

**Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін**

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

**Збірник наукових праць
молодих істориків**

**2021,
Випуск 6 (10)**

*Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 9 від 14 березня 2021 р.)*

Редакційна колегія:

Борисенко В. Й. – доктор історичних наук, професор;
Вєтров І. Г. – кандидат історичних наук, професор;
Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;
Мелешенко Т. В., кандидат історичних наук, доцент;
Потильчак О. В. – доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор і упорядник);
Падалка С. С. – доктор історичних наук, професор;
Шарпаний В. Г. – доктор історичних наук, професор;

Рецензенти:

О. П. Рєєнт – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України;
О. О. Салата – доктор історичних наук професор;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ-Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2021. Вип. 6(10). 215 с.

ISBN

До збірника ввійшли наукові праці, що склали основу доповідей і повідомлень, виголошених та обговорених під час роботи Десятих драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий та освітній дискурс», організованих та проведених кафедрою джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова 19 березня 2021 р.

У статтях студентів, аспірантів, молодих викладачів і науковців висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної й світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

ISBN

© Драгоманівські історичні студії, 2021
© Видавець Лисенко М. М., 2021

ЗМІСТ

<i>Мелещенко Т.В.</i> Передмова.....	8
Розділ 1. АРХЕОЛОГІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ МОДЕРНИЙ ЧАС.....	11
<i>Курзенкова А. О.</i> Обговорення понять «FELAGI» та «HVALF» у комунікативному контексті меморіального березанського напису.....	11
<i>Мачай О. О.</i> Відносини грузинських мтаврів із монгольською владою	15
<i>Купців К. О.</i> Святий Франциск Ассізький.....	18
<i>Бондар С. В.</i> Історичне тло кризи ідеї Хрестових походів на Святу землю.....	21
<i>Павлюс В. В.</i> Відносини Галицько-Волинського князівства з Улусом Джучі в першій чверті XIV ст.....	28
<i>Слюсарь Д. Є.</i> Історична топографія Києва XIII – XVI ст.: аналіз джерел	31
<i>Шевченко О. Т., Кліпештейн А. А.</i> Між церковною мораллю та людською сексуальністю (друга половина XI- XIII ст.): історичний аспект.....	35
<i>Візер С. О., Бузунов І. І.</i> Причина та наслідки зміни світоглядних позицій митрополита Київського Кирила II (друга половина XIII ст.).....	37
<i>Кіндерес К. М.</i> Діяльність Анни-Алоїзи Острозької – релігійний фанатизм чи волинське Просвітництво?.....	41
<i>Білецька С.В., Одинока К. Ю.</i> Топоніми міста Березань (XVII – початок XX ст.).....	44
<i>Шимко В. В.</i> Застосування політики освіченого абсолютизму на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперії у другій половині XVIII ст.....	50

Розділ 2.**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ****XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.54*****Даниленко В. М.***

Володимир Вернадський про російську колонізацію степової України у XVIII-XIX ст.54

Луцкай В. І., Бровко Л. В.

Творча спадщина Фідіра Вовка в українському науковому просторі59

Леоненко М. І.

Деволанівський узвіз: невідомі сторінки локальної історії Одеси63

Бондар Т. М., Шішеня Б. В.

Реформи 60-70-х рр. XIX ст. та розвиток промислового потенціалу Богуславщини.....66

Бідун Ю. В.

Петропавлівське опікунство при Київській духовній семінарії (1884-1900 рр.)...71

Гавриць В. В.

Особливості жіночого письма кінця XIX – початку XX ст. в українській літературі.....75

Залогіна А. С.

Внесок видатного хіміка Бурксера Євгена Самійловича у розвиток науки Півдня України.....79

Кучер Р. І.

Проблема дезертирства в російській армії під час Першої світової війни та в ході Лютневої революції 1917 року.....82

Яретик М. М.

Леся Українка і Климент Квітка: до історії шлюбу.....87

Розділ 3.**УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА****СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918-1939).91*****Кондратюк Д. М.***

Стан розробки проблеми діяльності місцевих органів влади Правобережної України доби Центральної Ради в сучасній українській історіографії91

Желєзко А. М., Височанська Я. Ю.

Полковник Петро Болбочан: тернистими шляхами в ім'я Української держави.....94

Бортнік Я. В.	
Розвиток жіночої моди в першій половині ХХ ст.....	99
Фастовець Ю. В.	
Особливості міждержавних відносин РСФРР та УСРР у 1919-1924 рр.	104
Даниленко С. В.	
Михайло Полоз – захисник фінансових інтересів України (1920-ті рр.).....	107
Якушко А. М.	
Українська пісня «Зажурилась Галичанка» стала причиною репресій проти освітян Київщини: за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України	110
Шишлевська І. Ю.	
Феномен Ліги Націй у системі міжнародних відносин	114
Розділ 4.	
УКРАЇНА І СВІТ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945).....	119
Ганенко А. А.	
«Військове братерство» якого не було: стосунки між італійськими та німецькими військовими у період бойових дій на Східному фронті (1941-1943 рр.).....	119
Івасіків В. В.	
Радянська окупація Західної України 1939 року очима галицької інтелігенції: на прикладі отця Гавриїла Костельника	122
Литвин В. Ю.	
Німецький «Оверлорд» (березень 1945 року).....	125
Олейнікова М. Р.	
Художники Південної України на фронтах Другої світової війни.....	129
Магалецький А. М.	
Міф про «Велику Вітчизняну війну» як базовий елемент ідеології «розвинутого соціалізму» (1965-1991 рр.).....	133
Розділ 5.	
УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	137
Подобєд О. А.	
Святкування Дня державності зарубіжними українцями (друга половина 1940-х – 1960-ті рр.).....	137

Грабінський В. О.

Ідеологія формування військово-промислового комплексу
провідних держав світу на тлі загострення міжнародних відносин
у другій половині ХХ ст.....140

Ищенко Ж. М., Сафонов С. А.

Диктатура Чаушеску: передумови та особливості.....143

Коловоротний А. С.

Аварія на Чорнобильській АЕС: наслідки нуклеарної катастрофи.....151

Попченко І. С.

Київський «Пласт»: відродження та діяльність (1989-1995 рр.).....155

Розділ 6.

УКРАЇНА І СВІТ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....159

Маслянікова О. Ф.

Українсько-японські міжнародні стосунки як ресурс взаємодоповнюючого
розвитку159

Петриченко М. М.

Друковані медіа в Україні (1997-2004 рр.).....162

Телегуз І. О., Наконечний П. Ю.

Холодноярська організація в історичній пам'яті українців наприкінці ХХ –
на початку ХХІ ст.....167

Фараносова М. В.

Позиція Меджлісу кримськотатарського народу щодо окупації Криму.....171

Розділ 7.

**ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ, МУЗЕЄЗНАВСТВО, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО,
СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....176**

Коваленко О. В.

Причини появи неканонічних зображень на іконах176

Данчева В. С.

Французький класицизм другої половини ХVІІІ – першої половини
ХІХ ст. та його етапи.....180

Шевченко О. Т., Акименко В. С.

Сюрреалізм у мистецтві та його найвідоміші представники.....183

Дейнеко Н. В.

Естетоцентрична модель розуміння французького декадансу другої половини XIX ст.....185

Шевченко О. Т., Іщенко А. А.

Історичний аналіз розвитку європейського художнього мистецтва XIX – початку XX ст.....188

Потильчак О. В., Герасименко В. О.

Празький грош в обігу українських земель: вітчизняні нумізматичні дослідження XIX – 80-х рр. XX ст.191

Вільхова А. О.

Принцип «іншування» в дослідженнях локальної історії196

Діденко С. О.

Розвиток європейського художнього мистецтва наприкінці XIX – у першій третині XX ст.199

Пилипів І. Л.

Казуальність політики пам'яті та ідентичності.....202

Розділ 8.

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН.....207

Кириченко А. Ю.

Дистанційне навчання: соціологічне опитування учнів.....207

Алфавітний покажчик авторів.....208

Алфавітний покажчик наукових керівників.....214

ПЕРЕДМОВА

19 березня 2021 р. на історичному факультеті Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за багаторічною традицією, але цього разу в дистанційному форматі, проходять Всеукраїнські драгоманівські читання молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий та освітній дискурс». Цьогорічна конференція вже десята – ювілейна! Науковий форум бере свій початок ще з 2007 року, і, приємно відзначити, що конференція не втрачає своєї актуальності, а лише набирає обертів, і з роками стала справжньою візитівкою студентської та аспірантської науки в НПУ імені М. П. Драгоманова. За майже 15 років захід став справді невід’ємним атрибутом презентації наукових здобутків молодих істориків – представників різних ЗВО та наукових установ України, а вони щороку з нетерпінням чекають на його проведення.

Всі ці роки ініціатором, натхненником та організатором конференції був і залишається завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, професор Олександр Валентинович Потильчак. За його словами з 2007 року драгоманівські читання молодих істориків стали майданчиком для презентації, обміну досвідом наукових досліджень, платформою отримання нових знань у методології та методиці історичних студій для багатьох сотень студентів, аспірантів, співробітників академічних інститутів. На досвіді конференції вже сформувалися цілі покоління істориків. Є чимало тих, хто розпочав свою участь в ній як студент чи аспірант, а нині вже є кандидатами і докторами історичних наук, які сьогодні скеровують до участі в конференції вже своїх учнів.

Драгоманівські читання молодих істориків – конференція всеукраїнська. Кожного разу участь в ній беруть представники різних ЗВО та академічних установ з усієї України, а багато років поспіль її учасниками є школярі-старшокласники – члени Малої академії наук України. Відтак форум став своєрідною об’єднавчою ініціативою в царині, якщо можна так казати, молодіжної історичної науки.

Драгоманівські читання є також і майстер-класом для молодих науковців, де переплелися досвід і новації, амбіції та сміливість, креативність і науковість. Щоразу формат проведення пленарних засідань конференції передбачає участь у них знаних спікерів – відомих в Україні та за кордоном науковців, які з задоволенням діляться власним досвідом наукових досліджень з юними колегами. Поважними гостями конференції є відомі історики – випускники історичного факультету різних років. Це, зокрема, члени-кореспонденти НАН України О. П. Рєєнт та В. М. Даниленко, провідні науковці Інституту історії НАН України, доктори історичних наук, професори В. І. Марочко, О. Є. Лисенко, Б. В. Черкас, Т. В. Чухліб, кандидати історичних наук, доценти А. Г. Бульвінський, О. О. Маєвський, О. А. Алфьоров та багато інших.

Постійними учасниками пленарних засідань конференції є наші добрі друзі та партнери: головний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор Ю. І. Шаповал, завідувач відділу джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, доктор історичних наук, старший науковий співробітник І. Б. Гирич, старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, доцент О. Г. Бажан та багато інших.

Молоді науковці представляють напрацювання з напрямків археології, давньої, середньовічної, нової та новітньої історії України та країн світу, міжнародних відносин, історії мистецтв, спеціальних галузей історичної науки та методики навчання історії. Для обміну досвідом та дискусій працюють секції: археологія, історія стародавнього світу; медієвістика, ранній модерний час; історія України та всесвітня історія XIX – початку XX ст.; Україна і світ у першій половині XX ст.; актуальні проблеми історії Другої світової війни та повоєнного часу; історія постіндустріального суспільства (др. пол. XX – поч. XXI ст.); історіографія, джерелознавство та спеціальні галузі історичної науки, музеєзнавство; історія освіти, методика навчання історії.

Учасники конференції у своїх доповідях і повідомленнях висвітлюють як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми, порушуються актуальні та контраверсійні питання, що сьогодні стали предметом наукової й суспільної дискусії в Україні та світі. Представлені матеріали досліджень публікуються у збірнику, який має на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії, наповнення її національним змістом та подолання стереотипів радянської науки, які ще простежуються й донині.

Ключовим моментом є осягнення та популяризація драгоманівської тематики. Як зазначив наш ректор академік В. П. Андрущенко у минулорічному зверненні до учасників і гостей конференції: «Михайло Петрович Драгоманов – всесвітньо відомий український публіцист, історик, філософ, економіст, громадський і культурний діяч є знаковою постаттю, що об'єднує всіх. Ця особистість накладає відбиток на всі сфери життя в соціальному просторі та історичному часі. Звернення до його теоретичної спадщини, відкриває науковцям нові горизонти та підходи для удосконалення різних процесів життєдіяльності». Підтримуємо цю думку й докладаємо зусиль щоб поширювати ідеї випробувані часом та скеровані в майбутнє.

Про важливість такого роду конференцій та необхідність розвитку студентської науки наголосив голова наукового товариства студентів та аспірантів історичного факультету студент магістратури першого року навчання Андрій Карабардін: «Конференції, присвячені студентським дослідженням, відіграють важливу роль у розвитку студентської науки в цілому. Приділена увага результатам праці студентів та їх наукових керівників, підбір, зміст актуальних і важливих тем, які обираються молоддю, практика

виступів перед публікою, вміння писати діловою українською мовою та дотримуватися дедлайнів – все це відіграє не тільки важливу роль в здобутті майбутнього фаху, а й сприяє розвитку умінь і навичок, які неодмінно знадобляться у житті. Тому проведення такого роду конференцій – важлива складова підготовки компетентної особистості та громадянина сучасного суспільства». Таке бачення очима студентів, їх зворотній зв'язок, сприйняття є тим джерелом, яке живить Драгоманівські читання!

Заохочення молодого покоління дослідників до наукової діяльності, їх підтримка та залучення до участі у наукових заходах сприяє розвитку інтелектуального потенціалу держави, що є стратегічним завданням усіх вишів України, а особливо Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Бо лише у поєднанні педагогіки й історичної науки з'являється синергія, яка формує національну свідомість та ідентичність, пропагує загальнолюдські цінності та високоморальні якості. Це у свою чергу спонукає еволюцію національної системи освіти та створює умови для підготовки фахівця європейського рівня.

Тож, маємо усвідомлювати, що успішна розбудова демократичної держави можлива лише завдяки уважному ставленню до власної історії та врахуванню уроків історичного досвіду. У цих реаліях Всеукраїнські драгоманівські читання виступають однією з платформ де історичний досвід продукується в подальші концепції і має практичне втілення в освітньому та науковому просторі!

**Декан історичного факультету
Тетяна МЕЛЕЩЕНКО**

Розділ 1

АРХЕОЛОГІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ МОДЕРНИЙ ЧАС

УДК 930.2:003.345 (48)

Алла КУРЗЕНКОВА
(м. Київ)

Обговорення понять «FELAGI» та «HVALF» у комунікативному контексті меморіального березанського напису

Дослідження зосереджено на розумінні меморіального тексту березанського каменю як втілення культурного досвіду скандинавів. Аналіз логічних категорій «felagi» та «hvalf» рунічних написів сприяв розумінню меморіального монумента і того, яким чином як він був пов'язаний із торговельним товариством Швеції та контролював рух у східному ландшафті.

Ключові слова: рунічний камінь на о. Березань, рунічний напис, «felagi», «hvalf», епоха вікінгів, торговий компаньйон.

Kurzenkova Alla. Discussion of the concepts of «FELAGI» and «HVALF» in the communicative context of the memorial Berezan inscriptions.

The research focuses on understanding the memorial text of the Berezan stone as an embodiment of the Scandinavian cultural experience. The analysis of the logical categories «felagi» and «hvalf» of runic inscriptions contributed to the understanding of the stone on island Berezan as a memorial monument and how it actually linked people together and is thereby connected to the Swedish trade community. A single runestone on Berezan Island may have affected and, in some instances, perhaps controlled movement in the Eastern landscape.

Key words: runic stone on Berezan, runic inscription, «felagi», «hvalf», Viking Age, fellow-in-trade.

Постановка проблеми. Острів Березань зіграв важливу роль на «східному шляху», що засвідчує унікальний скандинавський рунічний напис на камені в східноєвропейському ландшафті, який можна вважати «агентом» суспільної пам'яті Епохи вікінгів. Саме в такому мнемонічному пункті як о. Березань (Україна) було зведено монумент з рунічним написом, що втілює комунікативні дії та закріпив взаємні зобов'язання замовників, визначивши місцезнаходження минулих справ у існуючому ландшафті. Березанський рунічний камінь пов'язав минуле і сьогодення з речовими доказами дій вікінгів, все ще помітних навіть сьогодні.

Історіографія питання. Зростання наукового інтересу до вивчення взаємозв'язку природного і соціального простору рунічних каменів засвідчили останні наукові доробки Джудіт Джеш [6], Оскара Якобссона [10], Габріеля Норберга [7]. Вельми актуальним є напрямок наукових розвідок, що актуалізують розуміння рунічних каменів у контексті понять «усна монументальність», «меморіальна грамотність», носій історичної пам'яті [2, 3, 4, 9].

Враховуючи наукові дослідження сучасних скандинавістів, **метою дослідження** є вивчення рунічних написів зі шведського та датського

ландшафтів, що обговорюються за наявності термінів «felagi» та «hvalf» у комунікативному контексті меморіального березанського напису.

Виклад основного матеріалу. Головною ідеєю дослідження стало впровадження діяльного «інструментарію» до вивчення скандинавських рунічних написів як історичного джерела – методу контент-аналізу, що виявився ефективним в опрацюванні матеріалу електронної загальноскандинавської бази даних рунічних написів (Samnordisk runtextdatabas) Упсальського університету [11].

Дослідження проводилося у два етапи: перший – метод групування понятійних складових у більш об'ємні поняття – логічні категорії, які було отримано у результаті комплексного вивчення рунічних написів.

Другий етап – математико-статистичний аналіз [14]. Використання методу контент-аналізу визначилося прагненням дати більш широке трактування отриманим даним, охарактеризувати тенденції і особливості, властиві досліджуваному епіграфічному джерелу.

Березанський рунічний камінь є свідченням життя у певний спосіб, а не життя у відповідному місці, так як землі з якими безпосередньо стикалися скандинави у своїй більшості були певним орієнтиром, але не ціллю. Текст на камені сигналізує про рух думки від споглядача до учасника торгової поїздки. Інтерпретуючи напис зустрічаємо термін «hvalf», що трактується як «курганний могильник» або «могильне склепіння» [11]. Дослідниця Олена Мельникова вважає, що замовник рунічного каменю – Грані не тільки звів його, але навіть зробив курган [13, с. 201]. Однак це припущення не зовсім відповідає дійсності, оскільки «hvalf» могло означати рунічний камінь = «могильне склепіння».

Вивчення інформативних можливостей скандинавських рунічних написів електронної загальноскандинавської бази даних (Samnordisk runtextdatabas) засвідчило використання терміну «half (hvalf)» у розумінні рунічного «могильного склепіння». Зображуючи дані в зручній для сприйняття формі, виявляємо, що серед написів лише шість (G 7, Vg 95 і Vg 146, Ög 240, U 170, X UaFv1914) мають значення «hvalf» як рунічної могили [11]. Узагальнені дані представлені на рис. 1.

Всі шість рунічних написів (п'ять зі Швеції та один з України) пов'язані вказівкою встановлення рунічних каменів на згадку про людей (синів, батьків), які поїхали далеко від дому. Напис зі Швеції (Vg 146) вказує на встановлення каменю Бьорном на згадку про Маргарет, його компаньйонку [11]. З цього напису можемо припустити, що мова, ймовірно, йде про торгового партнера (felah (a)), як і в березанському написі.

За формою Березанський рунічний камінь схожий на готландські камені, тому деякі дослідники трактують людей, згаданих на ньому, як готландців, однак їхні імена не є типовими для готландської ономастики, навпаки, більша вірогідність їхнього походження – материкова частина Швеції.

Що робить Березанський рунічний камінь цікавішим, так це те, що торгові кампанії вікінгів від шведських земель (Västergötland, Gotland) до Візантії йшли вздовж Дніпра, на що вказує східноєвропейська топоніміка, що фіксується у

шведському рунічному написі, який підкреслює комерційний інтерес вікінгів до східного маршруту [5]. «Aifur», поріг на Дніпрі (Ненаситець) та один із його переказів «Rufstain» (Рваний камінь) згадуються у написі з Пільгордса в Готланді (G 280) (Швеція, початок XI ст.) [1, с. 520].

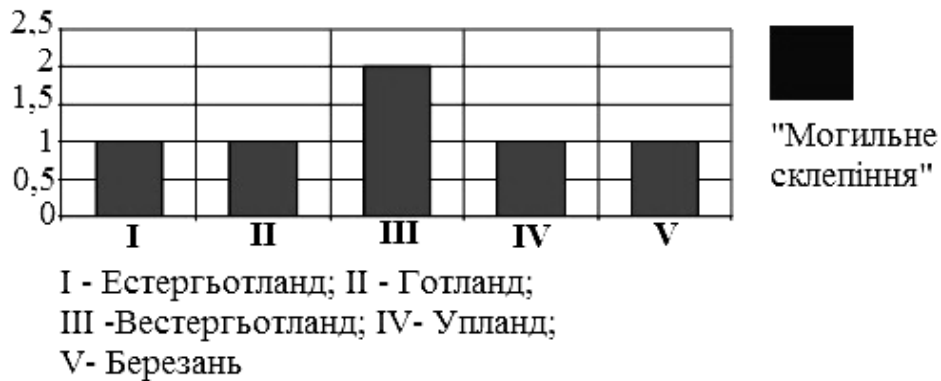

Рис. 1. Розподіл терміну «hvalf» зі значенням «могильне склепіння» у скандинавських рунічних написах XI-XII ст.

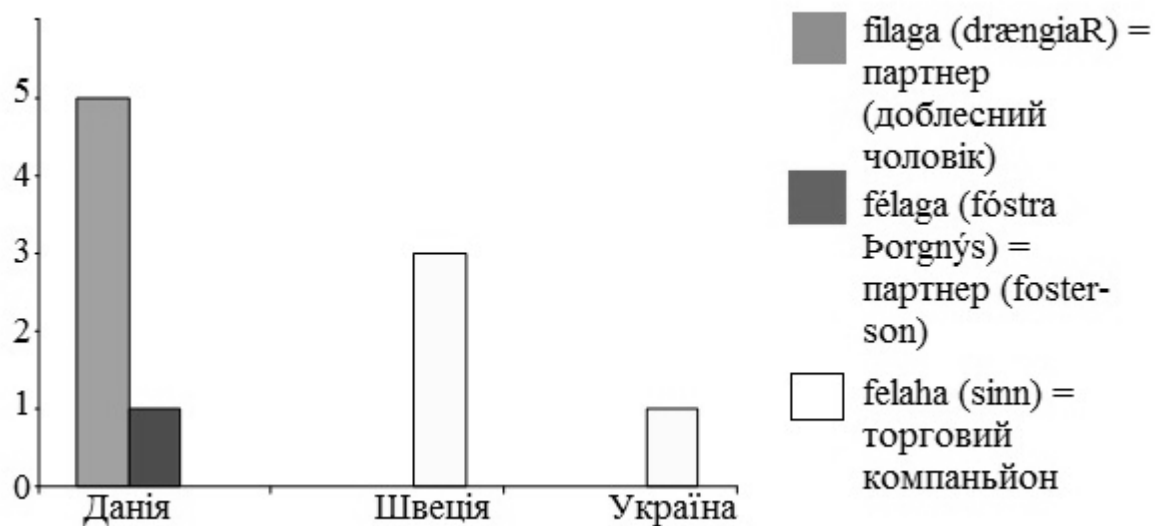

Рис. 2. Розподіл терміну «felagi» у скандинавських рунічних написах XI-XII ст.

На рис. 2 термін «felagi» зустрічається у 10 показниках. Дослідження показало, що термін «felagi» зустрічається разом з «drengr» у кількох написах з Данії («filaga (drængiaR)» = партнер (доблесний чоловік): DR 68, DR 127, DR 262, DR 339) і один раз із «fóstra Þorgnýs» (DR 125 félaga = партнер (нерідний син)) [11].

Розподіл «felagi» у датських рунічних написах підкреслює характер військових походів. Термін «felagi» не зустрічається з іншими словами, за винятком мужньої людини, що може свідчити про «воєнного соратника».

Проте, шведські рунічні написи, навпаки, терміном «felagi» узагальнюють людей для сумісного ведення заморської торгівлі, термін означає «спільне майно» (у розумінні об'єднана власність) (felaha = партнер: Vg 122, Vg 182, U 391) [11].

Таким чином, цей термін тлумачиться як «воєнні соратники», так і «торгові компаньйони», точне значення обумовлене походженням напису з певної землі. Слід підкреслити, що Карл і Грані, згадані на Березанському камені, можуть бути ідентифіковані як торгові товариші з Упланду, Готланду, Вестергьотланду, так як використання термінів «hvalf» і «felagi» у взаємозв'язку з торговою справою, зустрічається лише в цих регіонах.

Слово «felagi» було запозичене англійською мовою, де воно інтерпретується як «побратим» той, хто надав гроші для спільного підприємства, ділового партнера [8, с.51].

Висновки. Отже, березанський камінь мав вплив на торгіву спільноту, що подорожувала «східним шляхом». Подібний підхід, заснований на аналізі логічних категорій рунічних написів, сприяє створенню більш динамічної точки зору щодо розуміння березанського каменю як меморіального монумента та того, яким чином як він насправді зв'язував людей і тим самим був пов'язаний із торговельним товариством Швеції. Впорядковуючи кілька написів з подібними рунічними категоріями, що є свідченням про торговельних компаньйонів з Готланду, Упланду, Вестергьотланду, можемо припустити, що спосіб наближення когось до каменю та місця призначення міг бути ще більш контрольованим і, можливо, сприймався як заздалегідь визначений.

Примітки

1. Brink, Stefan & Price Neil (2008). *The Viking World*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
2. Danielsson Ing-Marie (2015). *Back Walking Down Memory Lane: Rune-Stones as Mnemonic Agents in the Landscapes of Late Viking-Age Scandinavia*. In *Early Medieval Stone Monuments: Materiality, Biography, Landscape*, edited by Howard Williams, Joanne Kirton and Meggen Gondek, 62-86. UK: The Boydell Press.
3. Düwel, Klaus & Kuzmenko Yuriy (2013). *Runic Inscriptions in Eastern Europe – an Overview*. *Studia Historyczne* LVI, 326-61.
4. Hansson, Martin (2014). *Life in Medieval Landscapes: People and Places in the Middle Ages*. *European Journal of Archaeology* 17, 173-76.
5. Jansson, Sven Birger Fredrik (1987). *Runes in Sweden*. Stockholm: Gidlund.
6. Jesch, Judith (2011). *Runic inscriptions and the vocabulary of land, lordship, and social power in the late Viking Age*. In *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*, edited by Bjørn Poulsen and Søren Michael Sindbæk, 31-44.
7. Norburg, Gabriel (2015). *The Spatial Order of the Scanian Runestones. Analysing Runestones and Pathways through GIS*. *Lund archaeological review*, 20, 21-38.
8. Page, Raymond Ian (1987). *Reading the past runes*. London: Trustees of the British Museum.
9. Peterson, Gary Dean (2016). *Vikings and Goths: A History of Ancient and Medieval Sweden*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company.
10. Siljedahl, Carl-Olof & Jacobsson Oscar (2017). *People, Runestones and Landscape in Västergötland*. *Lund Archaeological Review* 23: 135-49.
11. Uppsala universitet. *Samnordisk runtextdatabas*. Accessed February 3, 2021. <https://skaldic.abdn.ac.uk/db.php?if=srdb&table=srdb>.

12. Westholm, Gun (2008). Gotland och omvärlden. In Spillingsskatten: Gotland i vikingatidens världshandel, edited by Pettersson Ann-Marie, 109-53. Visby: Läns museet på Gotland.

13. Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. Новые находки и интерпретации. Москва: Восточная литература, 2001.

14. Миронов Б. Н. Историк и математика. Москва: Наука, 1975. 184 с.

УДК 94:327(479.22:517)“12”

Олена МАЧАЙ
(м. Київ)

Відносини грузинських мтаварів із монгольською владою

У доповіді розкриваються особливості відносин мтаварів із представниками монгольської влади, а саме проаналізовано причини переходу грузинської знаті на бік завойовника. Особливу увагу приділено правлінню грузинського роду Джакелі, його дипломатичним відносинам із Багратіонами та з ільханами.

Ключові слова: мтавар, монголи, грузинський цар, хасінджу, Джакелі.

Науковий керівник: *Бабенко Р. В.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова

Постановка проблеми. В XIII ст. Грузинське царство стало головним об'єктом у завойовницькій політиці монголів на Кавказі. Намагаючись установити тут свою владу, монголи приходили в регіон двічі: в 1220-1222 рр., проводячи розвідувальну експедицію, та в 30-х рр. XIII ст., безпосередньо завойовуючи Кавказ і приєднуючи його до володінь імперії. Кампанія 30-х рр. була руйнівною для Грузинського царства, монголи не лишали жодного міста незахопленим. І, головним чином, успіху монгольської армії сприяв грузинський партикуляризм [2, с. 11].

У грузинських і вірменських писемних джерелах питання співпраці мтаварів із монголами представлено широкою низкою творів, серед яких виділяються літописи «Картлис Цховреба», «История Армении» Кіракоса Гандзакеці тощо [1; 3]. Однак, в сучасній літературі ця проблематика не є популярною. Найкращим дослідженням лишається робота «История Грузии с древнейших времен до начала XIX века» колективу авторів під редакцією М. Бердзенішвілі. Але попри фундаментальність дослідження, роботу варто сприймати дуже критично, адже всі факти історії Грузії подані через призму марксистської ідеології.

Мета доповіді – висвітлити відносини грузинських мтаварів із монголами та проаналізувати їх роль у розвитку грузинських князівств в часи Ільханату.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ієрархії грузинського правління мтавари займали другу після царя ланку, вони мали великі землеволодіння та власні війська. Тому для мтаварів було вигідним монгольське вторгнення, що

давало б можливість вийти з-під влади Багратіонів і стати політично незалежними від царя.

Для того, щоб зберегти свої володіння неушкодженими, мтавари переходили на бік монголів. Для цього вони їхали до ставки нойона, а потім хана, де проходив обряд ініціації. Першим владі завойовників підкорився ішхан Аваг. Будучи не в змозі тримати оборону фортеці Каен, Аваг відправився до нойона Чормагана [1, с. 163], де за тюркським звичаєм, який був популярним серед монголів, Аваг присягнув на золоті, яке занурювали у воду. Випивши цю воду, Аваг був змушений зберігати вірність Чормагану та брати участь у наступних військових кампаніях монголів [11, с. 416]. Аваг же за це став першим мтаваром, що отримав «хасінджу» - статус, що надавав автономію князівствам та гарантував недоторканість і захист володінь. Мтавари, які отримували хасінджу, мали виплачувати данину ханові або людині, яка отримала самтавро (князівство) за довіреністю хана; часто це могли бути дружини або сини хана. Баскаки ж не мали права збирати з цих регіонів данину, так само як грузинський цар не мав жодного відношення до стягування тут податку, що суттєво посилило економічну децентралізацію Грузії [4; 6, с. 130].

Інші мтавари, побачивши в монголах союзників, завдяки яким вони могли зберегти свої князівства і посилити децентралізацію, так само поїхали до Чормагана на присягу. Серед них були найвпливовіші грузинські діячі - Варам Гагський, Гамрекелі з Торі, Саргіс Тмогві, Шанше. Таким чином, коли більшість мтаварів перейшла на бік монголів, поруч із царицею Русудан залишився тільки мтавар Джакелі [3, с. 346-347].

Треба сказати, що з усіх інших знатних родів родина Джакелі завжди проявляла витримку та намагалась надати збалансовану підтримку як Багратіонам, так і монгольській знаті. Джакелі визнали владу монголів останніми з грузинських правителів та тільки після узгодження дій із царицею, показавши, що саме Джакелі можуть бути подальшою опорою для царської родини. Така підтримка проявилась і в 1259 р., коли цар Давид Улу розгорнув антимонгольське повстання. Інші мтавари не те, що не підтримали царя, а за наказом ільхана кинулись наздоганяти Давида, щоб привести його до ільхана Хулагу. Прихисток Давид Улу знайшов саме в князівстві Самцхе, що належало Саргісу Джакелі. Так, коли вже не було можливості переховуватись, Давид Улу із Саргісом поїхали на зустріч до хана Хулагу, щоб попросити пробачень [7, с. 42]. Перемовини були непростими, хан міг стратити бунтівників, вважаючи їх дії зрадою. Однак, будучи прекрасним політиком, Саргіс Джакелі розумів, що підтримка грузинського царя в ті часи була необхідною Ільханату для боротьби з Джучідами [6, с. 129]. Користуючись ситуацією, Джакелі всю провину за повстання перемістив на монгольських баскаків, свавілля яких змусило царя піти на такий відчайдушний крок. Хулагу простив повстанців, одразу залучивши їхні контингенти до ільханських військ в битві проти золотоординського хана Берке. Як свідчать джерела, Саргіс проявив неабияку хоробрість у війні, за що заслужив повагу ільхана. Але найголовнішою винагородою для Саргіса Джакелі стало надання його князівству Самцхе статусу хасінджу. Віднині Самцхе став третім політичним

центром Грузії після Тбілісі, яке належало Давиду Улу, та Імеретії Давида Наріна [3, с. 366].

Самцхе в більшій мірі, ніж іншим землям Грузії, вдалося зберегти культурні здобутки попередньої епохи. Про відносно сприятливі умови розвитку Самцхе свідчить не тільки територіальне зростання цього самтавро, але і поліпшення його економічного становища, пожвавлення будівельних робіт. Саме сюди переходили селяни в пошуках кращих умов з інших грузинських самтавро в часи великих міграцій XIII століття. Мтавари Самцхе Саргіс, Бека та їх нащадки успішно обороняли свої володіння від вторгнень малоазійських турків, відновлювали підірване господарство регіону, успішно розробляли нове законодавство [9, с. 290].

Свідченням хасінджу в регіоні є церкви, якими піклувались члени роду Джакелі, що збереглися і до нині. Серед таких святинь виділяються монастирі Зарзмі, Дчулеб, Сапара, церква Св. Савви тощо. Стіни храмів прикрашені фресками із зображеннями атабека Саргіса I та його нащадків, за сприяння яких і було закладено та розбудовано християнські святині регіону. При чому будівництво зазначених храмів відбулось в часи ісламізації Держави Хулагуїдів, коли християнство вже не отримувало такої підтримки з боку ханів, як в часи створення Ільханату [8, с. 32; 10, с. 82, 104, 108].

Офіційно мтавари Самцхе залишались васалами Грузії, вони і надалі продовжували бути царськими візирами – мандатуртухуцесами. Проте, в дійсності князі були абсолютно незалежними, і при дворі царя продовжували обіймати важливі посади тільки за власним бажанням [6, с. 131]. Виказуючи підтримку ільхану, вони увійшли в коло довірених осіб. З іншого боку Джакелі не лишали без уваги лінію Багратіонів, періодично створюючи династичні проекти з царською родиною. В результаті одного із таких шлюбів – царя Деметре II та доньки Беки – Нателі Джакелі, народився майбутній правитель Грузії – Георгій V Блискучий [4; 5, с. 79], якому вдасться об'єднати державу, вийшовши з-під влади ільхана.

Висновки. Таким чином, монгольські завоювання змінили внутрішньополітичну ситуацію Грузії. Мтавари відверто почали діяти проти царя, хоча великих прибутків такі дії не принесли. Найуспішнішими мтаварями Грузії в часи Ільханату стали представники родини Джакелі, які маневруючи між царем та ільханом, змогли стати найвпливовішою родиною грузинської знаті та розбудувати самтавро Самцхе як найкраще князівство в картлійських землях.

Примітки

1. Гандзакеци К. История Армении. Москва: Издательство «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1876. 438 с.

2. История монголов инока Магакии, XIII века. Перевод и объяснения К.П.Патканова. Москва: Книга по Требованию, 2011. 122 с.

3. Картлис Цховреба. История Грузии. Тбилиси: Издательство АРТАНУДЖИ, 2008. 455 с.

4. Пурцеладзе Д. Л. Уложение Георгия V-го Блистательного. Тбилиси: Мецниереба. 1988.
5. გლოველი კახაბერ. ახალციხის საფაშო და ჯაყელთა წარმომავლობის საკითხისათვის. – სსიპ-გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი. № 2. 2019. P. 74-91.
6. История Грузии с древнейших времен до начала XIX века. Часть первая. Бердзенишвили Н. А. (ред.), Дондуа В. Д., Думбадзе М. К. Тбилиси: Цодна, 1962. 386 с.
7. Мачай О.О. Антимонгольське повстання царя Давіда за свідченнями писемних джерел. Україна. Європа. Світ. Історія та сучасність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 грудня 2020 р., м. Київ) Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Київ, 2020. С. 39-43.
8. Мачай О.О. Релігійний чинник у встановленні монгольської влади в Грузії. Вісник МДУ. Серія Історія. Політологія. Випуск 27. Маріуполь, 2020. С. 27-37.
9. Рейфилд Д. Грузия. Перекресток империй. История длиной в три тысячи лет – Москва: КоЛибри, 2017. – 608 с.
10. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Тбилиси : Типография Кавказского Наместника Его Императорского Величества на Кавказе, 1905. – Вып. 35. – 250 с.
11. Юрченко А. Клятва на золоте: тюркский вклад в монгольскую дипломатию. Тюркологический сборник. М., 2009. С. 410-423.

УДК [94:27-876.2] 271.3 «10/11»

Катерина КУПЦІВ
(м. Київ)

Святий Франциск Ассізький

У доповіді висвітлено тенденції розвитку середньовічної Європи, які вплинули на формування особистості та світогляду Франциска Ассізького. Автор розглядає проповідницьку та місіонерську діяльність святого та його вплив на середньовічний соціум.

Ключові слова: Франциск Ассізький, орден францисканців, місіонерська діяльність, Євангеліє, бідність.

Науковий керівник: *Осмоловська О. Ю.*, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. На сьогодні образ Франциска Ассізького є взірцем християнського чернечого життя. Неможливо заперечувати вплив вчення та особистості св. Франциска як на католицьке, так і на православне духовенство. Важливим для сучасного християнства є й місіонерський шлях Франциска та його Євангелівські проповіді.

Історіографія питання. В дослідженні особистості та вчення Франциска Ассізького можна виділити такі джерела, як анонімний збірник «Квіточки святого

Франциска Ассізького» [5], де зібрані легенди про нього та твори самого Франциска Ассізького [7]. Проблеми, присвячені спадщині та особистості Франциска Ассізького, розкриваються в роботах Г. Честертон [8], Ж. ле Гоффа [4], А. Яковелл [9], В. Гер'є [3], В. Керов [6], а М. Біціллі [2] та ін.

Метою даного дослідження є аналіз ключових моментів життя Франциска Ассізького, які вплинули на його світогляд та побудову його вчення.

Виклад основного матеріалу. У XII-XIII ст. відбувається духовне піднесення релігійного життя. Церква постає не лише як релігійна, а й політична й економічна інституція. Відбувається процес зміцнення влади Папи Римського, що призводить до домінування духовної влади над світською. Поширюються еретичні рухи, відбуваються Хрестові походи та погіршуються відносини з Константинополем. На фоні цих подій розпочав своє життя Франциск Ассізький.

Святий Франциск Ассізький – один з найвідоміших святих Католицької Церкви, його діяльність сприяла соціальним змінам у часи середньовіччя та поширенню ідей, які впливали на оновлення церкви. Засновник першого жебрачого ордену Франциск Ассізький народився 1181 або 1182 році в сім'ї італійського купця Петра Бернардоне в місті Ассізі, регіон Умбрія (на сьогодні – однойменне місто в регіоні Умбрія, провінція Перуджа, Італія). В період народження дитини, батько перебував у Франції. Народивши сина, мати дала йому ім'я Джованні (Іоанн), повернувшись з Франції батько сказав: «Не Іоанн Хреститель, одягнений в шкуру верблюда, а елегантний, майстерний і люб'язний Француз!» [7, ст. 8]. Перший біограф Франциска, Фома Челанський, називає його ім'я чужим та незвичайним [3, ст. 7]. Юнацькі роки Франциск провів у розвагах і не шкодував коштів на себе та своїх друзів. Його мати навіть говорила «Він наче принц, а не наш син» [8].

В 1202 році спалахнула війна між Ассізами та Перуджою. Мріючи про військову славу і лицарські нагороди, Франциск під прапором кондотьєра Вальтера, мав йти до Апулії, де йшла громадянська війна між гвельфами та гібелінами [3, с. 10]. Тяжка хвороба на полі бою та пророче видіння повернули його в Ассізі та змінили його образ життя, навернувши на шлях служіння Богу.

Відмовившись від матеріального багатства, Франциск наслідував ідею бідності та звів її в позитивний життєвий ідеал наслідування життя Христа. За легендою, Франциск обрав собі наречену «найблагороднішу, найбагатшу, найгарнішу, якої ви ніколи не бачили» - це була «пані бідність», так ці слова інтерпретували. Знаменитий живописець Джотто, в храму побудованому на честь св. Франциска, розписав стіни фресками, де одна з них зображувала заручини Франциска з жінкою, яка уособлювала бідність [3, с. 15-16]. Варто метафорично сприймати «пані бідність», адже прослідковуючи життя Франциска можна сказати, що він мав на увазі обручення з Христом.

Наслідувати Христа він почав в церкві Цариці ангелів в Порциункуле (церква Божої Матері), яка стала в майбутньому головною святинею його ордену. Батьки та друзі не сприймали чудернацьку поведінку Франциска, а батько навіть хотів відректися від сина та позбавити його спадку [9]. Населення Ассізи вважали його божевільним. Обравши шлях Господній, син заможного купця відрікся від батька,

віддаючи йому свій одяг, він зрікається соціального статусу в середньовічному соціумі. Відбулося це в 1207 році, коли Франциску було 25 років [3, с. 24-25].

Показово, що Франциск Ассізький, дійсно бажав жити, як Христос: він не тільки змішався з натовпом знедолених, але хотів стати одним з них-жебраком, чужинцем, «блазнем Господа», як він сам себе називав [4, с. 293-294].

Зростання популярності Франциска сприяло згуртуванню навколо нього однодумців. 16 травня 1209 року було створено орден францисканців [3, с. 27].

У багатьох аспектах життя Франциска та Ісуса Христа були схожі; починаючи з дванадцяти послідовників, яких вони відправили проповідувати слово Боже [5]. Навіть автор відомої «Історії Христа» Е. Ренан, в своїй публікації про св. Франциска, представив його як досконале дзеркало Христа [1, с. 237].

Збільшення членів ордену спонукало Франциска до написання статуту ордену [9]. Францисканство виникло без втручання римської курії, тому Франциск зі своїми братами вирушив до Риму на аудієнцію з Папою Інокентієм III. У 1210 році папа Інокентій III де-факто затвердив «Правила» Франциска. Інокентій III зажадав присяги, давши Франциску та його учням тонзуру, тобто прийняв їх до числа служителів церкви. В 1221 та 1223 роках появилось два нових «Правила». Останнє було затверджено папою Гонорієм III як офіційний статут ордену. Брати менші, таку назву визначив Франциск для своїх послідовників, мали дати наступні обітниці: жити в послуху (відповідно до Євангелії), бідності (не маючи власності) та в чистоті [6, с. 84].

У 1217 році Франциск відправився на Схід, але корабель внаслідок шторму прибило до берегів Далмації. Свою давню мрію Святий Франциск все таки здійснив у 1219 році - відправився з місіонерською діяльністю на Схід, в Єгипет [3, с. 58]. Поїздка в мусульманський світ важлива подія, яка вказує на певний переломний момент в епоху хрестових походів, адже Франциск їхав проповідувати слово Боже, а не знищувати мечем невірних.

Життя духовного наставника міноритів з Ассізи обірвалося 3 жовтня 1226 р в Порціунколі. Святий Франциск був похований в церкві св. Георгія [9]. Римська церква не стала відтягувати канонізацію св. Франциска. Вона відбулася 16 липня 1228 року. Також було приурочено до канонізації перший життєпис про Франциска Ассізького авторства Фоми Челанського [2, ст. 171], що підкреслило важливість вчення святого для християнства.

Висновки. Життя св. Франциска овіяне легендами, достовірних фактів збереглося мало. Він прийшов в лоно Христове незвичайним шляхом. Образ життя Франциска – це уособлення життя Христа, який допомагав людям знайти духовне спасіння. Він зумів розкрити особливі аспекти християнської релігійності: необхідність бідності та простого способу життя, його вплив на середньовічний соціум був істотним і після його смерті. Діяльність Франциска, що була спрямована на активний діалог з Богом і світом, оцінюється як початок перехідного періоду від культури та світогляду Середньовіччя до гуманістичних ідей Відродження.

Примітки

1. Діалог культур та діалог в культурі: постмодерний образ св. Франциска Ассізького. Філософські обрії. 2009. № 21. С. 230-242.
2. Бицилли П. М. Св. Франциск Ассизский и проблема Ренессанса. Сост., предисловие и комментарий Б. С. Кагановича. Санкт-Петербург, 1996. С. 171-201
3. Герье В. Франциск: Апостол нищеты и любви. Москва: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1908. 348 с.
4. Гофф ле Ж. Цивилизация средневекового Запада. Москва: Издательская группа Прогресс, Прогресс Академия, 1992. 376 с.
5. Квіти святого Франциска: пер. з італ. і вступ о. Йосафата Ананевича Чину Братів Менших. Видав. відділ «Свічадо», 2009. 168 с.
6. Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. Москва: Изд-во УДН, 1986. 138 с.
7. Франциск Ассизский, Святой Т. 1: Сочинения. Москва: Издательство Францисканцев, 1995. 288 с.
8. Честертон Г. К. Святой Франциск Ассизский. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/1977>
9. Яковелли, А. Святой Франциск Ассизский. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <http://agnuz.info/app/webroot/library/30/7/>

УДК 94 (564.3): 2/763

Сергій БОНДАР
(м. Київ)

Історичне тло кризи ідеї Хрестових походів на Святу землю

Розглядається проблема релігійно-політичної діяльності Ордену іонітів на Близькому Сході та Леванті 12-14 ст. Автор стверджує, що орден став силою, що сприяла захисту Європи від ісламської експансії в цих століттях.

Ключові слова: Духовно-лицарські ордени, Левант, Орден Іонітів, Мамлютський султанат.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри цивілізаційної історії та археології Центрально-Східної Європи, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, докторісторичних наук, професор.

Постановка проблеми. Епоха хрестових походів породила нову та доти не відому форму самоорганізації приватних осіб, з метою вирішення конкретних суспільно-значущих завдань – духовно-лицарський орден. Причиною формування перших духовно-лицарських орденів стала різниця в ставленні різних учасників походу до своєї ролі в ньому. Одні були впевненими фанатиками, що ставили все що мали чи могли мати на успіх спільної справи, інші шукали слави чи грошей. Інші йшли в похід, керуючись обов'язком чи вигодою. Поява лицарських орденів була закономірною і являла собою об'єднання високо мотивованих людей довкола нагальної проблеми та шляхів її вирішення. Більшість орденів були не створені, а визнані Святим престолом, як такі що є. Така специфічна анархія в процесі

утворення духовно-лицарських орденів і неймовірна гнучкість в еволюції уявлень про духовно-лицарські ордени та їх місце в суспільстві була наслідком створення великої кількості самостійних лицарських структур. Більшість з яких мали невелику чисельність та існували не довго. Проте серед цього різноманіття орденів дослідники виділяють три найбільші, найвпливовіші та найбагатші ордени, які вплинули на розвиток самої ідеї існування духовно-лицарських орденів – один з яких Орден Госпітальєрів. Його еволюція після краху ідеї хрестових походів на Святу Землю є темою наукового інтересу цієї статті.

Історіографія питання. Попри те, що ця тема має досить велику кількість цілеспрямованих праць по її дослідженню, при написанні статті автор робив опору на окремі з них. Зокрема, І. Настенко І. в «Истории Мальтийского Ордена» дає широке панорамне уявлення про процес політичної еволюції Ордену Іонітів. Лозинский С.Г. в своїй «История папства» хоч в значній мірі тендеційно, проте детально та послідовно ілюструє розвиток політичних амбіцій Святого Престолу. Окремі фрагменти чи розділи багатьох праць, які не лише дотично стосуються цікавої нам теми, а й ілюструють строкату динаміку творення ордену. Як то «Aup Jālūt: Mamlūk Success or Mongol Failure?» Джона Массона та ін.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в тому, щоб дослідити процес пошуку Орденем іонітів батьківщини. Завдання полягає в дослідженні на прикладі ордену іонітів трансформації діяльності духовно-лицарських орденів після кризи ідеї хрестових походів на Святу Землю та його переорієнтацію на Середземномор'я, головним чином Східне Середземномор'я.

Духовно-лицарські ордени – це явище породжене самою природою феодалних відносин та тими суспільними орієнтирами, які давало середньовіччя. Тож зміна театру бойових дій для хрестоносців мала не лише географічний, а й історичний аспекти, бо припадала на перехід від доби середньовіччя до нового часу, що породжувало нові суспільні виклики та необхідність адаптації до них.

Подібно до того, як підчас хрестових походів на Святу Землю духовно-лицарські ордени були на вістрі протистояння з мусульманськими правителями у Леванті, іоніти являли собою авангард військової сили Святого Престолу у протистоянні з Мамлюцьким султанатом та Османською імперією. І тому є необхідність її глибшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В XIII ст. в Європі починається тривала перманентна криза «імперського папства» що полягала насамперед в тому, що Папство після перемоги над імперією та перебирання на себе ролі центру світської влади поступово почало грузнути в чварах дрібних феодалів. Прагнучи врегулювати співвідношення владних повноважень між світськими феодалами та князями церкви – єпископами імператор Священної Римської Імперії Фрідріх II 26 квітня 1220 р. надав вищому духовенству широкі привілеї, які дали змогу формувати церковні князівства. Це в свою чергу допомогло частково вийти зі стану перманентної феодалної анархії в яку занурилась Священна Римська імперія внаслідок боротьби за інвеституру між Папою Римським та імператором.

В таких умовах ані монархи сусідніх з Священною Римською Імперією держав які значно посилилися після ослаблення імперії, ні світські та церковні феодала як

імперії так і сусідніх держав не бажали витратити час та ресурси які були потрібні для посилення їх позицій на примарні перспективи хрестових походів до Святої Землі. Попри те що на перший погляд така «клірекалізація» наймогутнішої держави Європи мала б сприяти посиленню Папства, насправді мала зворотній ефект що полягав у востанні церковних структур в систему феодалних взаємовідносин. У єпископів з'являлися чіткі світські інтереси, що могли йти в розріз з інтересами Святого Престолу. Таким чином ідея хрестових походів на Святу Землю стрімко втрачала популярність в Європі.

Ще складнішою та неперспективною для подальших хрестових походів була ситуація в Леванті. Ще починаючи з перших хрестових походів у хрестоносців не було єдиного командування. Більш того визволивши землі Леванту з рук мусульманських правителів хрестоносці творять чисельні дрібні феодалні держави – Єрусалимське королівство, Графство Тріполі, Антіохійське князівство, Едеське графство. Єрусалимське королівство з часом обросло дрібними васальними державами – Князівство Галілея, ЯффоАсколонське графство, Лордство Трансйорданія, Сідонська сеньйорія.

До цих держав заснованих власне європейськими монархами та феодалами – хрестоносцями долучилась вірменська Кілікійська монархія, яка з 6 січня 1198 р. стала королівством. Левон I урочисто проголошував себе васалом імператора Священної Римської Імперії та Святого Престолу, запевняючи Папу Римського в листах про свою відданість. Проте вже з 1201 р. після смерті Антіохійського князя Боемунда III Заїки король Кілікії Левон I вступив в боротьбу за Антіохію з хрестоносцями. Ставши васалами монголів вірмени ще кілька разів сприяли хрестоносцям, але справжніми союзниками вони не були.

Окрім адміністративної роздробленості держав-хрестоносців великою проблемою була й невизначеність повноважень світських та церковних правителів. З одного боку правителем Єрусалиму мав стати Патріарх Єрусалиму, проте його влада мала радше символічний характер. Реальна влада була в руках Захисника Гробу Господнього Готфріда Бульйонського. Ця колізія була розв'язана вже за часів першого короля Єрусалимського королівства Болдуїна I коли королівство отримало виразний світський характер.

На фоні цих подій посилилось значення іонітів. На той час іоніти були крихтним братством, що головним чином опікувалось половниками та лікуванням хворих, поступово зростало та розширювало свій вплив, набуваючи нових функцій. Цей процес чудово ілюструє переростання маленького госпіталю в великий монастир з лікарнями, каплицями та церквою.

Першим настоятелем госпіталю став Жерар де Торн. Він виявився надзвичайно активним та запровадив велику кількість рішень, що допомогли в подальшому еволюціонувати цьому братству в орден. З його ініціативи іоніти отримали в якості свого небесного покровителя Іоанна Єрусалимського. За правління Жерара де Торна монахи звели церкву названу в честь Іоанна Хрестителя та будівлю госпіталю. Будівля поділялася на окремі 6 корпуси для чоловіків та жінок. У храмі Святого Іоанна в день народження Іоанна Хрестителя відбувалися урочисті богослужіння. Приклад Жерара де Торна вразив багатьох

лицарів і вони пройшли через обітницю безшлюбності, бідності та послуху. Серед обов'язків братів іонітів були – сім разів на добу читати молитви, щоденно займатися фізичною та розумовою працею. В тексті обітниці госпіталю Іоанна Богослова були такі слова – «Служити рабами і слугами своїм панам і повелителям, якими є всі слабкі та хворі» [2, с.182].

Діяльність Ордену іонітів не залишилась без уваги. «Судячи з того, що Готфрід Бульйонський після свого воцаріння при відвідуванні прочан будинку іоаннітів щедро обдарував їх селом Сальсола поблизу Єрусалиму, він високо оцінив заслуги ченців-госпітальєрів при взятті Єрусалима, хоча в чому саме вони полягали достеменно невідомо. До наших днів дійшла лише легенда про те, як Жерар, прагнучи допомогти обложити Єрусалим хрестоносцям і знаючи, що в їхньому стані почався голод, скидав зі стін міста на голови напасників не каміння, а свіжоспечений хліб. Коли ж його схопили і йому загрожувала смерть, чудесним чином хліб перетворився перед обличчям обвинувачів в каміння і Жерар таким чином був врятований. Насправді ж, ймовірно, Готфрід Бульйонський оцінив заслуги Іоаннітів по лікуванню поранених хрестоносців. Четверо лицарів хрестоносців з почту короля – Раймонд дю Пюї, Дюдон де Комп, Конон де Монтегю, Гастус добровільно залишилися в братстві св. Іоанна у фра Жерара, прийнявши бенедиктинські обітниці послуху, бідності та цнотливості. Монастир бенедиктинців і церква Святої Марії Латинської отримали окремі жертвування від Готфріда Бульйонського, і це дає підстави вважати, що 1099 р. став роком фактичного відділення Странноприймців св. Іоанна від бенедиктинського ордену» [4, с. 44].

Проте справжнє заснування ордену госпітальєрів, як лицарського ордену, відбулося у 1113 р. коли папою Римським Пасхалієм II був затверджений статут братерства запропонований П'єром-Жераром [7]. Дуже швидко кількість духовно-рицарських орденів зростає. Так уже в 1118 р. Гуго де Пейном та Годфреєм де Сент Омером для захисту паловників на їх шляху до Яффи та Єрусалима засновують орден Бідних Лицарів Христа, а після подарунку Балдвіна II землі на храмовій горі ордену стають землями ордену Бідних Лицарів Христа та Храму Соломона. Практично все дванадцяте століття з'являлися нові ордени - Орден Святого Лазаря було засновано 1142 року, Орден Калетрави – 1158, Орден Сантьяго – 1170 р., Орден Монжуа – 1173, Авіський орден – 1176, Тевтонський орден – 1193 р.

Хрестові походи стали каталізатором переходу величезної суспільної активності, що була накопичена розвитком суспільства в парадигмі правової культури феодальної Європи на зовнішній світ, а утворення перших духовнолицарських орденів стало яскравим та першим прикладом свідомої самоорганізації великої кількості людей довкола реалізації конкретної ідеї. Концепція хрестових походів мала вужче та ширше розуміння. У вужчому розуміння вкладаються події 1096-1272 безпосередньо пов'язані з визволенням Святої Землі з рук невірних. Під ширше розуміння вкладають усі походи, що мали на меті поширення впливу католицької церкви та були осв'ячені Папою. Найбільш масштабними духовно-лицарськими орденами часів хрестових походів у вузькому розумінні були формації, що увійшли до історії під назвами – іонітів та тамплієрів.

Маючи відмінні цілі, члени цих орденів послуговувалися схожими правилами, що містили обітницю безшлюбності, бідності, слухняності, обіцянку зі зброєю в руках захищати християн і християнство. Крім того, лицарі давали обітницю безпосередньо Папі Римському, вони не підкорялися єпископам чи світським монархам, а бачили свою місію в посиленні влади Папи Римського [8].

У 1120 р. орден очолив учасник Єрусалимського штурму Раймонд Пюї. Саме за його правління лідер ордену став називатися – Великим Магістром. Виходячи з організаційної необхідності захисту полонників до Святої Землі, члени ордену поділялися на три класи: лицарі, зброєносці та капелани. Лицарі мали свою ієрархію. Серед лицарів привілейоване місце займали люди з благородним походженням, проте їх походження не звільняло їх від загальних обов'язків лицаря-монаха. Окреме місце в ієрархії ордену займали капелани що відповідали за релігійне життя брацтва. Найнижчі позиції в ієрархії ордену іонітів займали службовці покликані обслуговувати представників вищих рангів [1, с. 257].

Вже з перший рік свого перебування на чолі ордену Раймонд де Пюї затвердив статут свого ордену, що мав назву «Правила ордену Святого Іоанна Єрусалимського». З затвердженням статуту Ордену іонітів Папою Римським кожен член Ордену іонітів зобов'язувався свято дотримуватися трьох обітниць, а саме цнотливості, слухняності і добровільного не користолюбства. Чернець «стояв твердо за віру християнську, завжди дотримувався справедливості, скривдjenим допомагав, пригноблених захищав і визволяв, язичників, «невірних» і магометан гнав, дбав про вдів і сиріт». Згідно з новим статутом, членом ордену міг стати будь-хто крім тих хто «обтяжений боргами, вписаний в інший орден або зобов'язаний подружжям, або цивільними боргами». З приводу обладунків та зовнішнього вигляду в статуті сказано що: «Плащ з чорної матерії і з ознакою білого хреста на лівій стороні». Для війни передбачалося плаття «червоного кольору з білим хрестом» [1, с.259].

Цікавою проте маловивченою сторінкою діяльності Ордену іонітів є взаємодія між ними, як до речі і в інших орденів, та Папою Римським. На прикладі іонітів ми бачимо що: «Тверда ієрархія ордену іоаннітів, що існувала кілька століть, була затверджена Папою Римським тільки в 1259 р. Відповідно до булли члени братства ділилися на лицарів, священників і братів-госпітальєрів. Подальші привілеї надавали папа Адріан IV, Олександр III, Інокентій III. Папа Климент IV присвоїв керівнику ордену титул Великого 9 Магістра святого госпіталю єрусалимського і настоятеля рагі Христової. Згодом, перетворившись в могутній військовий союз, орден став називатися «Лицарі-госпітальєри ордену Святого Іоанна Єрусалимського»» [3, с. 90-130]. Бачачи в іонітах свою опору Римські Папи обдаровували їх всілякими привілеями. Одним з перших таких привілеїв було виключення їх з підпорядкування світським монархам та місцевим єпископам католицької церкви. Наступним привілеєм було право збору церковної десятини на власних землях. В подальшому навіть священники ордену мали звітувати тільки перед капітулом та великим магістром. З часом у Ордену іонітів з'явилося майно яке треба було охороняти. Власне цей напрямок діяльності Ордену іонітів

почався у 1136 році, тоді Раймунд Тріполійський доручив іоаннітам захист фортеці Бет Джібелін, що прикривала підступи до Аскалона [3, с. 149].

У 1144 р. Ордену іонітів Раймондом II Тріполійським було пожертвовано розкішну фортецю – Крак де Шевальє. Розташована на схилах Ліванських гір фортеця була захищена товстими подвійними стінами, високими та масивними баштами та оточена ровами вирізаними в скелі. В цитаделі фортеці знаходилися стайні, склади з продовольством для людей, тварин та амуніцією з боєприпасами, арсенали зброї, олійниця, пекарня, млин, комори для зерна, житлові будинки та казарми для двох тисячного гарнізону, а також палати великого магістра. Водопостачання до фортеці забезпечувалося акведуком, що був захищеним масивними стінами. Варто згадати що до взяття в 1271 р. мамлюцьким султаном Байбарсом Крак де Шевальє витримав двадцять облог. [3, с. 154]

Хоча фортеця Крак де Шевальє займає особливе місце в історії ордену та хрестових походів, проте вона була далеко не єдиною у власності Ордену іонітів. Так для прикладу «замок Маргат був переданий госпітальєрам графом Раймундом III Тріполійським в 1186 році. Ця фортеця з подвійними стінами і великими вежами розташовувалася на південь від Антіохії, в 35 кілометрах від моря, і була побудована з скельного базальту. Всередині 10 знаходилося підземне водосховище. Запаси продовольства дозволяли тисячному гарнізону витримати п'ятирічну облогу. Довгий час фортеця Маргат була однією з головних резиденцій керівника ордену. Саме тут брати прийняли знамениті маргатські статuti, в яких лицарі стали поділятися за національною ознакою» [3, с. 155]. Та багато інших, більш дрібних та менш важливих фортець по всьому Леванту.

Поворотним періодом в історії Хрестових походів стали 1250-1270 рр. коли незалежно одна від одного відбулися дві події, що змінили ситуацію на Близькому Сході та призвели до краху держав сформованих хрестоносцями. Першою з яких була – перехід могутньої сили до влади в Єгипті та творення мусульманської імперії – Малаккський султанат. Друга це смерть від цинги найактивнішого та наймогутнішого прихильника хрестових походів в Європі – короля Франції Людовіка IX. Мамлюки, набираючи оберти, практично відразу після свого приходу до влади включилися в активну боротьбу відразу з двома противниками ісламського світу, а саме з монголами та хрестоносцями.

Захопивши Багдад в 1258 р. та стративши останнього Багдадського халіфа [6. с. 1581-158] монголи тим самим сприяли втечі династії халіфів-аббасидів до Єгипту і таким чином самі надали мамлюкам ареал першості серед мусульманських правителів, який був посилений перемогою над «непереможними» на той час монголами у масштабній битві при Айн-Джалуті та приєднання до султанату Мамлюків в 1261 р. священних міст мусульман – Мекки та Медини. Битву при Айн-Джалуті варто розглянути більш детально. Вона розпочалася вранці 3 вересня 1260 р. з удару мамлюків по позиціям монголів поблизу джерела Айн-Джалут. Монголи, оперативно зреагувавши на підхід мамлюків, завдали потужного удару по їх лівому флангу. Лише вміння та вольовий характер мамлюцького султана, що відповідав за лівий фланг – Кутуза допомогла витримати лівий фланг від безладу та втечі. Перегрупувавшись монголи повторно

атакували сили мамлюків, проте цього разу успіху не досягли. Відбивши повторну атаку монголів та не втративши боєздатність своїх сил, Кутуз відразу атакував монголів. Підчас цієї атаки загинув монгольський полководець Китбук, що спричинило паніку серед монголів [7. с 307-345]. Значення цієї битви важко переоцінити адже до того, починаючи з перших хрестових походів, ісламська цивілізація зазнавала поразку за поразкою в боротьбі з іновірцями на теренах Близького Сходу, а такі начебто символічні перемоги як здобуття Єрусалиму Айюбідським султаном Ас-Саліх II Аюб ібн Мухамадом в 1244 р. радше підкреслювали неможливість розвитку досягнутого успіху.

Завдавши знакового військово-релігійного удару по монголам мамлюки переорієнтували свої сили на хрестоносців. В 1271 р. мамлюцький султан Бейбарс I захопив фортеці іонітів та тевтонців, а саме Монфор та Крак-де-Шевальє. Лише смерть Бейбарса I в 1277 р. та боротьба на кількох фронтах відразу змусила мамлюків ослабити наступ.

У 1281 р. завершилось перемир'я між мамлюками та хрестоносцями. Сили хрестоносців прагнули відновити боротьбу за Святу Землю, проте не маючи достатніх сил для успішного наступу до практичних дій майже не дійшло. Лише окремі дії європейських монархів свідчили що ідея хрестових походів ще жива. Остаточний удар по хрестоносцям було завдано в 1289-1292 р. 27 квітня 1289 р. мамлюки на чолі з султаном Калауном завопили графство Тріполі. Власне падіння графства Тріполі стало передмовою для стрімкого падіння не лише ослабленого Єрусалимського королівства ай краху ідеї хрестових походів на Святу Землю як таких.

Починаючи з 1290 р. султанат 12 мамлюків почав підготовку до вирішального удару по хрестоносцям. Підготовка містила в собі не тільки та не стільки військовий як ідеологічний аспект. Мамлюцький султан Калаун покалявся на Корані, що не складе зброї доти доки останній франк не покине земель Палестини. Такий пафос не отримав підтвердження в реальних діях і не лише через смерть літнього султана. Наступник мамлюцького султана Калауна аль-Ашраф Халіль ще за життя Калауна покалявся що поховає батька тільки після взяття Акри. Сили Халіля увійшли до Святої Землі в березні 1291 р. Вже в травні до них долучилися сили що прийшли з Сирії. На передодні битви у війську султана за різними літописними джерелами було від 85 до 600 тисяч війська. Що виглядає фантастично. У співвідношенні сил інформація про сили хрестоносців виглядає більш правдоподібно та варіюється від 15 до 31 тисячі з яких до орденів належало не більше як 500 лицарів, а решта належали Єрусалимському королівству та іншим світським монархам. Проте такі розбіжності які в деяких випадках межують з фантазією насамперед ілюструють їх сакральну релігійну важливість для учасників битви. В ній зійшлися не стільки війська християнської коаліції та мамлюцького султанату, а радше «джихад» як релігійно-виправдане право мусульман на наступ на нові землі та «хрестовий похід» як релігійно виправдане право на захист християнського світу та його святинь від зазіхань мусульман. [5. с. 220] Осада Акри – добре укріпленої твердині хрестоносців в Леванті тривала з 5 квітня по 17 травня 1291 р., а бої за фортецю хрестоносців

тривали аж до 30 травня. З падінням цієї твердині завершилась драматична сторінка класичних хрестових походів на Святу Землю.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити що поява та посилення духовно-лицарських орденів стала черговим витком конкуренції світських та релігійних сил. Виникши в умовах неузгодженості та управлінського хаосу хрестових походів ордени досить швидко набували ваги та популярності як в Європі так і Леванті чим створювали природню конкуренцію світським феодалам. Висока релігійна мотивація робила лицарів, що належали до орденів, найстійкішими в обороні та найвідважнішими в атаці. Подібність уставів до монаших орденів породжувала універсальність яка не була притаманною для жодних армій тогочасного світу. Така роль орденів сприяла багатим жертвам грошей, землі та нерухомості як в Європі так і Леванті. Посилення орденів створювало тертя між ними та світськими феодалами, що в свою чергу посилювало кризу ідеї хрестових походів.

Таким чином Орден Іонітів не лише не зник в умовах кризи політики експансії на Близький Схід, але й досяг небаченого до того розквіту, ставши дієвим інструментом впливу Римо-Католицької Церкви на країни Середземномор'я та Леванту. Ідея лицарських орденів та хрестових походів була збережена ще більш ніж на двісті років.

Примітки

1. Власть и политическая культура в средневековой Европе. Москва, 1992.
2. Заборов М.А. Крестовые походы. Москва, 1956. 246 с.
3. Лозинский С. Г. История папства. Москва, 1961.
4. Настенко И. А. История Мальтийского Ордена: в 2 кн. / И. А. Настенко, Ю. В. Яшнев. – М. : Русская панорама, 2005. Кн. I. 416 с.
5. Черенков И. История державного ордена святого Иоанна Иерусалимского. Воронеж, 1803. 213 с.
6. Matthew E. Falagas, Effie A. Zarkadoulia, George Samonis (2006). «Arab science in the golden age (750-1258 °C.E.) and today», The FASEB Journal 20, pp. 1581-1586.
7. Smith, John Masson. “Ayn Jālūt: Mamlūk Success or Mongol Failure?” Harvard Journal of Asiatic Studies, vol. 44, no. 2, 1984, pp. 307–345.

УДК 94:327 (477:517) “13”

Василина ПАВЛЮС
(м. Київ)

Відносини Галицько-Волинського князівства з Улусом Джучі в першій чверті XIV століття

Аналізується характер відносин між галицько-волинськими князями Юрієм I та його синами Андрієм і Левом II з монголо-татарськими правителями першої чверті XIV ст. Визначено основні напрямки політики Юрія I. Проаналізовано умови виходу Галицько-

Волинського князівства з політичної структури Золотої Орди. Розглянуто зміни всередині Улус Джучі з часів правління хана Узбека. Розкрито основні напрямки політики князів Андрія та Лева II у відносинах з монголо-татарами.

Ключові слова: Міжусобна боротьба, монголо-татари, система васальної залежності, політична структура, митрополія, титулування.

Науковий керівник: *Візер С.О.*, доцентка кафедри історії України історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. В другій половині XIII ст. було створено нетрадиційну систему політичних відносин між правителями Галицько-Волинського князівства та Золотої Орди у вигляді системи «васал-сюзерен», в результаті чого галицько-волинські князі сприймалися монголами швидше як союзники, а ніж данники. Проте, руські землі все-таки залишалися під впливом Орди і відчували на собі наслідки деструктивних процесів всередині монголо-татарської держави. В часи правління Лева Даниловича, який завдяки союзницьким відносинам з темником Ногаєм зумів встановити контроль у князівстві, не йшлося про незалежність Галицько-Волинського князівства. Лише з приходом до влади його сина Юрія I дослідники стверджують про самостійність князівства. Юрій I, будучи досвідченим політичним гравцем, успішно використав громадянську війну в Улус Джучі та зумів вийти з політичної структури монголо-татарської держави. У першій чверті XIV ст. чітко прослідковується тенденція продовження батьківської зовнішньої політики, що є кардинально відмінною рисою у порівнянні з XIII ст., де сини змінювали зовнішньополітичний курс батька. Доказом чого є продовження політики Юрія I його синами Андрієм та Левом II, які за свідченням грамот та листів західних володарів були «захисним щитом» від східних ворогів.

Історіографія проблеми. В дослідженні відносин Галицько-Волинського князівства з Улус Джучі та історії князівства в цілому можна умовно виділити три основні періоди: українська історіографія XIX – початку XX ст., радянська та сучасна українська історіографія. Перший період представлений працями дослідників Д. Зубрицького, М. Грушевського, які на базі архівних матеріалів та археологічних досліджень описували історію південноруських земель. Радянська історіографія визначається декількома працями І. Крип'якевича, В. Пашуто, М. Котляра. Причиною незначної кількості досліджень історії галицько-волинських земель стала створена радянською історіографією загальна схема історії СРСР, куди не вписувалася історія Галицько-Волинського князівства. Сучасні українські історики Л. Войтович [1, 2, 3], С. Панишко, Б. Черкас [5] на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел намагаються детально та об'єктивно розкрити особливість та важливість кожного періоду історії галицько-волинських земель та пояснити специфіку відносин князівства з Золотою Ордою.

Виклад основного матеріалу. Політична ситуація першої чверті XIV ст. суттєво відрізнялася від подій другої половини XIII ст. Проте для обох періодів

була характерна міжусобна боротьба всередині Улус Джучі, в якій були задіяні в тій чи іншій мірі і південноруські землі. Відмінними були лише сторони конфлікту, які ослаблювали монголо-татарську державу та створювали кризові явища. Спершу відбувалося протистояння між ханом Телебугою і темником Ногаєм, яке вже запустило механізм послаблення впливу на васальні території. Поштовх правителям-васалам вийти з політичної структури Золотої Орди дав другий конфлікт між ханом Токтою та темником Ногаєм, який відбувався на території руських земель. Саме ця війна дозволила Галицько-Волинському князівству стати незалежним від Улус Джучі. Обидва монголо-татарські правителі розглядали руське князівство важливим стратегічним і сильним союзником для здобуття перемоги, тому ставилися лояльно до політики руських князів. Проте в умовах громадянської війни, коли пріоритетне значення надавалося за будь-яких умов втримати свою владу на ханському престолі, було важко зберегти контроль над васальними територіями [5].

Ще однією відмінністю цього періоду є об'єднання земель держави під владою Юрія Львовича, який після смерті батька Лева Даниловича та його братів стає єдиним правителем усіх галицько-волинських земель. Завдяки цьому Юрій I, будучи поважним політичним і військовим діячем, впровадив ряд змін для зміцнення становища Галицько-Волинського князівства на міжнародній арені та остаточного розриву у відносинах з монголо-татарською державою. Для цього князь змінює зовнішньополітичний курс свого батька Лева Даниловича з сходу на захід, результатом чого є укладання союзницьких договорів з країнами Західної Європи [3].

Наступним кроком князя стає титулування себе королем, що є продовженням політики Данила Романовича, який використав коронацію для виходу з-під залежності Улус Джучі. Титул князя Юрія був зафіксований у його печатці: “S[igilum Domini Georgii regis Russiae” (аверс) і “S[igilum Domini Georgii principis Ladimiriae” (реверс). Це вказує на те, що при ньому відбулося певне відродження об'єднаної Галицько-Волинської держави. Подальшими діями Юрія I на шляху зміцнення самостійності своєї держави стало створення самостійної Галицької митрополії та перенесення столиці з доступного для нападу монголо-татар Львова до Володимира, місцевість якого є гористою і важкою для здобуття. Відомо, що монголо-татари завжди мали достатню кількість військової сили для того, аби контролювати підвладні їм території, а титул короля та дозвіл на створення митрополії вже свідчило про скасування залежності галицько-волинських земель від Улус Джучі [2].

Деструктивні процеси у монголо-татарській державі, які розпочалися ще з кінця XIII ст., вдалося зупинити хану Узбеку, який силовими методами прагнув централізувати владу та відновити контроль над околицями володінь. В цей час в Галицько-Волинському князівстві до влади приходять сини Юрія I – Андрій та Лев II, які продовжили політику батька. Князі Андрій та Лев II були спрямовані на протистояння з Улус Джучі, доказом чого слугує концентрація сил Галицько-Волинського князівства на східних кордонах, укладання договорів, де завжди згадувалася Золота Орда, можлива боротьба монголо-татар з галицько-

волинськими князями за Київ у 20-х рр. XIV ст. у союзі з Гедиміном та ймовірна смерть князів від рук монголо-татар [5].

Висновки. Характерною рисою першої чверті XIV ст. стає посилення Галицько-Волинського князівства на міжнародній арені завдяки діяльності князя Юрія I, який об'єднавши галицько-волинські землі та укладаючи договори з правителями Західної Європи, зумів вийти з політичної структури Улус Джучі. Крім того, перша чверть XIV ст. для південноруського князівства стає періодом збереження самостійності. Князі Андрій та Лев II, продовжуючи батьківську політику у союзі з західноєвропейськими країнами, намагалися протистояти східним ворогам і стали «щитом» від можливих нападів монголо-татар. Внаслідок міжусобних війн для Золотої Орди цей час став періодом ослаблення та втрати могутності й контролю над завойованими територіями. Проте з приходом до влади хана Узбека ситуація змінюється, монголо-татарський правитель за допомогою силових методів відновлює централізовану владу і намагається відновити контроль над околицях його держави.

Примітки

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006.
2. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011.
3. Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII ст. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. Львів, 2010.
4. Ідзьо В. С. Король Русі Юрій I в українській та європейській історії та Державницькій традиції (1255-1308). Івано-Франківськ, 2015.
5. Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII – XIV ст.). Київ, 2014.

УДК 94:528.93(477/-25)“12/15”

Денис СЛЮСАРЬ
(м. Київ)

Історична топографія Києва XIII – XVI ст.: аналіз джерел

Київ – славетна столиця України. Місто, з яким пов'язані найзагадковіші легенди, яке має неосяжну, багату, захоплюючу історію. Яким був Київ півтисячоліття тому? Автор впевнений, що більшість українців нічого не знають про Київ у період після монголо-татарської навали. Чому саме цей період має великі «білі плями» в історії України та зокрема Києва? Усі ці запитання автор ставив собі під час опрацювання джерел та написання роботи і спробує надати вичерпні відповіді на них у висновках до свого дослідження. Обрана тема, є малодослідженою, що й зумовлює породження неправдивих тверджень про історію Києва. Автор в роботі також систематизував дослідження попередників.

Ключові слова: історія, археологія, Київ, середньовіччя.

Науковий керівник: *Кухарська О. М.*, викладачка історії Українського гуманітарного лицю КНУ імені Т. Г. Шевченка, м. Київ.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, що досить довго панувала думка про повне знищення міста у 1240 р., після Батиєвої навали. Нічого не відомо було про Київ у період литовсько-польської доби. Встановити реальну картину міста у XIII-XVI ст. – є завдання цієї роботи.

Історіографія питання. Системне дослідження історії Києва триває більше 200 років. Базис для вивчення теми складають роботи вчених XX ст. Г. Івакіна, П. Толочка, Я. Боровського, С. Кілієвич, В. Харламова, М. Сагайдака, С. Тараненка, І. Мовчана, М. Брайчевського, М. Котляра, В. Козюби, а також літописи: Густинський, Псковський, Лаврентіївський та інші писемні джерела. Саме ці вчені обґрунтували думку про те, що Київ не був повністю знищений у 1240 р. Аргументом для обґрунтування цієї думки стали масштабні археологічні дослідження XX ст. Важливим джерелом стали епіграфічні (графіті) та нумізматичні пам'ятки.

Виклад основного матеріалу. Після монголо-татарської навали у місті Володимира існували три кам'яні споруди. Одна з них – ротонда, яка зараз знаходиться на вулиці Володимирській, 3. Південніше ротонди знаходився Федорівський собор, що не був зруйнований у 1240 р. На підтвердження цього є згадка про собор у Іпатіївському літописі [3], який датується 1259 р. Ще одна церква, що вціліла під час навали – Трьохсвятительська. Назва храму походить від Свята Трьох Святителів. Вона була реставрована в 1640 р. Петром Могилою, але у 30-х роках XX століття була зруйнована більшовиками. Зараз на цьому місці розташовується Міністерство закордонних справ України.

За джерелами відомо, що Десятинна церква була повністю зруйнована. Але й тут вони помиляються. Відомо, що використовуючи залишки стін, Петро Могила побудував дерев'яну церкву, що отримала назву за відомою іконою Миколи Десятинного [1]. Варто зазначити, що термін Київське воеводство не одразу прижився на цих землях. Тільки у 1553 р. цей термін фіксується деякими актами, а загалом Київщину, як і раніше, вважали князівством, і навіть зі сторони поляків – Київщину було приєднано до Корони як «землю й князівство Київське» [4].

Про активне життя у місті Володимира свідчать пам'ятки, які датуються XIV-XV ст., зокрема, багато пізньосередньовічних об'єктів було виявлено під час досліджень Я. Боровського у 1988-1989 рр. у садибі по вулиці Велика Житомирська, 2.

Головною прикрасою та релігійним центром життя на Русі був Софійський собор у Києві. Собор руських єпископів у 1273 р. найвірогідніше відбувався саме тут. Ця подія свідчить також про те, що Софійський собор не сильно постраждав від нападу у 1240 р., або митрополит Кирил провів певні ремонтні роботи. За постановою у 1380 році константинопольського патріарха Ніла та патріаршого собору здавалося, що не можна бути архієреєм Великої Русі, не отримавши найменування за Києвом, що свідчить про те, що саме Київ був головним містом

всієї Русі, а Софійський собор – центром релігійного життя. Г. Івакін [1] висловив думку про те, що ймовірно «Список міст руських дальніх і ближніх» було створено саме при Софії Київській.

Найцікавіше, що навіть після нападів на Київ військ Едигея у 1416 р. та після захоплення міста у 1482 р. Менглі-Гіреєм, Софійський собор майже не постраждав. У 1939-му та 1979-му рр. проводилися археологічні дослідження, але ніяких підтверджень того, що храм був зруйнований під час монголо-татарської навали не знайдено. Отже, місто Ярослава після 1240 р. відновилося та жило активним релігійним життям, про що свідчать відповідні пам'ятки.

У місті Ізяслава-Святополка, або у Михайлівському відділені після 1240 р. існувала ще одна пам'ятка – Михайлівський Золотоверхий собор. Досліджував цей собор І. Моргилевський. Перед його знищенням у 1935 р. він провів дослідницькі роботи, які підтвердили, що собор не сильно постраждав під час монголо-татарської навали. У 1937 р. відбувалося археологічне дослідження на території і цього собору, де було знайдено «татарську монету», яка датується XV ст. У 1907 р. поблизу Михайлівського монастиря було знайдено три новгородські гривни. За допомогою цієї знахідки М. Котляр зміг припустити, що цей скарб було зарито вже після 1240 р. Вже у 1482 р. під час захоплення Києва Менглі-Гіреєм собор був пограбований, але не зруйнований. Все ж на деякий час церковна служба в монастирі припинилася, але вже у 1523 р. польський король Сигізмунд I наказав відновити монастир.

Рис. 1. Верхнє місто, Києвоподіл і Замкова гора. Малюнок Абрагама ван Вестерфельда, копія XVIII ст., фрагмент.

Щодо Верхнього міста, можна вважати, що після проходу Батисєвих військ місто загалом почало активно відбудовуватися, але не в таких масштабах, як було раніше. Фактично центр міста змістився до Подолу та Замкової гори, а Верхнє місто було центром релігійного життя. Багаточисельні знахідки пам'яток, які датуються XIII-XVI ст., є свідченням того, що Київ існував та продовжував розвиватися.

Поділ, або Києвоподіл, як його позначають зазвичай на стародавніх картах, був осередком торгово-ремісничого життя. Перші археологічні розкопки на Подолі були здійснені в його північно-східній частині (вул. Волоська, 14-16) лише 1950 р. [5]. На цій території було знайдено багато цікавих речей, які можуть нам багато чого розповісти про це місто. У 1969 р. П. Толочком були відновлені археологічні дослідження цієї місцевості, де по вулиці Ярославській, на садибі № 41-43 були виявлені кілька цікавих комплексів, де містилися ремісничі напівфабрикати з бурштину [8].

Виявилось, що попри недостатню кількість достовірних джерел, можливо зробити висновок стосовно життя міста Києва цієї доби. Також автор зробив спробу систематизувати праці вчених в одну наукову роботу задля узагальнення висновків, які робили протягом своїх досліджень інші науковці. Встановлено, що тогочасний Київ складався із Верхнього та Нижнього міста (Поділ), але його центр перемістився на Поділ, де були розташовані магістрат, ринкові площі, ремісничі квартали, храми, тощо.

Таким чином можна стверджувати, що Київ продовжував існувати та жити активним життям і після монгольської навали, про що свідчать багаточисельні археологічні об'єкти.

Примітки

1. Івакін. Г. Ю Історичний розвиток Києва XIII – середина XVI ст. Київ, 1996.
2. Івакін Г.Ю., Степаненко Г. Я. Розкопки в північно-західній частині Подолу. Археологічні дослідження Києва в 1978-1983 рр. Київ, 1985.
3. Полное собрание русских летописей (Ипатьевская летопись). Москва, 1962.
4. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998, 320 с.
5. Сагайдак М. А. Давньокиївський Поділ: Проблеми топографії, стратиграфії, хронології; АН УРСР. Ін-т археології; Відп. ред. П.П. Толочко. Київ: Наук, думка, 1991. 168 с.
6. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Киев, 1874.
7. Тараненко С. П. Планувальна структура давньоруського Подолу Києва: формування та розвиток. Вид. 2, виправлене. Київ, 2017.
8. Толочко П. П. Історична топографія стародавнього Києва. Київ, 1970.

УДК 94:176.5:272(4-15) «10/12»

Олег ШЕВЧЕНКО, Аріна КЛІПЕНШТЕЙН
(м. Київ)

Між церковною мораллю та людською сексуальністю (друга половина XI-XIII ст.): історичний аспект

У доповіді аналізується формування нових історичних умов та форми сексуального самовираження епохи високого середньовіччя.

Ключові слова: середньовіччя, церковний розкол, схизма, куртуазна культура, сексуальність, еротизм.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції вивчення соціальної історії, що започаткувало третє покоління школи «Анналів», звертають увагу дослідника на людину у її соціальному вимірі епохи середньовіччя.

Вивчення питання людської сексуальності є актуальним для західної історіографії. Людська сексуальність в епоху високого середньовіччя – це історія взаємовпливу соціуму та людини: людська природа стикається з церковною мораллю, шукаючи самовираження у різних формах сексуальної активності. Сексуальне життя середньовіччя – це одночасно підпорядкування та протидія новим історичним умовам, в яких панувало засилля духовної влади та повсякчасний вплив на всі сфери життя. Дослідження сексуальності в історичному контексті XI-XIII ст. допомагає розглянути питання співвідношення божественного та повсякденного, теологічного та буденного, біблійних правил поведінки та людської природи. Вивчення контрастних протиріч сприяє розкриттю головних аспектів життя середньовічної людини.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XI ст. є тією точкою відліку, з якої християнський середньовічний світ поступово, крок за кроком, набуває нових форм дійсності. У цей час відбувається декілька карколомних подій, що мають вагоме значення для подальшого розвитку історії західного світу.

Церковний розкол 1054 р. та кроки реформування церкви безпосередньо вплинули на тогочасне життя всіх верств населення. Церковна схизма утвердила панування єдиної католицької церкви на теренах західноєвропейського світу, тим самим поглибивши її роль у повсякденному житті. Григоріанські реформи 1070-х років затвердили поняття целібату для священнослужителів, підкресливши нову етику стосунків всередині церкви. Для мирян сформувалися не менш жорсткі норми повсякденного життя; особливу увагу церква звернула на «правильні» стосунки між чоловіком та жінкою: від питання шлюбу – до питань безпосередньо статевого акту [1, с. 39]. Отже, ми можемо говорити, що з кінця XI ст. формуються єдині правила сексуальної моралі, які вступили в протиріччя зі світоглядом попередніх епох: як з багатовіковою неписаною традицією, так і з людською природою в цілому.

Офіційна церква міцно закріпилась «на краю ліжка» сімейного подружжя, вбачаючи гріх навіть у статевому акті, мотивацією якого була чуттєва насолода [2, с. 266]. Що казати про інші форми сексуальної активності! Тома Аквінський наводить безліч неправомірних ситуацій, серед яких окремим гріхом виділяв поцілунки та пестоші [2, с. 269]. Філософ особливо підкреслює гріховність будь-якої злуки, окрім вагінального проникаючого статевого акту з метою зачаття [2, с. 284].

Який вихід знайшли придушені почуття? Високе середньовіччя вражає декларуванням аскетичності в поєднанні з пронизуючим сексуальним контекстом.

Чи не найяскравішого вираження придушений еротизм знайшов у куртуазній культурі, розвиток якої хронологічно припадає на кінець XII-XV ст. Поява світської етики міжособистісних стосунків суперечила прийнятним церковним догмам та була своєрідною відповіддю на християнську мораль. Куртуазна любов, сповнена інтриг, послідовних правил, мала компенсувати вищим прошаркам населення нестачу чуттєвості шлюбного життя, адже за усіма церковними правилами навіть власну дружину любити «занадто сильно» – перелюб [3, с. 70]. Думку можна продовжити далі: церква, проте, виходячи з тезису про гріховність палкого кохання у шлюбі, допускала деякі прояви куртуазної любові, а саме – служіння дамі. Історик Ж. Дюбі наголошує на своєрідній прихильності кліру до вибору дами серця та пошуку відради поза шлюбом [4, с. 257].

Двоякість та певною мірою примирення церковної доктрини та світської культури було спричинено зменшенням кількості чоловічого населення вищого світу, в результаті чого під загрозою опинялося продовження знатного роду. З усім тим, такі поступки відразу перекривалися гострою критикою «fin'amors». Любов народжувалася з фізичного потягу, а самі куртуазні почуття нерідко доходили до кричущого неподобства (цілком закономірного і природного) – тілесної насолоди.

Не менш цікавий прояв прихований еротизм отримав саме у духовній літературі, яка мала на меті відштовхувати читача від ганебних думок-пристрастей. Однак парадоксальність полягає в тому, що найбільш чуттєво-еротичні переживання охоплюють саме духовенство: відраза та відверте смакування деталей, огидливість та тонке сексуальне переживання – ось, що відкривається зацікавленому читачу. Як приклад можна навести поему «Плач природи» ченця Алана Лільського із тонкою алегорією статевого акту [5, с. 164-165]. Показовими є рекомендовані запитання на сповіді, зазначені у збірнику єпископа Вормського (1008-1012 рр.). Мирян слід обов'язково запитувати, «чи не кохався він в положенні ззаду, на зразок собак?» або чи «пила жінка чоловіче сім'я?» [цитовано за: 1, с. 40]. Навіть вищезазначений Тома Аквінський із задоволенням розглядає усі можливі прояви сексуальних гріхів з різним ступенем відвертості у їх описі. Подібна жага до інтимних подробиць з їх негайним засудженням – специфічна форма вираження сексуальності у світі церковних заборон означеного періоду.

Висновки. Отже, ми вбачаємо у високому середньовіччі яскраву ілюстрацію конфлікту нежиттєвих поглядів офіційної католицької церкви та світоглядної

традиції минулого, розбіжність новоприйнятої системи сексуальної поведінки з реаліями XI-XIII ст., а також спроби самовираження людської сексуальності як під прикриттям праведності у духовенства, так і у тонкій чуттєвій грі світського суспільства

Примітки

1. Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тел в средние века; Пер. с фр. Е. Лебедевой. Москва: Текст, 2008. 189, [3] с.
2. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-II. Вопросы 123-189. Киев: Ника-Центр, 2014. 736 с.
3. Пастуро М. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола. Москва, 2009. 240 с.
4. История женщин на Западе: в 5 т. Т. II: Молчание Средних веков ; под общ. ред. Ж. Дюби и М. Перро; под ред. К. Клапиш-Зубер; пер. с фр. под ред. Р. А. Гимадеева; науч. ред. перевода Н. Л. Пушкарева. Санкт-Петербург: Алетейя, 2009. 512 с.: ил. (Гендерные исследования).
5. Можейко М. А. Обратная сторона медали, или Эротическое подполье средневековой культуры. Журнал Белорусского государственного ун-та. Социология. 2017. № 4. С. 162–167.

УДК 94:271.222(477)“12”

Світлана ВІЗЕР, Ілля БУЗУНОВ
(м. Київ)

Причина та наслідки зміни світоглядних позицій митрополита Київського Кирила II (друга половина XIII ст.)

Проаналізовано характер відносин Нікейської імперії, Золотої Орди та руських князівств в другій половині XIII ст. Визначено основні внутрішньополітичні та зовнішні причини, які призвели до зміни світоглядної позиції київського митрополита Кирила II. Встановлено наслідки, що були спричинені зміною системи поглядів митрополита.

Ключові слова: Нікейська імперія, монголо-татари, Заліські князівства, Данило Романович, Західна Європа, ідеологічний вплив.

Постановка проблеми. Церковні відносини середини XIII – початку XIV ст. характеризуються тим, що відроджується традиція поставлення на митрополичу кафедру духовенства із Русі. Попередні сто років поспіль митрополичий стіл посідали греки. Ще однією особливістю цього періоду було те, що церковна політика руського духовенства мусила розвиватися під впливом домінування монголо-татар на руській землі. Це накладало суттєвий відбиток як на церковні відносини на цій території, так і на взаємини з Константинополем. Саме з цього часу в житті православної спільноти Русі починає вимальовуватися перша тріщина, яка врешті-решт приведе до втрати цілісності Київської митрополії і

перенесення митрополичої кафедри на інші терени. Ці процеси були започатковані в часи митрополита Кирила II.

Історіографія питання. Дослідженням церковних відносин в середньовічній Русі й безпосередньо постаттю Кирила II займалися ряд дослідників, яких можна виокремити в нашому дослідженні в три групи. Першу групу становлять російські історики XIX – початку XX ст. – Є. Голубінський [1] та російська еміграції – А. Карташев [2] і його учень Й. Мейєндорф [4]. До іншої групи відносимо українських вчених М. Чубатого [5] та В. Любащенко [3]. Й нарешті останню групу становлять сучасні іноземні історики – словак А. Авенаріус [6] та американський дослідник Д. Островський [7]. Зауважимо, що перша група дослідників в своєму трактуванні церковно-історичного процесу виходила з ідеї правонаступництва північно-східних князівств Київській Русі, а українські та іноземні науковці відрізняються більшою стриманістю та об'єктивністю в розгляді цього питання, аналізуючи проблему в комплексному співвідношенні.

Метою статті передбачена спроба виявити та проаналізувати комплекс причин, які призвели до зміни орієнтації митрополита Кирила II, який започаткував традицію резидування митрополитів не в Києві, а на заліських територіях, тим самим призвівши до деструктивних процесів в митрополичій ієрархії другої половини XIII ст.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIII ст. для Київської Русі стала поворотним моментом, що відобразилося як на політичній арені, так і в церковному просторі. Це було пов'язано насамперед з навалом монголо-татар. Останні в 1240 р. завдали остаточного удару по авторитету Київського князівства, після якого воно так і не змогло відновити власні сили. Однак статус княжого міста як домінуючого над іншими князівствами й як центр руського православ'я міцно закріпився й відігравав потужну роль у світобаченні середньовічного русина. З цього часу претендентами на визнання правонаступниками Києва висуваються два суб'єкта – Галицько-Волинське князівство та Заліські князівства [5, с. 660].

Обидва утворення демонстрували різний рівень внутрішнього розвитку, зовнішньої політики та ставлення до монголо-татар. Князі Галицько-Волинського князівства намагались чинити опір степовикам й інтенсивно вибудовували систему контактів із країнами Західної Європи в надії отримати допомогу проти монголо-татар. Натомість Заліські князівства мало того що не вирізнялися монолітністю аби протистояти цій силі, але й піддалися під її залежність. Таку ситуацію вдало використовувала Візантійська імперія.

Візантійська влада з часу запровадження християнства на Русі міцно тримала кермо влади над руською митрополією і ставила митрополитами єпископів-греків. Лише двоє русинів – Іларіон (1051 р.) та Климент (1147-1155 р.) стали митрополитами без попередньої санкції Царгорода, але це було радше виключення, аніж правило. Суттєві зміни відбулися в 1204 р., коли Константинополь внаслідок четвертого хрестового походу опинився в руках латинників. Імператор та патріарх були змушені перебратися до Нікеї і проводити більш гнучку політику щодо кандидатів на руський митрополичий престол. Князі

Русі отримали можливість висувати власних претендентів на митрополичу кафедру, але патріархат зберігав за собою право затвердження і відповідного висвячення кандидатів [4].

Можемо припустити, що захоплення Константинополя у візантійських колах, передовсім в середовищі імператора та патріарха, спровокувало посилення ворожості щодо латинського світу. Разом з тим, перманентний занепад Візантійської імперії протягом XIII ст. та втрата церковного домінування на Балканах лише підсилювали прагнення утримати інші території в своїй церковно-монополістичній орбіті. Не маючи достатніх сил протистояти монголо-татарській експансії, яка поширювалася Східною Європою, нікейський клір вимушений був увійти у зносини з монголами. Доказом цьому слугує відвідування візантійським посольством хана в 1254 р. та монголо-татарська делегація до Нікеї в 1256-1257 рр. [6, р. 37].

Налагодженню відносин сприяла конфесійна політика монголів, що визначалася лояльністю до віри завойованих народів, в даному випадку християнства, а також нейтральністю стосовно православ'я чи католицизму. Величезна Монгольська імперія з нехристиянським населенням відкривала широкі можливості для місіонерської діяльності, які намагалися використати обидві гілки християнства. В свою чергу це мало посилювати активність патріаршого двору, щоб випередити Апостольську столицю у розповсюдженні свого впливу.

Антипапська спрямованість Візантії, налагодження нею відносин із монголо-татарами, що контролювали Заліські князівства, суттєво відобразилося на політиці Галицько-Волинського князівства. Держава Данила Романовича, маючи тісні зносини із західним світом, автоматично ставала для Візантії з її «православним патріотизмом» ворогом. Проте й галицько-волинський князь в другій половині 40-х рр. XIII ст. знаходився вкрай тяжких зовнішньополітичних умовах. По-перше, пресинг монголо-татар, а по-друге, доволі нерішуча підтримка папської курії, з якою Данило вступив у відносини. Показово, що свого претендента Кирила II на київську митрополичу кафедру, яка на той момент все ще не була обсаджена, князь відправив на висвячення в Нікею лише в 1248 р.

Традиційно таке зволікання історики пов'язують із розрахунками Данила на укладення унії з римською курією, утвердженням якої б і стало висвячення митрополита не патріархом, а папою. Однак, безрезультативність переговорів з папськими дипломатами та успішна поїздка заліського князя Ярослава до Золотої Орди, внаслідок якої він заручився підтримкою з боку монголів й міг заявити свої права на вибір митрополита, змушували Данила Романовича відправити свого претендента Кирила на висвячування до Нікеї [5, с. 623-624].

Очевидно, князь навіть не припускав, що його номінант в результаті цієї поїздки кардинально змінить свої погляди. Як стверджує М. Чубатий, «Кирило виїхав як вповні толерантний східний християнин супроти латинян, а вернувся як їх ворог» [5, с. 630]. Дослідники по-різному пояснюють причини зміни світоглядних позицій Кирила. Так, А. Карташев однією із причин називає тісні контакти Данила Романовича з папою, які, нібито, «далеко зайшли» [2, с. 292] і

викликали спротив Кирила. В. Любашенко наголошує на заохочуванні Нікейської імперії, «яка задля послаблення позицій Риму на Сході і нейтралізації ворожих їй турків-сельджуків, вела переговори з Ордою підштовхуючи Кирила до зближення з великим князем (Олександром Невським – Авт.) – згідливішим її васалом, аніж Данило Романович» [3, с. 222]. Є. Голубінський в свій час намагався обґрунтувати тезу, що митрополит Кирило залишив Київ, тому що місто було «небезпечним для проживання» через панування монголо-татар [1, с. 64]. Однак, зауважимо, що північний схід також піддавався частим вторгненням монголів, які були не менш жорстокі на півночі, чим на півдні. Більше того, вплив монгольської адміністрації на північно-східних руських землях був значно вагомішим, ніж в Києві.

На думку Д. Островського, митрополити не поїхали б з Києва, якби їм не було наказано цього зробити вищою ієрархічно-церковною інстанцією. Яких би руйнувань не зазнало місто в 1240 р., цього було недостатньо, щоб назавжди вигнати звідти митрополита. Адже в свідомості русинів Київ залишався сакральним місцем. Та й монгольські хани захищали всі релігії в своїх володіннях [7, с. 96].

На наш погляд, зміни світоглядних позицій Кирила були обумовлені політикою Нікейського царства та врядуванням патріарха Мануїла II. Очільники імперії за десять років панування монголо-татар над Східною Європою виробили власний політичний курс, що мав яскраво виражений промонгольський характер. Насамперед, зближення з монголо-татарами обумовлювалось посиленням впливу католицької церкви, що було дуже небезпечним для ослабленого візантійського цісарства. З огляду на те, що Данило Романович проводив пропагандистську політику, патріарх Мануїл II зробив все можливе аби перевиховати його ставленика Кирила, який приїхав на висвячення в Нікею. Оскільки Галицько-Волинське князівство мало зносини із римською курією й шукало засоби протистояння монголам, то Нікейська імперія змушена була робити ставку на Володимиро-Суздальське князівство. Адже заліські князівства не були запідозрені у симпатіях до католицького світу, а князі даного регіону після нашествия монголів зробилися покірливими до їхньої політики. Саме ці фактори й обумовили зміну світоглядних позицій Кирила II, та як наслідок призвели до запровадження традиції зосередження митрополитів Київських на Заліських територіях.

Однак виникає ще одне питання, чи міг митрополит чинити опір візантійському патріархату? Щоб це зрозуміти, необхідно проаналізувати ідеологічну площину константинопольської церковної політики. Передусім Візантія в очах русинів, а тим паче духовенства, розглядалася як християнсько-соборний центр, всесвітня держава, а її імператор як представник Бога на землі. Домінувала традиція, що візантійський імператор і його церква правлять над цілим православно-християнським світом [5, с. 655]. Виходячи з цього, митрополити досить часто були виконавцями політичних амбіцій патріарха, а ігнорування або заперечення його вказівок могло мати серйозні наслідки. Найгіршим, що могло статися – це відлучення від церкви. Така подія в часи Середньовіччя означала духовну смерть, тому що розум середньовічної людини та її світогляд неодмінно були пронизані відчуттям віри в Бога.

Висновок. Митрополит Кирило II був заручником ідеологічного протистояння між Східною та Західною церквами. Саме йому судилося започаткувати нову сторінку в розвитку церковних відносин Русі. Митрополит поклав початок традиції функціонування митрополичої кафедри на Заліссі. Вирішальну роль в цьому зіграла Нікейська імперія та патріарх Мануїл II. Ослаблена Візантійська імперія боялася поширення католицизму й змушена була сприяти перенесенню митрополичої кафедри на північно-руські землі. Це було обумовлено як промонгольською позицією Візантії, так і антикатолицькою спрямованістю заліських князів, які були залежні від Золотої Орди. Зміна світоглядної позиції Кирила II та його подальша дипломатична діяльність сприяли встановленню зв'язків між трьома вагомими центрами: Русь – Сараї – Константинополь. А утворена в 1261 р. нова руська єпархія в Сараї стала дипломатичним перехрестям в Східній Європі між цими трьома міжнародними суб'єктами.

Примітки

1. Голубинский Е. История Русской Церкви (в 2 т.): Т. 2: Период второй, Московский. От нашествия Монголов до митрополита Макария включительно. Москва: Изд-во Имп. Об-ва Истории и Древностей Российских при Московском Ун-те, 1900. С. 60-65.
2. Карташев А. Собрание сочинений: В 2-х т.: Т.1: Очерки по истории Русской Церкви. Москва: Терра, 1993. С. 289-293.
3. Любашенко В. Київські митрополити Кирило II і Петро Ратенський: історичні паралелі. Княжа доба: історія і культура; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Л. Войтович. Львів, 2010. Вип. 3. С. 213-256.
4. Мейендорф И. Византия и Московская Русь. [Электронный ресурс]: Очерк по истории церковных и культурных связей в XIV веке. Париж, 1990. Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Joann_Mejendorf/vizantija-i-moskovskaja-rus/ (дата обращения: 14. 02. 2021.).
5. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні: Т. 1 до 1353 р. Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. С. 622–660.
6. Avenarius A. Nikaia und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung. Byzantino slavica. Prague 1980, bd 41, p. 33-43.
7. Ostrowski D. The Move of the Metropolitan from Kiev in 1299. California Slavic Studies, 16. Berkeley: University of California Press, 1993, p. 83-101.

УДК 94: [27-47] 929 «1600/1654»

Катерина КІНДЕРЕС
(м. Київ)

Діяльність Анни-Алоїзи Острозької – релігійний фанатизм чи волинське Просвітництво?

Аналізується культурно-просвітницька діяльність Анни-Алоїзи Острозької – останньої представниці князівського роду Острозьких. Визначено основні світоглядні

причини підтримки княжною католицької конфесії. Характеризуються наслідки реалізації просвітницьких ідей Анни-Алоїзи, що привели до значного загострення міжрелігійних відносин на Волині.

Ключові слова: рід Острозьких, Анна-Алоїза Острозька, єзуїти, релігійний конфлікт, Острозька трагедія.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, доцентка кафедри історії України історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Діяльність Анни-Алоїзи Острозької є досить суперечливою в історії України, адже її культурно-освітні проекти реалізовувалися в контексті зміцнення католицького впливу, що стало поштовхом до поглиблення релігійного конфлікту між православними та католиками Волині в 30-х роках XVII ст.

Історіографія проблеми. Погляди дослідників цієї проблематики в переважній більшості обумовлені їх конфесійною приналежністю. Так, частково позитивну оцінку діяльності Анни-Алоїзи Острозької дає О. Левицький [4]. П. Батюшков навпаки цілком негативно оцінює дії княжни [1]. В сучасній історіографії спостерігається тенденція до більш об'єктивного аналізу даного питання. Представляють інтерес дослідження Н. Яковенко [7], В. Ульяновського [6], О. Проворотова [5].

Метою доповіді є з'ясування особливостей культурно-просвітньої діяльності Анни-Алоїзи Острозької та її наслідків для українського суспільства першої половини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Анна-Алоїза Острозька була останньою представницею могутнього українського роду князів Острозьких. Через ранню смерть батька князя Олександра Острозького вирішальну роль у її вихованні відіграли мати-католичка та отці єзуїти, що згодом позначилося на її діяльності. Ще одна трагічна обставина її життя наклала відбиток на її світогляд і дії – вже в 20 років Анна-Алоїза стала бездітною вдовою. Проте цей статус давав і широкі можливості розпоряджатися своєю часткою спадкових володінь, прибутки від яких вона витрачала на різні благодійні справи [5, с. 210]. Головними радниками в усіх починаннях княжни були єзуїти, які розцінювали співпрацю з своєю покровителькою як можливість поширити католицьку віру серед схизматиків, тобто людей православного віросповідання. Анна-Алоїза збудувала ряд єзуїтських костелів у найбільших містах, що знаходилися під її владою (Острог, Звягель, Турів, Берездів та ні.). При кожному з них був організований шпиталь для бідних, старих і тяжко хворих людей. В офіційній біографії княжни згадано, що та особисто навідувалася до шпиталю і прислужувала їх мешканцям [3, с. 156].

Онуку Василя-Костянтина Острозького часто з ним порівнюють, адже обоє в своїй діяльності, направлений на підтримку церкви, відзначилися великими

заслугами. Проте, незважаючи на багато спільних рис, ставлення до них в значній мірі визначалося конфесійною, а іноді і національною належністю біографа. Так, у польських текстах з кінця XVII ст. Анна-Алоїза найчастіше виступає в ролі благочестивої донаторки, тоді як в українських чи російських працях на неї вішається ярлик «фанатичної католички».

Навесні 1636 р. відбувся інцидент за участю княжни – так звана Острозька трагедія, через який Анну-Алоїзу і досі іменують фанатичкою. Ця подія стала катализатором посилення релігійного конфлікту на Волині. Анна-Алоїза таємно вночі разом з єзуїтами забрала з Богоявленського собору рештки свого батька Олександра Острозького, який за віросповіданням був православним. У єзуїтському монастирі кістки були перехрещені за католицьким обрядом, а ім'я змінене на Станіслав. Такі нечувані дії викликали, як повідомляє острозький літописець, повстання місцевого православного населення, яке княжна веліла придушити. А результатом було закрито Острозьку академію, її приміщення розібрали на цеглу, з якої збудували колегіум єзуїтів. Княгиня виділяла на благоустрій колегіуму значні кошти, запрошувала до викладання відомих педагогів. За короткий проміжок часу навчально-виховний процес був поставлений на належному рівні, а заклад став знаним далеко за межами Волині [4, с. 346].

Дух контрреформації, жорстокість «дисциплінованого» потридентського католицизму загострювала нетерпимість католиків до православних [7, с. 29]. Перепоховання решток своїх родичів було відомою практикою на той час. Можливо, це і спричинило такі радикальні дії княжни з тілом свого батька. За іншою версією дослідників Анна-Алоїза була свідомим ініціатором перепоховання решток батька задля врятування його душі, що, на думку княжни, було неможливим при похованні за православним обрядом [6, с. 1274].

Покровителька єзуїтів намагалася будь-якими методами остаточно впровадити в краї католицизм і повернути в свою віру якомога більше людей. Для цього досить часто католицькі церкви облаштовувалися із православних або ставилися на їх місцях, як це було з Успенською церквою [1, с. 126]. Невідворотними були репресії щодо священнослужителів: близько 50 парафіяльних священників було вигнано з маєтностей княгині [2, с. 60]. Таким чином було запущено механізм окатоличення і княжна наступні дванадцять років створювала власну «ідилію» на Волині. Найбільше піклувалася Анна-Алоїза про єзуїтський колегіум і була гідним прикладом для наслідування його учнів та семінаристів. Проте навчальний комплекс проіснував недовго і був знищений, під час революції 1648 р., а Анна-Алоїза змушена була тікати від козаків і померла на чужині.

Висновки. Діяльність Анни-Алоїзи Острозької реалізовувалася у дусі зміцнення католицизму на Волині, що досить часто приводило до посилення конфронтації між представниками католицької, уніатської та православної конфесій. Проте дії княжни сприяли розвитку освіти та культури в регіоні, хоч і прокатолицького спрямування, яскравим прикладом чого є Острозький єзуїтський колегіум.

Примітки

1. Батюшков П. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. Москва, 1888.
2. Горобець В. Життя праведне і грішне Анни-Алоїзи Острозької-Ходкевич. Війни і мир, або Українці-поляки: брати/вороги, сусіди. Київ, 2004. С. 56-63.
3. Князі Острозькі: науково-популярне видання. Київ, 2014.
4. Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская. Киевская старина. 1883. С. 330-373.
5. Провоторов О. Анна-Алоїза Острозька – остання із Острозьких володарка Звягеля. Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Науковий збірник. 2009. Вип. 2. С. 200-203.
6. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ, 2012.
7. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ, 2002.

УДК 908:911.375(477.41)

Світлана БІЛЕЦЬКА, Катерина ОДИНОКА
(м. Березань)

Топоніми міста Березань (XVII – початок XX ст.)

Досліджується історичне минуле Березані відображене в її топонімах. Проаналізовано соціально-політичні, природно-географічні і культурні чинники, що сприяли формуванню топонімічного ландшафту міста упродовж XVII – початку XX ст.

Ключові слова: Березань, вулиця, мікротопоніми, топоніми, куток.

Постановка проблеми. В останні роки значна увага приділяється вивченню мікротопонімів окремих населених пунктів. Такі дослідження є цінними, оскільки активізують увагу до минувшини рідного краю та спонукають сучасну молодь до вивчення історії свого народу. Містечко Березань має теж свою унікальну топонімічну систему, в якій прихована цікава історична інформація.

Історіографія проблеми. Першу згадку про поселення Березань знаходимо в Люстрації Київського воєводства 1616 року, в період польського панування на українських землях. Походження самої назви висвітлено в статті Стороженка А. В. «Очерки Переяславщины» (1891) та в статті Сургая Г. І. в томі «Київська область» багатотомної «Історії міст і сіл УРСР» (1971), а також в рукописних і друкованих згадках корінних мешканців Березані. Глумачення назв кутків та їх розташування подається в курсовій роботі березанця Ю. Чумака та у невеликих дослідженнях, надрукованих в місцевих періодичних виданнях. Незважаючи на те, що топоніміка Березані в різні часи привертала увагу істориків і краєзнавців, ця тема потребує спеціального дослідження.

Метою нашої роботи став пошук, повернення та оприлюднення забутих сторінок історичного минулого Березані, відображених у її топонімах, аналіз соціально-політичних, природно-географічних і культурних чинників, що сприяли утворенню та еволюції назв кутків і вулиць міста. Слід зазначити, що топоніміка Березані вперше досліджується в історичному аспекті. Разом із походженням топонімічних назв подаються відомості про історичні події, соціально-політичне становище та розвиток міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині існує кілька гіпотез походження назви Березань. Найбільш об'ємну історіографію щодо творення топоніму ми знаходимо у рукописі краєзнавця В. Дмитренка [3, с. 9-13]. Цю проблему порушує відомий вчений-історик А. Стороженко у статті «Очерки Переяславщини» [7, с. 214-215] Г. Сургай у нарисі «Березань», розміщеному в книзі «Київська область» багатотомної «Історії міст і сіл УРСР» пише: «Назва Березань походить, мабуть, від того, що тоді в цій місцевості були великі березові гаї» [8, с. 84].

Існує ще одна доволі перспективна версія походження назви міста. Краєзнавець Г. Сорока доводив, що Березань пішла від турецьких слів *бюро-юзенада*, що означало «Вовчої річки острів». Вовча річка (Недра) та річка Березанка, що 500 років тому були повноводними, омивали з усіх сторін пагорб (острів) [6, с. 3]. Згодом поселення почали називати Бюроузен, а вже потім – Березань. Ця версія варта уваги, оскільки старожили нашого міста згадують розповіді про те, що центр Березані колись був справді островом, а поселення довгий час ще називали Лисовкою. Професор Санкт-Петербурзького університету І. Березинь в енциклопедичному словнику (1873), подає відомості, що Велика Березань, або Лисовка, містечко в Переяславському повіті Полтавської губернії, на річці Недра. Виникло воно в першій половині XVII ст. та увесь період гетьманського правління Малоросією вважалося містом Переяславського полку. В ньому нараховувалося до 3619 мешканців, чоловіків 1761, жінок 1849, церков 2, є винокурний завод [9, с. 503]. Ці дані спростовують гіпотезу походження назви міста від слова «береза», оскільки березові гаї були лише на берегах річки, а центральна частина, де виникло поселення, була «лисою», без рослинності. Місцевий мешканець М. Павленко на сторінках газети теж згадує, що його бабуся була родом із села Недра. І вона розповідала, що Вовча річка – це теперішня Недра. Розповідала вона й таке, що в молодості дивувалася, чому мешканці Березані називали її «Биризань» [5, с. 3]. І нині, якщо заплаву р. Недри наповнити водою, то центр міста міг би стати островом. А якщо допускати, що річка Недра в давнину мала назву Вовча річка, то Березань – острів на ній. Березанці вважають, що ця версія більше підходить для пояснення назви острова Березань, який розташований на Чорному морі, поблизу Дніпровського лиману. Існує легенда, що об'єднує цей острів і місто Березань. У ній говориться, що на острові Березань добували сіль, котру чумаки потім розвозили по всій Україні. Один із них мандрував нашим краєм і десь тут у нього поламався віз. Місце чумаку сподобалося, і він вирішив оселитися. Згодом до нього приєдналися інші чумаки-березанці, тож і поселення їх стало називатися Березань [3, с. 11]. Ще за однією

версією, населений пункт перейняв назву від річки Березанка, яка бере свій початок з джерела на східній околиці міста.

Топонімічні назви Березані та їх топографію в другій половині ХХ ст. висвітлив у своїй курсовій роботі А. Чумак. В даному дослідженні ми спробуємо з'ясувати ті історичні, географічні та суспільні чинники, які мали вплив на виникнення цих назв [10, с. 10-11]. Місто Березань поділяється на кілька великих районів, які й до нині в народі зберігають свої давні назви, походження яких ми пов'язуємо з особливістю місцевості їхнього виникнення.

Лисовка. На жаль, цією назвою ніхто вже не користується, і залишилася вона лише в пам'яті старожилів. Як вже зазначалося, місце, на якому виникло перше поселення, довгий час називали Лисовкою. На найвищому місці цього поселення була збудована й перша в Березані церква, яку, за легендою, побудували козаки. Поряд стояла капличка, біля якої пізніше побудували Велико-Березанське земське училище. Нині на місці церкви – пам'ятний знак, встановлений з нагоди відзначення 2000-ліття Різдва Христового.

І. Задорожній, який усе своє життя прожив у центрі міста, говорить про те, що Лисовкою називали сучасну Набережну до парку Слави. А центр міста – Підварки. Є версія, що ця назва існувала ще в 1920-х рр. ХХ ст., адже тоді на цій території існувало Товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ) «Підварське». З часом поселення розростається до розмірів невеликого міста. А центральну частину починають називати вже Містечком.

Східну частину Березані називають *Пісок*, тому що стоїть на піщаних ґрунтах. Поряд *Круча* (на підвищенні). Навпроти Лисичанського кладовища – куток *Рудка* або *Березова рудка*. Рудка – це маленька болотиста річечка, залишки колись повноводної річки Березанки.

Назви, які вказують на напрям: *Яготинський шлях*, *Баришівський шлях*, *Київський шлях*. *Заріччя* (тому що за річкою) знаходилося на правому березі Недри. Перед Другою світовою війною Заріччя було перейменоване в село Жовтневе (на честь Жовтневого перевороту 1917 року), а в 1958 р. знову приєднане до Березані.

Більшість назв кутків Березані походить від імен, прізвищ і прізвищ тих мешканців, які проживали на певній території. На південний схід від Містечка (центральної частини) тягнувся куток *Кучерівщина* (чотири хати підряд належали родині Кучерів). Члени родини Кучерів в свій час працювали в Канського. Нині це вулиця Шевченків шлях до району Пісок вздовж річки Недра. Неподалік парку Ветеранів (провулок Луговий), біля річечки Зайчиха, яку називають Малою Березанкою, розташований куток *Зайчиха* (наголос в цьому слові ставився на перший склад). А куток біля мосту через Зайчиху на Яготинському шляху називали *коло Лесика* (в значенні біля, від імені Олександр), там ще була криниця, до якої ходили по воду.

Період кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. був найсприятливіший щодо залучення іноземних інвестицій. Яскравим прикладом іноземного інвестування у Березані було пивоварня чеха Йосипа Канського. Розташована ця будівля на вулиці Богдана Хмельницького в районі Піску. Старші люди називають цей куток *коло*

Канського (Канське). У східній частині вулиці Богдана Хмельницького, в напрямку масиву Садовий, знаходиться *Хатянівщина*. У 1901 р. в Березань «прийшла» залізниця – виникають нові райони – *Станційний* і *Застанційний*.

До жовтневих подій 1917 р. більшість березанських земель належало поміщикам Марковичам (Заріччя), Лукашевичам, Баклановій (лівий берег річки Недра), а також заможним селянам. Серед таких були Дмитренки, які дали назву кутку *Дмитренківщина* (Митренківщина). У 1930 р. під час колективізації ця родина разом із сотнею інших потрапила під розкуркулення. Цю назву кутка навіть заборонили згадувати. А вулицю в 1930-х рр. назвали *Незаможницькою*, адже там жили здебільшого бідняки. Дмитренківщиною вважалася частина міста, яка знаходиться навколо нинішньої контори ВАТ «Світанок». У 1926 р. будівлю громадського зерносховища переобладнали під початкову школу, яку довго називали «Дмитренківською».

Куток *Яськи* (від ласкавої форми імені Іван – Ясик, Івасик), як згадують старожили, розташувався праворуч від Яготинського шляху (так колись називали частину вулиці Шевченків шлях в районі Світанку).

Як відомо, з другої половини XV і до кінця XIX ст. в багатьох місцевостях України одним із найпоширеніших занять було чумакування. Березанці теж чумакували і підтвердженням цьому була назва кутка *Карсонці*. До нашого часу збереглася оповідь про те, що житель кутка поїхав у Херсон за сіллю. Потім сусіди переказували один одному: «Він був у Карсоні» (так люди називали Херсон).

На північ від Баришівського шляху були розташовані *Волошинівщина* (частина вулиці Михайлівська біля кладовища в напрямку переїзду), *Карвасівщина* (частина вулиці Чайковського, там і тепер живуть родини Карвасів), *Бережнівщина* (вулиця, яка розпочинається біля лікарні та простягається в напрямку Бакумівки. І зараз тут проживає багато Бережних), *Никипорівщина* (частина вулиці Медичної).

На південь від Баришівського шляху розташований куток *Гузівщина* (початок вулиці Зарічної), неподалік *Гірманівщина* (кінець вулиці Зарічної). Поряд *Касянівщина*, *Мішурівщина*, *Джулаївщина*. Віддалена околиця Заріччя зі східного боку Соколівщини називалася *Ганжівщина*. Крайній куток західної частини Заріччя називався *Розвіївщина*. Один із березанців на прізвище Бакуменко, повернувшись із солдатчини, часто вживав російське слово «разве», тому одержав прізвисько «Розвій». Це й відбилося у назві кутка, де він мешкав. На місці сучасного залізничного вокзалу був розташований куток *Буткачівщина*, поряд – *Карсонці*, *Павленківщина*, *Рудешківщина*.

За назвою топоніму ми можемо прослідкувати період його виникнення і соціальне становище місцевих жителів.

З ліквідацією Київського намісництва Березань втрачає значення сотенного містечка і з 1802 р. стає волосним містом Переяславського повіту Полтавської губернії. Цей історичний період теж залишився в назвах місцевих топонімів: *Шибеницьке озеро*, а поряд *Шибеницький ліс*. Існує легенда, що біля озера вішали непокірних кріпаків.

У південно-західній частині Березані (в районі Заріччя, на околиці села, на вигоні) у XVII ст. був розташований селітровий завод (сучасна територія лікарні). Селітру зберігали в буртах. Те місце, де складалася селітра, одержало назву *Бурти*.

В топоніміці Березані залишила свій слід і козацька доба. Так у Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. вказується, що в Березанську сотню входив козак Мишко Павленко, Семен Павленко, Тимош Охріменко, Улас Демченко, Іван Демченко [8, с. 330-331]. Ймовірно, що саме від них пішли назви кутків *Демовщина, Павленківщина, Охрїмівщина*. З іменем козацького полковника Якіма Сомка пов'язана назва місцевості *Сомкова долина*, що знаходиться неподалік Березані на межі Київської і Полтавської області [2, с. 1-2].

На початку XVIII ст. Березань перейшла у власність нащадків Думитрашки-Райча – поміщиків Дмитрашків, Лукашевичів, Маркевичів, потім переходить до Бутовських та Червінських, а з 1908 р. до Євгенії Бакланши, яка володіє маєтністю до 1917 р. Тому частину міста, де розташований маєток поміщика Лукашевича, називали *Лукашівщина*, згодом почали називати *коло Бакланши* (східна частина району Пісок). Поряд – куток, який мав назву «*коло саду*».

В окрему групу виділяємо топоніми, назви яких мотивовані діяльністю мешканців краю та особливостями розвитку господарства. У Березані в другій половині XIX ст. налічувалося 42 вітряні млини [1, с. 77]. Деякі з них були розташовані на колишньому вигоні кутка. Неподалік був розташований і куток *Вітряківщина* (жили родини Вітряків). У віддаленому районі Березані розташований куток *Пасічний* (згодом вулиця Пасічна). У багатьох селян були власні пасіки. На місці парку Слави й навпроти був *Солонець* (від назви ґрунту, насиченого солями), там вирощували кок-сагиз, з якого виготовляли гуму.

Серед місцевих топонімів досить поширеним явищем було повторення назв кутків. Це пов'язане з тим, що молодші члени родин, поселяючись на новому місці, зберігали своє прізвище і відповідно стару назву кутка. До них відносимо *Волошинівщину* (сучасна вулиця Незалежності та в районі Заріччя).

Назви топонімів є цінним джерелом інформації щодо видобування корисних копалин в нашому краї. Надра Березані були багаті на поклади торфу, глини, придатної для виробництва цегли та порцеляни, дрібнозернисті піски, столову мінеральну воду. До цієї групи топонімів відноситься кутки *Пісок, Торф'яний* та *Цегельніщина* (від старого переїзду до житлового масиву Поліський).

За свідченням В. Федоткіної вулиця в районі ДНЗ «Березанський професійний аграрний ліцей» називається *Піщаний круг* (тут піщаний ґрунт, а вулиця йде по кругу). Поряд із Піщаним кругом, біля лісу, знаходився куток *Їжаковий*, тому що було багато їжаків.

Загалом околиці Березані – це в минулому суцільні болота. Місця розташування колишніх боліт зберігають місцеві топоніми. Серед них цікаві *Жабокряки* (Заріччя) і *Жабокриківка* (сучасний кінець вулиці Шевченка). Тут дуже любляють селитися лелеки.

В містечку Березань є назви кутків, які зберігають пам'ять про перших поселенців. *Куток Стародубів* був розташований поряд (нині вулиця Паркова).

Частину вулиці Богдана Хмельницького називали *Сапаківщиною*. Вулиця Семенівська – це колишній куток *Божків*. *Бугайщиною* (жив чоловік з прізвищем Бугай) називали нинішню вулицю Горову. *Журбівка* (нинішня вулиця Григорія Сковороди, або «33 повороти», як її називають у народі). Там, де сьогодні знаходиться вулиця і провулок Першого травня, раніше був куток *Свистяка*.

Березань розширювалася, освоювалися нові території і відповідно навколо неї виникали хутори, які згодом увійшли до адміністративного складу містечка: *Шкулетин хутір* (жила сім'я Шкулет) – нині це вулиця Льва Толстого; *Поповий хутір*, з 1957 р. Шевченків хутір – нині це вулиця Корольова. Як відомо, на Поповому хуторі попи ніколи не жили. Тут, взагалі, не було осель, а земля належала якомусь священику (можливо, звідси й назва). У середині ХІХ ст. в цих місцях поселився Кіндрат Плетінь, пізніше поруч осіли його діти – так почалася розбудова хутора. Де мешкали люди на прізвище Сокол, називався хутір *Соколівщина* (кінець вулиці Київської). У найсхіднішій частині був розташований хутір *П'ятихатки* (кінець вулиці Шевченка). Від вулиці цей куток відмежований невеликою низиною, тут розташовані лише дванадцять будинків, які потопають у зелені садів. М. Тимченко (проживає в цьому районі) розповідала про те, що колись тут садили суніці. Це поле місцеві жителі й тепер називають *Суничним*.

Висновки. Формування топонімів Березані відбувалося впродовж різних історичних епох та під впливом певних географічних, історичних і суспільних чинників. Назви кожної місцевості розрізняються часом утворення, розвитком містечка і зростанням населення та є цінним джерелом для вивчення минувшини рідного краю.

Примітки

1. Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства внутренних дел, по поручению Статистического совета: Вып. 3. Санкт-Петербург, 1885. 333 с.
2. Дідик Т. Березань матиме свою символіку. Березанські відомості. 2001. 11 квітня. С. 1-2.
2. Дмитренко В. А. Березань від давнини до сьогодні. Рукопис. С. 9-13.
3. Реєстр Війська Запорозького 1649 року/упорядн. О. В. Годійчук (гол. упорядн.). НАН України. Археологічна комісія, Інститут української археографії, Інститут історії України, Російський державний архів давніх актів. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
4. Павленко М. Звідки ж назва «Березань». Баришівські вісті. 1990. 10 квітня. С. 3.
5. Сорока Г. Д. Березань. Від днів минулих до сучасності: інформаційний довідник/Березань. Редакція газети «Березанські відомості», 1996. 56 с.
6. Стороженко А. Очерки Переяславщины. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Год десятый. Киев, 1891. С. 214-215.
7. Сургай Г. І. Березань. Історія міст і сіл України РСР: у 26 т. Київська область; АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 791 с.
8. Русский энциклопедический словарь; гл. ред. И. Н. Березин (и др.) Т 2.: Б – Бяньшуй, С.-П., 1873. С. 503.
9. Чумак Ю. О. Топоніміка Березані. Курсова робота. Березанський краєзнавчий музей. С. 10-11.

УДК94:323.2(477)«19»

Віта ШИМКО
(м. Київ)

Застосування політики освіченого абсолютизму на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперії у другій половині XVIII ст.

У статті розглядається політика освіченого абсолютизму на прикладах правління очільниці Російської імперії Катерини II, та очільників австро-Угорщини- Марії Терезії та Йосифа II. Українські землі довгий час перебували у складі цих двох імперій і мали таку ж кодифікацію права. Це наклало свій відбиток не тільки на історію того періоду, але і визначило подальший розвиток держави протягом століть. Епоха освіченого абсолютизму відобразилася на ідеології і світогляді українського населення.

Ключові слова: освічений абсолютизм, просвітництво, Катерина II, Марія Терезія, Йосиф II.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедрою цивілізаційної історії та археології Центрально-Східної Європи історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Освічений абсолютизм вважається важливою історичною модифікацією абсолютизму, що пов'язана з поширенням просвітницьких ідей і спробою їх використання у внутрішній політиці європейських монархій XVIII ст., та в сучасній науці інтерпретується як істотний крок в напрямку правової держави. Однак, «освічений абсолютизм» – поняття достатньо відносне. Він являє собою певну адаптацію інтересів абсолютної монархії до прогресивних ідей Просвітництва, але лише настільки, наскільки ідеали тих чи інших просвітителів співпадатимуть з прагматичними цілями самодержавного правління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій історіографії під освіченим абсолютизмом одні автори розуміють політику, яка використовує гасла просвітителів, мала на меті збереження старих порядків. Так ліберальний емігрантський історик О. Кізеветтер показує, як Катерина II продовжувала політику своїх попередників і заперечувала будь-який вплив просвітництва на її політику [9]. П. Іванов намагається довести, що просвітницька риторика з боку Катерини була чистою демагогією[5].

Інші історики намагалися показати, як освічений абсолютизм, відповідаючи інтересам дворянства, одночасно сприяв буржуазному розвитку[7]. Треті підходять до питання освіченого абсолютизму з академічних позицій, бачать в ньому один з етапів еволюції абсолютної монархії. А деякі, наприклад, В. М. Живов, в статті «Государственный миф в эпоху Просвещения и его разрушения в России конца XVIII века» писав, що російський освічений абсолютизм був міфологічним дійством державної влади, таким собі міражем[4].

Мета роботи. У даній статті спробуємо розглянути політику Катерини II, Марії Терезії та Йосифа II і визначити чи дійсно їхня політика відповідала ідеям Просвітництва.

Виклад основного матеріалу. «Освічений абсолютизм» – явище загальноєвропейське, що стало закономірною стадією державного розвитку багатьох країн Європи. Провідниками цієї політики були і шведський король Густав III, і австрійський імператор Йосиф II, і пруський король Фрідріх II, і деякі великі державні діячі таких країн, як Данія, Португалія, Іспанія та ін. Цей варіант державної політики виник під безпосереднім впливом ідей французького Просвітництва, які мали величезну притягальну силу і з дивовижною швидкістю поширювалися на європейському континенті, зокрема і на українські землі, які були у складі Російської та Австро-Угорської імперії.

Зростаючий селянський рух проти дворян-експлуататорів перетворював напружену обстановку всеохоплюючої критики в обстановку, небезпечну революційним вибухом. В такій внутрішньополітичній ситуації монархи дійсно виявилися «освіченими», адже брали на практиці від філософії те, що співпадало з реальними державними потребами, чи правильніше – з їхніми власними потребами.

Так об'єктивна необхідність перетворень, що відповідають "духу часу", була усвідомлена Катериною II як завдання не тільки практичне, але і теоретичне. Саме тому вона, почитуючи Ш.Л.Монтеск'є, береться за опрацювання праць філософів просвітництва, а з деякими з них навіть вступає в переписку (Вольтер, Д'Аламбер, Дідро). В кінцевому рахунку система поглядів імператриці знайшла відображення в «Наказі» Уложенной комиссии, що розкриває принципи організації держави, текст якого на 90% заснований на «Дусі законів» Ш. Монтеск'є і роботі Ч. Беккарія «Про злочини і покарання». Однак це не завадило привести в «Наказі» свою політико-правову концепцію, істотно деформувавши при цьому ідеї французького Просвітництва. Катерина II повністю ігнорувала просвітницьку теорію «природного права» і тісно пов'язану з нею теорію походження держави, як акту «суспільного договору». виправдано це було тим, що монарх-самодержець (і в його особі держава) не може мати будь-яких обов'язків перед своїми підданими.

На думку імператриці, кращий спосіб самоорганізації суспільства – це розробка ідеальної системи законів. Адже правильно складені закони – гарантія чітко діючої держави, яка робить можливим «блаженство кожного і всіх». Звідси вирішальна роль не просто монарха, а «освіченого монарха», здатного наділити суспільство цими правильними законами, звідси й ідея "освіченого абсолютизму".

До числа специфічних моментів історичної долі Росії Катерина II віднесла неможливість іншого державного устрою, окрім монархічного, та відстоювала необмеженість влади самодержця. Освічений монарх ставав самим «джерелом будь-якої державної влади», бо «освічений монарх» видає «найкращі закони», направляє всі дії «для отримання найбільших благ» для населення [1]. Тільки от політика імператриці нерідко проводилася в зовсім протилежному руслі, що ми бачимо по відношенню, насамперед, до українських земель.

У 1750 році на гетьмана був обраний 22-річний Кирило Розумовський, який всіляко намагався зберегти автономію Гетьманщини. Його підхід повністю відповідав концепції «освіченого правління» і ще більше наблизив би Україну до європейського цивілізаційного простору. Хоч Катерина II видавала себе за щирю прибічницю ідеї освіченого правління, однак в системі російського освіченого абсолютизму не існувало простору для розвитку освіченого гетьманату в Україні.

Відомості про політичні настрої української старшини та шляхти, що доходили з Глухова, вкрай турбували петербурзькі власті. Нова імператриця Катерина II – переконана прибічниця жорсткої централізації влади в імперії – негайно викликала К. Розумовського до «Північної Пальмири» й наприкінці лютого 1764 р. змусила його підписати «добровільне» зречення гетьманства [3]. Тож як би Катерина II не розігрувала перед Європою роль «освіченого монарха» та не вводила в оману Вольтера, Дідро та інших просвітників, її політика залишалася напівазіатською кріпосницькою деспотією [10].

Освічений абсолютизм доторкнувся українських земель і в складі Австро-Угорської імперії. Там він розпочався за часів правління імператриці Марії Терезії (1740-1780). У 1777 р. було розпочато радикальне, в дусі Просвітництва, реформування всієї системи освіти, що заклало основи світської освіти в Угорщині, до складу якої входили й західноукраїнські землі. Найважливішим її елементом була ліквідація безграмотності. Законом був проголошений принцип обов'язкового навчання дітей 6-10-річного віку (не вдалося реалізувати), але навчання вже могло вестися рідною мовою. Намагаючись полегшити долю селян, вона так і не дійшла до необхідності скасування кріпосного права. Проте вона підготувала фундамент для розбудови освіченого абсолютизму її наступником, сином Йосипом II, до якого теж є багато питань. Його політика була одним з найбільш довершених варіантів освіченого деспотизму, що утверджував державну владу проти таких традиційних засад, як церква та дворянство [9]. Проте є і інший погляд про те що, одержимий ідеєю створення зразкової моделі держави освіченого абсолютизму, Йосип II йшов напролом, не рахуючись з інтересами не тільки окремих осіб, але і станів і навіть цілих народів. Він щиро вважав, що діє у ім'я і на благо народу. Але настільки ж щиро він вважав, що може при цьому цілком обійтися без народу – за принципом «все для народу, але без його участі»[6].

У **висновку**, можна зазначити, що порівнюючи політику австрійського освіченого абсолютизму з російським, епоха Марії Терезії та Йосифа II жодним чином не була протилежністю абсолютизму, являючи собою, скоріше, його розвиток і апогей.

Примітки

1. Васильевич М. Л. История России XVIII-XIX веков. Москва, 2006.
2. Васильчиков А. А. Семейство Розумовских. В 4 т. Санкт-Петербург, 1880.
3. Горобець В. Неіснуюча дилема Кирила Розумовського: Президент Російської академії наук чи гетьман України? День. 2003. № 100.

4. Живов В. М. Государственный миф в эпоху просвещения и его разрушение в России конца XVIII века. Из истории русской культуры. Москва, 1996. Т. IV. С.657-684.
5. Иванов П. К вопросу о «Просвещенном Абсолютизме» в России 60-х гг. XVIII в. Вопросы истории. 1950. № 5. С. 85-99.
6. Исламов Т. М. Империя Габсбургов. Становление и развитие. XVI-XIX вв. Новая и новейшая история. 2000. № 3. С. 206-220.
7. Исламов Т. М., Пушкаш А. И., Шушарин В. П. Краткая история Венгрии. Москва: Наука, 1991. 608 с.
8. Иванов І. В., Олейников В. В. Особливості розвитку освіченого абсолютизму в Австрійській імперії.
9. Кизеветтер О. Первое пятилетие правления Екатерины II. Исторические силуэты. Люди и события. Берлин, 1931. С. 29-54.
10. Наливайко Д. Очима заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ: «Основи», 1998.

Розділ 2

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

УДК 94(477)001.8:325"17/18""В.Вернадський"

Віктор ДАНИЛЕНКО
(м. Київ)

Володимир Вернадський про російську колонізацію степової України у XVIII-XIX ст.

Аналізуються історико-краєзнавчі нотатки молодого Володимира Вернадського, зроблені ним у 1884 р. і в 1885 р. в результаті поїздок до Катеринославської губернії.

Ключові слова: малороси, росіяни, переселенці, етнічна різниця, асиміляція.

Проблема історичної освіти в Україні, державної історичної політики залишається гострою і на 30-му році незалежності України. Головні причини її – неувага держави до викладів історії України в загальноосвітніх школах, прагнення розчинити історію України в інтегрованому курсі з всесвітньою історією та звільнення студентів вишів від вивчення історії України. Звідси і неувага до підготовки якісних підручників з історії для загальноосвітньої школи. Черговий приклад – скандал з підручниками з історії України для 8 класу, що розгорівся цього 2021 р. Окремі з них тлумачать історію освоєння Степової України в руслі концепції «Новоросії». Це суперечить історичним фактам, дослідженням і свідченням відомих вчених. Зокрема, всесвітньо відомого вченого Володимира Вернадського, його історико-краєзнавчим нотаткам 1884-1885 рр.

Влітку 1884 р., коли студенту В. Вернадському йшов 22-й рік, він гостював у своєї сестри Катерини і її чоловіка Сергія Короленка, дворянина-поміщика, власника великих земельних угідь у Новомосковському повіті Катеринославської губернії. Захопившись побаченням, новим для нього світом Центральної України, Володимир заходився писати історико-краєзнавчі записки «Багатий край з бідним населенням». Записки, на жаль, не були завершеними, крім того, початок їх також виявився втраченим. Однак і те, що збереглося, дає уявлення про спосіб мислення молодого В. Вернадського, широту його світогляду, ставлення до болючих проблем української і російської дійсності.

Спостерігаючи за місцевою природою, за Дніпром, який він називає народно-поетичними назвами Дніпро Славутній, Славний, Славутич, Славута, спускаючись з Києва вниз по Дніпру пароплавом, В. Вернадський роздумує про минуле козацького краю, про його вольності, про рівність принижених, тих, хто тікав у Запорожжя від утисків, переслідувань чи розбійництва. «Тут нікому не було діла до того, хто і що він зробив, тут були всі рівні, всі рівно втікачі від переслідувань чи від утисків. І праві, і винні були правими. Тоді бачив Дніпро ... криваві січі; немало трупів убитих, трупів людської глухості, людської

жадібності, людських, незбагнених для нього подвигів мужності і самопожертви ніс він униз...» [1, с. 36].

Розповідаючи про подорож Дніпром на пароплаві, В. Вернадський зупиняється на характеристиці місця поховання Т.Г. Шевченка, на сприйнятті народом його як великого поета. «Біля Канева, – пише В. Вернадський, – на одному із цілого ряду горбів, що інколи надзвичайно нагадують дюни, похований Тарас Шевченко. Публіка всіх класів висипала на палубу, деякі з біноклями; розпочалися суперечки, де власне похований Шевченко. Селяни зняли шапки, багато їх хрестилось. Я згадав тоді, що Шевченко шанується народом, який створив легенду, що завдяки йому він звільнений від кріпосної залежності; його багато віршів перейшли в народ. На могилі немає ніякого пам'ятника, старий дерев'яний хрест розвалився, а новий поставити російський уряд не дозволив» [1, с. 36]. Це було, згадаємо, в 1884 р.

Характеризуючи Новомосковський повіт як місце старих Запорозьких володінь, В. Вернадський пише про те, що корінне населення ще до того часу зберігало пам'ять про запорожців, збереглися їхні церкви з особливою архітектурою. Новомосковськ – Самар (старовинна назва, від річки Самари) був певний час місцем Січі запорожців у XVIII ст. Пізніше ці місця опустіли. «Наприкінці XVIII століття, незабаром після знищення Запорозької Січі, майже вся площа Новомосковського повіту виявилась у володінні чотирьох осіб – Кота, Рябого, Дикого Попа і Ковпака, кожен з яких володів десятками тисяч десятин. Населення було дуже слабким, дешевизна землі – надзвичайна». В. Вернадський переповідає легенди з історії краю, історії торгівлі землі і стосунків її власників.

Українців молодий В. Вернадський характеризує як людей «малоговірливих» і називає поширеним у XIX ст. в Російській імперії іменем «хохли», як синонім запорозьких козаків¹. Вживає він також і термін «малороси», офіційно прийнятий у Російській імперії, не вкладаючи в нього негативного змісту. А відтворюючи лише осібність, відмінність від московитів, великоросів. На цей час імперська росія уже утвердилася в суспільній свідомості як нова батьківщина всіх підданих царя, а малоросія була опущена з центрального, основного місця руської історії до рівня локальної батьківщини, меншої Росії, або просто місця народження місцевого населення.

Цікавою є розповідь про курінного отамана запорожців, полкового й військового писаря Антона Андрійовича Головатого (1744-1797), пізніше кошового отамана Чорноморського козачого війська. Його хутір був розташований у свій час на землях Новомосковщини. А. Головатого, пише В. Вернадський, прозвали так за його величезну голову [1, с. 37]. Він був «важливою особою на Запорожжі... Це ніби-то був якийсь важливий, дуже освічений прибулець із Західної Європи, який утік і переховувався на Запорожжі. Коли він був на прийомі Катерини II на початку її царювання в числі запорозьких

¹ Назва ця з'явилася у XVII ст. і походила, ймовірно, від «оселедця», «хохла» – характерної зачіски козаків. У Київській Русі така зачіска була однією з ознак знатного роду. Зберігся візантійський опис князя Святослава Ігоровича, де є згадка про те, що він носив оселедець.

провідників, то вразив ніби-то всіх, хто обідав у палаці, своїм знанням мов, яких він знав близько 20, абсолютно вільно на всіх спілкуючись. Коли Січ загинула, він пішов із цих місць, але попередньо заховав свої незчисленні багатства в річку Кільчень, відвівши для цього на певний час її русло; він поклав ніби-то закляття на захований скарб, убив робітників, які працювали на відведенні Кільчені і зник. У скарб Головатого вірять; розповідають, що дійсно на цьому місці в річці є щось тверде – камінь або цегляна будова. Розпочати відкриття скарбу власник цих місць, старик-поміщик, боїться, оскільки існує повір'я, що хто відкриє скарб, той помре того ж року» [1, с. 37].

Спостерігаючи за життям людей і розвитком краю, В. Вернадський передбачав, як швидко зміниться його обличчя. Ще 20-30 років тому, писав він, тут було мало поселень і весь степ ділився на ділянки, які так і називалися – «степом». Був степ поміщика Тимковського, степ Магденок, степ Кащенко і т. ін. Однак кількість населення в краї швидко збільшувалася, вздовж рік виникла маса нових поселень. «Багатий край з бідним населенням», – так характеризує В. Вернадський Катеринославщину. «Земля, яка досягає аршина і більше чистого чорнозему, давала і дає прекрасні врожаї, якби не маса ворогів, які поїдають запаси тих, хто сів, якби не низький рівень знань, не низький ступінь культури. Земля тут хороша, є ще ніколи, споконвіків не орані місця – цілина...». Однак, вважав учений, унаслідок збільшення населення цілини скоро не залишиться... Поклади кам'яного вугілля і гірничозаводська промисловість займуть своє місце [1, с. 39].

Улітку 1885 р. В. Вернадський знову їде до України, щоб відпочити у своєї сестри в селі Вільне Катеринославської губернії та набратися нових вражень. Але тепер він просить В. Докучаєва дати йому вказівки щодо наукових спостережень за природою степу. Тому планований відпочинок насправді перетворився на цілеспрямовану дослідницьку поїздку. Одним з результатів цієї подорожі став повніший і ширший нарис «Вольное» краєзнавчого характеру.

Нарис датований 10 липня 1885 р. На думку дослідника життя В. Вернадського Інара Мочалова, вказана дата – це початок роботи над нарисом, і поки не ясно, чи був увесь він написаний В. Вернадським у липні-серпні під час його перебування на Катеринославщині, чи робота продовжувалась і була завершена після повернення молодого вченого в Петербург.

Село Вільне також розташоване в Новомосковському повіті, на березі р. Самари, й належало брату чоловіка сестри В. Вернадського Андрію Олександровичу Короленку – земському діячеві Новомосковського повіту, дворянину. В селі доволі глибокою була пам'ять про козацькі часи, про Запорожжя, про порядки, які панували в Росії до 1861 року. Після зруйнування Запорозької Січі Катерина II подарувала 40 000 десятин землі по річці Самарі аж до самого Павлограда одному зі своїх генералів Фадееву. Частина її пізніше перейшла до його зятя Родзянка, а згодом – до генерала Корнілова і, нарешті, до Андрія Короленка. Село Вільне як одне із найстаріших сіл Новомосковського повіту цікаве тим, що в ньому жили і росіяни, і українці, яких В. Вернадський традиційно називає малоросами або хохлами, не вкладаючи ніякого негативного

змісту в ці поняття. Цілком об'єктивно, на конкретних живих прикладах, на, так би мовити, «молекулярному» рівні В. Вернадський досліджує спільне і відмінне між росіянами та українцями, відтворює процес етнічної інтеграції українського і російського народів, освоєння росіянами нових земель.

В. Вернадський зауважує, що основна маса населення у Вільному – малороси, але з'явилося тут багато й російських селян, яких у свій час переселив Родзянко зі свого помістя в Рязанській губернії. Російські селяни на той час ще зберігали свою говірку, свої звичаї, свій костюм. Жили малороси і росіяни окремо в різних кінцях села. Хати великороси будували як ті ж мазанки, що й малороси, тільки їхні мазанки були бруднішими. У той же час їжа була кращою у росіян. «Різниця між малоросами і росіянами дуже велика», [1, с. 40] – писав В. Вернадський. Однак поступово російські селяни розчинялися в малоросійській масі. Якщо російські жінки ще не всі володіли малоросійською мовою, то чоловіки всі говорили обома мовами. Російська мова чоловіків була доволі чистою, хоча нерідко зустрічалися власне малоросійські слова: так замість «нет» – «нема», «небо покryлось тучами» – «захмарило». Сам акцент окремих слів був не російським. Росіяни і малороси все частіше один з одним змішувалися, хоча шлюби між україночкою і росіянином або навпаки були ще поодинокими. Дітей від таких шлюбів називали «перевертні». Російські селяни навчилися від малоросів курити тютюн. Вони відмовилися використовувати сохи в землеробстві й почали користуватися плугами, орати волами. Спосіб володіння землею, пише В. Вернадський, був незрозумілий, ні російські селяни, ні малоросійські не розуміли суті общинного володіння землею, слова «община» в них просто не існувало.

В. Вернадський наводить немало прикладів того, як переселені російські селяни адаптувалися до нових умов, сприймаючи звичаї, мову, культуру місцевого українського населення. Він розповідає не тільки про Вільне, а й про інші переселені в Україну російські села – Ждановку Новомосковського повіту, Сергіївку Павлоградського повіту, Васи́линське Херсонської губернії, Гінцевку і Шмаковку біля Кривого Рогу. «Жданівці переселені з Курської губернії поміщиком Дановим, – писав молодий дослідник, – їх менше, ніж жителів села Вільного, і вони майже вже забули по-російськи (я їх навіть сприймав за малоросів по розмові). Подібне ж російське село, яке майже зовсім охохлячилося, є в Павлоградському повіті (здається, Сергіївка).

По дорозі із Харкова я їхав із однією бабцею з Херсонської губернії. Виявилось, що вона потрапила туди з-під Белгорода Курської губернії. Їхній поміщик продав усе село без землі, до 100 дворів, херсонському поміщику Василіському; вони були поселені в Херсонську губернію й утворили село Василіське, по-іншому Аннушкіно (Аннушківка). Продаж цей здійснювався в середині 1850-х років. Переселені в Херсонську губернію напівобрусілі хохли Белгорода зовсім знову охохлилися... Біля Кривого Рогу село Гінцевка складається майже все з російських селян, а в селі Маківці більша частина росіяни, переселені сюди поміщиком. Тут хати – малоросійські мазанки, костюм

уже не російський..., говорять швидше малоросійською, ніж російською...» [1, с. 41].

Наведені В. Вернадським факти переконують, що основна маса населення Півдня України фактично до кінця XIX ст. була українською, що домінуючою тут були малоросійська – українська мова і українська культура. Поширення українофільства, – пише В. Вернадський, – викликало те, що в Києві, в Полтавській губернії, особливо в Миргородському, Кобеляцькому повітах, розмовною мовою навіть гостин і балів стає мова малоросійська. «Один давній мій знайомий, небагатий поміщик Олександрійського повіту, говорив мені, що він був здивований у Києві, коли почув баришень і кавалерів, які розмовляли по малоросійські. В інших повітах Полтавської губернії, за словами тамтешнього поміщика, навіть інститутки, які приїжджали з Пітера, виучуються по-малоросійськи, оскільки інакше над ними сміються etc» [1, с. 41]. У місцевому Кривому Розі, зауважує В. Вернадський, окрім російських купців, інші міщани... «говорять тільки чисто по малоросійськи. Жителі ж сіл російської мови зовсім не знали» [1, с. 41].

Численні зустрічі В. Вернадського з місцевою інтелігенцією, купцями, селянами свідчили, що вони чітко усвідомлювали різницю між Україною і Росією, між росіянином і малоросом. Із здивуванням він виявив, що були такі, які гордилися своєю малоросійською приналежністю. Однак край упродовж ста років колонізувався Російською імперією, освоювався нею, тож русифікаційні тенденції наростали, на зміну українській приходила російська мова. Поширенню російської мови, пише В. Вернадський, особливо допомагала школа. Випускники російських шкіл (а інших не існувало) вже послуговувалися переважно російською мовою, а малоросійської соромилися, «як мови мужицької». Серед обрусілої малоросійської інтелігенції панував погляд на те, що росіяни і малороси – це один і той самий народ. Більшість поміщиків Катеринославської губернії говорили малоросійською мовою погано, але й російською послуговувались із сильним малоросійським акцентом і вживали багато слів, не зрозумілих для росіянина.

В. Вернадський констатував безсумнівний факт витіснення малоросійської мови в містах, серед приміських селян і міщан або в крайньому разі існування поряд з нею якоїсь змішаної мови, в яку ввійшло багато як російських, так і малоросійських слів. Нею говорили, зокрема, і росіяни, які довго проживали там, забувши майже свою рідну мову. Розмовляючи з панами, пише В. Вернадський, і селяни, і міщани старалися говорити російською мовою, інколи в ході розмови співрозмовник раптово вимовляв малоросійську фразу, але зразу ж її перекладав. Однак тут же один з одним або одягнутим в селянський костюм починали говорити по-малоросійськи.

Постійні сутички малоросів з великоросами, – зауважує В. Вернадський, – повинні були показати, що є якісь відмінності між тими й іншими. Ці відмінності були різного рівня в різних місцях і серед різних прошарків населення. В. Вернадський наводить приклади, коли селяни вважали малоросів зовсім відмінним народом від росіян і поляків, а Україну зовсім окремою країною, інші

вважали себе і не росіянами, і не малоросами, а хохлами, треті – тільки малоросами. «Однак у випадку, як у Вільному, різниця між малоросами і росіянами дуже різка», – завершує етнографічну частину своєї праці В. Вернадський.

Виразно відображаючи етнічну різницю двох народів, молодий дослідник повторює по суті, свідомо чи несвідомо, твердження козацьких літописів початку XVIII ст. та «Історії Русів» про те, що Великоросія з Малоросією – різні землі, населені різними народами (великоросами і малоросами), які мають різне походження.

Примітки

1. Источник. Документы русской истории. 2001. № 4 (52).

УДК: 94:001[:929(477)«1847/1918»

Володимир ЛУЩАЙ, Людмила БРОВКО
(м. Київ)

Творча спадщина Фідіра Вовка в українському науковому просторі

На сучасному етапі українського державотворення набуває актуальності пізнання свого минулого через призму дослідження діяльності всесвітньо відомих діячів української культури. Доповідь присвячено подальшому вивченню наукової спадщини Федора Кіндратовича Вовка і утвердженню його імені як непересічного вченого, з потужним науковим доробком, що сприятиме всебічному висвітленню розвитку етнології та антропології в українському науковому просторі. Дослідження діяльності українського вченого на основі його наукової спадщини має важливе значення, адже розкриває низку важливих у науковому плані питань, служить джерелом для реконструкції подій науково-культурного життя України кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: антропологія, етнологія, творча спадщина, український науковий простір, Федір Вовк.

Постановка проблеми. Важливе місце у пізнанні свого минулого посідає дослідження всесвітньо відомих діячів української культури. Це пов'язано з тим, що творчий доробок ідейної інтелігенції є джерелом реконструкції основних тенденцій розвитку українського науково-культурного життя кінця XIX – початку XX століття. Дослідження постаті та наукової спадщини Ф. К. Вовка сприятиме становленню та розвитку в українському науковому просторі сучасних гуманітарних наук - етнології та антропології. Тому основними завданнями нашого дослідження є дати оцінку внеску вченого в розробку проблем української етнології та антропології другої половини XIX – початку XX століття на основі аналізу його наукових та творчих досягнень.

Історіографія проблеми. У сучасній українській історіографії віхи життя, суспільно-політичну діяльність й антропологічний та етнологічний доробок Ф.

Вовка певною мірою висвітлено у низці наукових досліджень, з поміж яких слід виокремити праці О. Франко [15; 16] й О. Таран [12; 13]. Непересічні наукові здобутки видатного вченого, роботу в НТШ у складі Етнографічної комісії докладно розкрили відомі етнологині Г. Скрипник [11] та В. Борисенко [1]. Дослідження З. Зайцевої [5], присвячене інституціоналізації української науки наприкінці XIX – на початку XX ст., висвітлює місце видатного антрополога в українському науковому просторі, розкриває основні напрямки наукових пошуків та інтересів вченого, зв'язки в міжнародних наукових колах тощо. Окремим аспектам досліджуваної у даній статті проблеми присвячено низку наукових публікацій, зокрема, варто згадати дослідження С. Сегеди [9] та І. Черновол [14].

Джерельною базою для дослідження наукової спадщини Федіра Вовка слугували щонайперше праці самого вченого [2;3]. Дослідженню окремих аспектів досліджуваної проблеми сприяли також спогади сподвижників та послідовників українського вченого [4;10]. Розширенню джерельної бази, безумовно, сприяла опублікована українськими вченими епістолярна спадщина Ф. Вовка [6;7;8].

Метою доповіді є висвітлення яскравої у науковому плані особистості Ф. Вовка, розкриття актуальних для української гуманітаристики аспектів його наукової діяльності на тлі становлення й розвитку антропології та етнології в українському науковому просторі кінця XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Постать Федора Кіндратовича Вовка є досить яскравою та багатогранною. Проте ім'я цього видатного вченого довгий час було невідоме українському суспільству через замовчування радянською владою його внеску у розвиток української та світової науки. Федір Вовк – вчений, громадський діяч, етнолог, антрополог, музеєзнавець, все своє життя працював на благо розвитку науки та популяризації українства в Європі.

Первинну освіту Ф.К. Вовк здобув в Ніжинській гімназії, завдяки якій майбутній вчений стає на шлях пошуку свого наукового світогляду. У Києві, вступивши до вишу, він захоплюється українознавчими науками та зближується з діячами Старої громади, а згодом стає її членом (1872). Під впливом В. Антоновича, П. Чубинського та М. Драгоманова майбутній вчений захоплюється антропологією та етнологією, а також активно займається суспільно-політичною діяльністю й видавничою справою [16, с 58-59, 98].

Сплеск розвитку українського науково-культурного життя в 70-х роках XX ст., занепокоїв царський уряд. Так, щоб ліквідувати Київський осередок та ув'язнити його діячів, було прийнято Емський указ (1876), що обмежував свободу слова та друку в українських губерніях. Це змусило українську інтелігенцію емігрувати за кордон аби мати можливість наукових досліджень. Серед їх числа опинився й Федір Кіндратович, який вирушив у тривалу подорож Європою. Попри злиденне життя, він продовжував цілеспрямовано студіювати українську гуманітаристику, публікуватися у видавничих осередках українських емігрантів у Відні та Женеві та займатися збором етнографічних матеріалів [3, с. 4-5].

Нестримне бажання вивчати порівняльну антропологію, представити світові україністичні дослідження та складні життєві обставини спонукали вченого у

1887 року до переїзду в Париж. Таким кроком Ф. Вовк започаткував налагодження міжнародних зв'язків між українською та європейською науками. Завдяки наполегливому ставленню до вивчення наук Ф. Вовк стає членом Паризького Антропологічного товариства та входить до складу Етнографічної комісії НТШ, що сприяло можливості розгорнути широкі антропологічні дослідження в Україні [11, с. 37-39].

Під неабияким впливом визначних європейських вчених-антропологів, зокрема П. Топінара, Л. Манувріє, Г. де Мортільє та ін. остаточно формується науковий світогляд Федора Кіндратовича. Невдовзі, опанувавши фізичну антропологію як нову наукову галузь, він пише докторську дисертацію «Скелетні видозміни ступні в приматів та в людських рас» та отримує у 1905 р. ступінь доктора наук в університеті Сорбонни [7; 13, с. 4]. Досягнувши таких здобутків за кордоном вчений не полишав мрії про популяризацію антропології та етнології в українському науковому просторі.

Така можливість з'явилася лише з послабленням російського імперського режиму і в 1907 році Ф. Вовку запропонували повернутися до Російської імперії, проте без права проживання в українських губерніях. Не роздумуючи він погодився повернутися, хоч і в якості приват-доцента в Петербурзькому університеті. Прагнучи піднести на новий рівень систематичні студії з антропології та етнології, дослідник розгортає успішну організаційну й просвітницько-лекційну роботу [16, с. 181].

Активно працюючи в напрямку збору етнографічних матеріалів вчений зібрав понад півтори тисячі зразків, які були передані Російському музею Олександра III у Петербурзі, Музею НТШ у Львові та Музею народознавства у Відні, що збереглися і до сьогодні. Підсумком його багаторічної праці в галузі етнології та антропології стали праця «Етнографічні особливості українського народу», в якій він вперше подав систематизований нарис матеріальної та духовної культури українців. В напрацюванні «Антропологічні особливості українського народу» вчений довів, що українці є окремим типом, відмінним від інших слов'янських народів. Такий безцінний внесок в українську науку послугував поштовхом для подальших досліджень в галузях етнографії, етнології та антропології [11, с. 31].

Маючи такий колосальний досвід і наукові здобутки, Федір Кіндратович прагнув передати його молодим поколінням вчених-українців, які мали стати рушійною силою не лише відродження української науки, а й боротьби за власну державність. Основою положене місце у спадкові вченого посіла ідея фізичної, матеріальної та духовної окремішності українського етносу з поміж інших слов'янських народів [9, с. 241]. Важливою умовою для втілення в реальність ключових ідей Ф. Вовка було його проживання в Україні, чого, на жаль, навіть на схилі літ досягти не судилося – смерть спіткала вченого в дорозі на Батьківщину. «Заповіти» Ф. Вовка почали втілюватися у життя в 20-ті роки його учнями та послідовниками, але були придушені репресіями нового імперського комуністичного режиму.

Висновки. Отже, творча спадщина Ф. К. Вовка досить багата та різноманітна. Вчений зі світовим ім'ям зробив надзвичайний внесок у становлення та

популяризацію в Україні фундаментальних гуманітарних наук – етнології та антропології. Завдяки зібраним етнографічним матеріалам він показав світові, що українці є окремим народом зі своєю унікальною культурою, побутом, звичаями та традиціями. Все своє життя він працював на благо української науки та прагнув донести до молодих поколінь ідею окремішності та самобутності українського народу. Узагальнили його багаторічний досвід праці «Антропологічні особливості українського народу» та «Етнографічні особливості українського народу», що побачили світ в 1916 році. Сьогоднішні реалії спонукають знати і вивчати імена видатних та всесвітньо відомих діячів української культури, визначні здобутки і досягнення яких сприяли утвердженню української державності.

Примітки

1. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. Київ: Унісерв, 2002. 92 с.
2. Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу (з розширеним коментарем С. П. Сегеди). Київ: Фотосервіс, 1994. 198 с.
3. Вовк Хв. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
4. Дебагорій-Мокрієвич В. Воспоминания Вл. Дебагория-Мокриевича. Україна. 1907 № 9. 598 с.
5. Зайцева З.І. Інституціоналізація української науки наприкінці XIX – на початку XX ст.: дис... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01; НАН України, Інститут історії України. Київ, 2007. 470 арк.
6. Карповець Н. Листування В. Ястребова і Ф. Вовка. Берегиня. № 1-2. С. 110-126.
7. Наулко В. З історії українсько-французьких наукових зв'язків. Листи французьких антропологів до Ф.К. Вовка (Волкова). Університет. 2008. № 4. С. 5–18.
8. Руденко Н. В. Листи В. Ястребова до Ф. Вовка. Південна Україна. XVIII–XIX ст. Запоріжжя. № 1(7). С. 31-65.
9. Сегеда С. П. Антропологічний доробок Ф. Вовка: сучасний погляд. Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. Київ: ІА НАН України, 2012. Вип. 9. С. 240-244.
10. Стебницький П. Спомини про Хв. К. Вовка. Наше минуле. 1918. Чис. 2. С. 146.
11. Скрипник Г. Народознавча спадщина Хведора Вовка. Кн. 1; НАН України ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 248 с.
12. Таран О.Г. Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення: дис... канд. іст. наук: 07.00.07; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. С. 30-52.
13. Таран О. Федір Вовк – про місце в історії української антропології : до 160-річчя від дня народження. Народна творчість та етнографія. 2007. № 2. С. 4–8.
14. Черновол І. В. Виставка книжкового зібрання Федора Кіндратовича Вовка. Археологія. 2009. № 4. С. 114–116.
15. Франко О. О. Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка: дис... д-ра іст. наук: 07.00.05; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 437 с.
16. Франко О. О. Федір Вовк - вчений і громадський діяч. Наукове видання. Київ: Вид-во Європ. Ун-ту, 2000. 378 с.

УДК 94:325.85]:323,29”17/18”

Марія ЛЕОНЕНКО
(м. Одеса)

Деволанівський узвіз: невідомі сторінки локальної історії Одеси

У публікації висвітлено історію Деволанівського узвозу. Досліджено сучасний стан вулиці та необхідність її відновлення. Здійснено аналіз масштабів реконструкції.

Ключові слова: Деволанівський узвіз, Карантинний узвіз, Карантинна балка, одеські мости.

Науковий керівник: *Цубенко В. Л.*, завідувачка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Історія містобудування, життя людей у містах є одними з найцікавіших аспектів історичної науки. Місто Одеса упродовж віків відіграло роль політичного, адміністративного, культурного, релігійного центру Південної України. Воно містить архітектурні пам'ятки і побутові комплекси, репрезентує унікальні історико-культурні цінності. Саме тому історія міста Одеси посідає чільне місце в історичній регіоналістиці. Одеса – курортне місто, яке щодня розкриває свої таємниці тисячам туристів. Кожен мандрівник, який приїжджає до міста-героя Одеси, обов'язково відвідає центр міста, прогуляється Дерibasівською, підніметься Потьомкінськими сходами, але лише окремі дослідники бажають познайомитися з історією портового міста ближче. Саме тому мало хто знає, як виглядає та частина Одеси, де мешкають та працюють місцеві жителі, де ввечері немає освітлення на вулиці, де раніше було голосно й людно, а сьогодні брудно й занедбано. Нашарування залишків попередньої епохи створює своєрідну ауру, допомагає збагнути зв'язок, наступність поколінь. Сьогодні завдання модернізації міста Одеси входить у конфлікт із потребами збереження й охорони культурної спадщини. Щоб осучаснити місто Одесу і водночас не порушити зв'язок століть, потрібно перебувати у всеозброєнні історичного знання.

Історіографія проблеми. Історію міста Одеси вивчали відомі дослідники Півдня України, зокрема Бондарчук В. А., Губар О. Й., Пилявський В. А., Тимофієнко В. І., Штерн Л. Й.; історію мостів Карантинної балки досліджували краєзнавці Горбатюк А. І., Ушканов А. П., Федорова Т. Н.

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є вивчення історико-культурного середовища м. Одеси – історії вулиці Деволанівський узвіз. Завдання статті – ознайомлення з історією Деволанівського узвозу м. Одеси, дослідження сучасного стану вулиці та необхідності її реконструкції.

Виклад основного матеріалу. З першою половиною XIX ст. пов'язані імена таких видатних митців, як містобудівники Ф. Деволан, Є. Ферстер; архітектори

Ф. Фраполі, Тома де Томон, Г. Торічеллі, А.І. Мельников, Ф. Боффо, Ф. Моранді, Л. Оттон, І. Далаква та ін. [5, с. 410–411]. Деволанівський узвіз – одна з найстаріших вулиць Одеси. Узвіз розташований в історичній частині міста та простягається кількома сотнями метрів дном Карантинної балки. У XIX ст. вулиця вела до порту та карантинної стіни, за якою на карантині сиділи моряки, що поверталися з країн, де ширилася епідемія чуми [6]. Вперше вулицю було вказано на карті 1812 р., але тоді вона мала іншу назву. 1995 р. узвіз перейменували, й він отримав сучасну назву – Деволанівський узвіз.

«Карантинний узвіз» – одна з перших назв вулиці, що раніше перетинала сім мостів. Нині їх залишилося три. Напівміст Сікарда, який простягається уздовж вулиці Єврейської у верхній частині узвозу, отримав свою назву після засипки гирла Карантинної балки. Про те, що колись це був справжній міст, можна дізнатися лише від істориків або з путівників. Найстарший кам'яний міст Одеси було відкрито 1824 р. Він отримав назву Новіков міст. Ця споруда була покликана зв'язати канатний завод, власником якого був Новіков, із центром міста вулицею Поштовою, яка була перейменована на вулицю Жуковського. Наступним Деволанівський узвіз перетинає міст Куцебу, що з'єднує вулицю Буніна. Металевий каркас для конструкції мосту було виготовлено в Парижі, а зібраний та встановлений він був у м. Одесі. Останній міст, що об'єднує Грецьку вулицю, має назву Строганівський. Це найдовший міст Одеси, довжина якого становить 120 метрів [7].

На вулиці Деволанівський узвіз за радянських часів працював завод «Епсилон», який випускав конденсатори для оборонної і космічної промисловості та побутової електроніки. Він займав велику площу та складався з декількох корпусів. Найстарші – три-чотириповерхові будівлі – приблизно 1950-их рр. будівництва. У них розміщувалися технічний відділ, лабораторія надійності, конструкторське бюро, власне виробничі цехи та актові зали. У конструкторському бюро проектували обладнання, яке було необхідне для основного виробництва. Завод виробляв для власних потреб верстати, конвеєри та інші механізми. Новий десятиповерховий корпус, в якому знаходилися керівництво та адміністрація, відділ головного механіка, виробничо-технічний відділ, плановий відділ, відділ збуту готової продукції, відділ цивільної оборони й нові виробничі цехи, був побудований у 1970-х рр. [4]. У 1990-х рр. «Епсилон» було закрито. Сьогодні більша частина заводу, як і вулиці взагалі, занедбана. В одному з його корпусів ще на початку 2000-х рр. працювало казино «Cristal Palace». На місці головного корпусу знаходиться бізнес-центр «Морський».

У 2012–2013 рр. інвестпроект перетворення Деволанівського узвозу на «одеське Сіті» – новий діловий центр міста – просувала компанія «Марін-інвест». Вона пропонувала звести замість наявної забудови 12-поверховий бізнес-центр і готель. У 2015 р. О. Горенюк запропонував проект благоустрою «Підмостов'я». Автор проекту уявляв вулицю пішохідною, хотів реконструювати старі будинки та поєднати історію з сучасними тенденціями. Він розробив проект креативного кластеру з барами, кафе, хостелами та магазинами у стилі яскравих 1990-х рр. Пропонував зробити цю вулицю центром молодіжного життя, вулицею

фестивалів та ярмарок. Спочатку все йшло добре, Олександрові навіть вдалося привернути увагу одеситів та представників влади до цього місця, але з часом розпочався період застою.

Наступним був проект благоустрою начальника управління архітектури та містобудування Одеської міськради О. Голованого. Він також бачив узвіз пішохідним, але його проект принципово відрізнявся від «Підмостов'я». Автор представив вулицю більш консервативною. На проекті всі будівлі виконані в єдиному стилі. О. Голованов пропонував виконати всі фасади з використанням скла, тоді ця вулиця виглядатиме більш діловою та сірою. Жоден із перерахованих проектів ще не був реалізований. В березні 2019 р. було замовлено лише проведення проектно-вишукувальних робіт та розробку проектною документації для капремонтів узвозу. 12 серпня 2020 р. відбувся тендер, переможцем якого стало ТОВ «Ростдорстрой». Компанія має виконати ремонтні роботи до 31 грудня 2022 р., а мале приватне підприємство «Технопроект» здійснюватиме авторський нагляд. Необхідно буде оновити зливну та господарсько-побутову каналізацію, водопровідні та каналізаційні колодязі, виконати заміну мереж газо- та водопроводу, зовнішнього освітлення, підземних мереж електропостачання та зв'язку. Частково зруйноване покриття проїжджої частини вулиці повинно бути розібрано та замінене на нове. Необхідно відремонтувати тротуари, нанести дорожню розмітку і встановити нові дорожні знаки [2]. Що буде з напівзруйнованими будинками – невідомо. Більша частина з них – приватна власність. Але це в майбутньому. Сьогодні Деволанівський узвіз залишається майже покинутим та занедбаним, без дорожнього покриття та з великою кількістю будинків, що руйнуються на очах.

Висновки. Деволанівський узвіз є важливою складовою історичної архітектури, а також мережі дорожнього руху Одеси. Очевидною є потреба надати нового дихання вулиці. Ремонтно-відновлювальні роботи були розпочаті у грудні 2020 р. Відкладати процес відновлення колектору більше не було можливості, бо через його аварійний стан вулицю вже почало підтоплювати під час зливи. Отже, історія Деволанівського узвозу м. Одеси й пропаганда її надбань – це турбота про продовження людського буття в ній. Запорукою успішної діяльності зі збереження культурної спадщини є об'єднання зусиль фахівців: законодавчої влади, регіональної влади, інвесторів нового типу, проектувальників і будівельників.

Примітки

1. Андреева К. Деволанівський узвіз: Де у самому центрі Одеси знайти містичну місцину поза межами цивілізації (ФОТО) [Електронний ресурс]. Depo. Одеса. 2018. Режим доступу до ресурсу: <https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/devolanivskiy-uzviz-zhittya-roza-mezhami-civilizaciyi-u-samomu-centri-odesi-foto-20181001846155>. Назва з екрану. (20.01.2021).

2. В Одесі запланували капремонт Деволанівського узвозу [Електронний ресурс]. DoZorro. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://dozorro.org/news/v-odesi-zaplanuvati-kapremont-devolanivskogo-uzvozu>. Назва з екрану. (20.01.2021).

3. В Одессе решились на ремонт Деволановского спуска: обойдется это почти в 200 миллионов гривен [Електронний ресурс]. Пушкинская. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://pushkinska.net/news/v-odesse-reshilis-na-remont-devolanovskogo-spuska-obooidetsya-eto-pochti-200-millionov-griven>. Назва з екрану. (20.01.2021).

4. Заводы в УССР [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <https://svmaximenko.wixsite.com/max-/zavody-ukr>. Назва з екрану. (20.01.2021).

5. Латишева Л. Містобудування і архітектура як джерело локальної історії Одеси XVIII–XIX ст. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 19 (2). Київ, 2009. С. 405-415.

6. Сергацкова К. Майбутнє в руїнах [Електронний ресурс]. Заборона. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://zaborona.com/majbutnye-v-ruynah/>. Назва з екрану. (20.01.2021).

7. Спадщина. Одеса. Деволанівський узвіз/Наследие. Одесса. Деволановский спуск [Електронний ресурс]. Українські Архітектурні Пам'ятки. Спадщина. 2013. Режим доступу до ресурсу: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/85571.html>. Назва з екрану. (20.01.2021).

УДК 94:351.824.1(477.41)"1860/1870"

Тетяна БОНДАР, Богдана ШІШЕНЯ
(м. Богуслав)

Реформи 60-70-х рр. XIX ст. та розвиток промислового потенціалу Богуславщини

Досліджуються особливості проведення буржуазних реформ 1860-1870-х рр. на теренах Богуславщини. Проаналізовано специфіку та динаміку розвитку промислового потенціалу краю у пореформений період. Підкреслено, що промисловість регіону у досліджуваний період була представлена переробними підприємствами борошномельної та цукрової галузей, гуральнями, суконною фабрикою та фаянсовим заводом. Зазначено, що розвиток економічного потенціалу краю стримувався репресивними заходами, що після 1863 р. вживалися російським імперським урядом щодо польських землевласників, якими були володарі Богуславщини – графи Браницькі.

Ключові слова: Богуславщина, гуральні, графи Браницькі, млини, реформи, промисловість.

Постановка проблеми. На початку промислового перевороту, який докорінно змінив економіку, стиль та якість життя населення, переважна більшість земель та економічних ресурсів Богуславщини належала родині графів Браницьких. Саме від їхньої діяльності залежало наскільки швидко та продуктивно на цих землях почнеться впровадження новітніх технологій. Щоб детально розглянути всі потенційні можливості Богуславського краю щодо прилучення до індустріальної революції, варто проаналізувати діяльність родини Браницьких за галузями, зрозуміти чому віддавали перевагу в своєму господарюванні та яка роль в ньому відведена саме нашому регіону.

Предметом нашого дослідження виступають особливості та процес упровадження реформ 60-70-х рр. XIX ст. у сільському господарстві та

промисловості Богуславського краю. **Мета роботи** полягає в комплексному аналізі особливостей функціонування сільськогосподарських і промислових підприємств краю різних форм власності за умов формування ринкових відносин у пореформений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. На підставі Маніфесту від 19 лютого 1861 р. за поміщиками зберігалось право власності на всі землі, що їм належали. Селянам залишалася в постійне користування лише присадибна земля, за користування якою вони відбували повинності та виконували обов'язки перед державою. Селянам дозволялося викупити свою присадибну ділянку, а також за згодою із поміщиком – польовий земельний наділ та інші угіддя. Для викупу селянам надавалась державна позика.

До реформи 1861 р. майже 90% усіх приватновласницьких земель Правобережжя належало польським землевласникам. Після польського повстання 1863 р. царський уряд поставив завдання посилити на цих землях російське дворянське землеволодіння. Крім конфіскації маєтків, польські землевласники були позбавлені права придбання в приватну власність поміщицьких маєтків, для них запроваджувався спеціальний податок у 10% від річного прибутку. Прихованою метою цього заходу було доведення більшості польських маєтків до банкрутства. У той самий час уряд на пільгових умовах і за низькими цінами продавав державні землі поміщикам і державним чиновникам російського походження [4].

Уряд за допомогою державних і комерційних іпотечних установ створював фінансові умови для придбання особами російського походження земельних угідь в Київській губернії. Специфіка іпотеки цього періоду полягала в тому, що формувались регіональні комерційні іпотечні установи і в кредитній політиці відновлювалося станове іпотечне кредитування, в якому було відмовлено польським землевласникам [6]. Законодавчі акти, видані російським урядом впродовж усього досліджуваного періоду значно обмежили права поміщиків польського походження. Натомість російський уряд здійснив цілий комплекс заходів, спрямованих на інтеграцію та підтримку в краї російських землевласників, надаючи їм різноманітні переваги.

Селяни власників більшості земель Богуславщини – графів Браницьких одержали після земельної реформи 1861-1863 р.р. на 10,5% землі більше ніж було в них в користуванні перед реформою. В маєтках Браницьких залишалось ще чимало так званих «нерозмежованих» сіл, адже селяни рідко доходили добровільної згоди з паном. Але розмежування з одного боку усувало дуже шкідливе для розвитку промислового сільського господарства «черезсмужжя», а з іншого – позбавляло селян пасовищ, що особливо відчувалось в місцях з нестачею вигонів і сіножатей. Наприклад, селяни двох сіл богуславського ключа в 1865 р. жалілися на мировому з'їзді, що після розмежування 1860 року вони змушені були продати частину худоби [8]. Також варто зауважити, що селяни багато переплатили за землю в період до остаточного затвердження викупних актів. Це також не було впорядковано в додаткових правилах і призвело до великої заборгованості селян.

Перед реформою 1861 р. у власності графської родини Браницьких на Київщині перебувало 484 887 десятин землі. Коли ж до селян відійшло 274 282 десятин, то у власності родини Браницьких у шести повітах Київщини ще залишилося 210 605 десятин, що становило 44,5% від усієї належної ним до цього землі [5].

Здавалося, що з реформи Браницькі вийшли ще великими землевласниками? За відібрану на користь селян землю вони отримали від держави компенсацію біля 40 000 рублів сріблом. Щороку мали біля 350 000 рублів постійного прибутку. З цих грошей правда, вони мусили сплатити видатки на реформу та повернути частину боргів [2]. Як, коли і кому вони заборгували? 1863 р. російський уряд наказав зібрати 10% від чистого прибутку з маєтків польських панів на оплату державних видатків, що їх спричинило польське повстання. Ці гроші треба було внести протягом тижня, інакше загрожував опис і продаж майна. Внести таку суму (50 000 рублів) за такий короткий час Браницькі не могли, оскільки не мали готівкою такої великої суми. Гроші, отримані від оренди млинів і шинків, було роздано робітникам, а оброк у 80 000 рублів за минулі півроку селяни так і не сплатили жодного дня не відпрацювавши в графських маєтках [9].

До 37% своїх сіл і земельних володінь Браницькі продали державному Удільному відомству. Що саме було справжньою причиною продажу цих земель, точно не відомо, але, ймовірно за все, поміщики були поставлені в такі умови, за яких господарювати на цих землях стало не вигідно або не можливо. Можна припустити, що панське господарство перебувало в стані кризи, а нав'язані державою надзвичайні податки досить тяжко відбилися на поміщицькому бюджеті.

Вирощування зернових і необхідність забезпечення борошном і крупами зростаючих харчових потреб населення створювали умови для розвитку борошномельної промисловості, яка стала досить прибутковою для дворян підприємців. Промислове виробництво борошна розпочалося у 1880-х рр. Ці млини відзначалися великими обсягами виробництва продукції, вони мололи зерно (переважно високоякісну пшеницю), що завозилось здалеку. Борошномельне виробництво у досліджуваній період розвивалося на основі зростання товарного зернового землеробства. Існування значної кількості дрібних підприємств зумовлювалося віддаленістю від центрів великого борошномельного виробництва, бездоріжжя. Дрібні заклади працювали переважно на споживача-замовника, великі ж – на внутрішній та зовнішній ринки. Промисловий переворот у борошномельній промисловості характеризувався впровадженням вальцьового млина, що змінив примітивні жорна.

Велике значення для розвитку парового млинарства мало проведення залізниць та видобуток кам'яного вугілля, оскільки парові млини, як паливо, використовували вугілля. Наприкінці 1870-х рр. на Київщині було впроваджено парову енергетику у борошномельній промисловості на 13 млинах та крупорушках, 13 парових машинах потужністю 213 кінських сил. Водяні та вітрові млини були погано устатковані. Зокрема, водяні млини відзначалися вкрай недосконалою конструкцією водяного колеса, через нестачу води вони працювали

лише частину року. Паровий млин працював увесь рік, його жорна перемелювали в середньому 15 четвертей борошна щодоби. Водяні млини, працюючи в середньому до 7-ми місяців, перемелювали за добу лише п'ять четвертей борошна. Поруч з ними продовжували працювати звичайні сільські млини, що задовольняли потреби селян [3] Млинарство у маєтках графів Браницьких було тісно пов'язане із їх хліборобськими латифундіями [8].

Таким чином, сільськогосподарське та промислове підприємництво посідало важливе місце у дворянсько-поміщицькому господарстві краю. Щодо участі Богуславщини в цьому процесі зауважимо, що на жаль, ми не край не посів провідного місця у становленні борошномельної промисловості. Це видно з статистики. Наприклад, млини Бердичівського повіту переробили за 1869 рік 162 200 пудів пшениці і 7 500 пуд. жита; Васильківського повіту – 374 000 пудів пшениці, Липовецького повіту – 336 400 пудів пшениці і 10 000 пудів жита, Радомишльського повіту – 230 000 пудів пшениці, Сквирського повіту – 423 000 пудів пшениці, Тарашанського повіту – 307 000 пудів, Уманського повіту – 832 000 пудів пшениці і 1 500 пудів жита, Черкаського повіту – 202 000 пудів жита, а Канівського повіту, до якого входив і наш регіон, лише – 177 000 пудів пшениці і 17 000 пудів жита. Це найменший показник серед усіх повітів Київської губернії.

Щодо промислових закладів в маєтках Браницьких, то із статистичних відомостей за 1868 р. видно, що нових фабрик чи заводів в цей переходовий час Браницькі не будували. З доповідної записки повіреного Владислава Браницького до міністра фінансів Княжевича від 1 листопада 1861 р. видно, що Браницький просить кредиту в київському банку на 1 000 000 рублів сріблом. Зі справи ясно, що це вже просить він вдруге, попередньо отримавши відмову. Повірений підкреслює, що іншим панам на цукрову промисловість такий кредит вже дозволено, як наприклад, дано з державної скарбниці позику в 3 000 000 рублів на 37 років графові Бобринському. Браницький просить цей кредит для вільшанської цукроварні, де щороку виробляється до 400 000 пудів рафінаду та щорічний оборот цього заводу становить до 5 000 000 рублів сріблом. Проте такого жаданого кредиту Владислав Браницький не одержав. Формальною причиною відмови став брак державних грошей [8].

Станом на 1887 р. найбільшим підприємством графів Браницьких таки вважався рафінадний завод у с. Вільшаній, котрий щороку виробляв 160 000 пудів цукру (згодом потужність зросла до 400 000 пудів рафінаду). На другому місці був завод у Синяві, який щороку виготовляв 132 000 пудів цукру, далі йшли два заводи у Миронівці (120 000 пудів) та Шамраївці (118 000 пудів цукру). Графи Браницькі у 1898 р. залізницю експортували 10 610 000 пудів цукру до Франції, Данціга, Кенігсберга, Варшави [9].

Винокурне виробництво теж посідало важливе місце у в дворянському господарстві Київської губернії. Ця галузь була другою після цукрово-рафінадної за обсягами виробництва та прибутковістю. У різні періоди історичного розвитку протекціоністська політика у винокурній та горілчаній промисловості зазнавала змін, але дворяни завжди залишалися з економічною вигодою. Надходження від

реалізації алкогольних напоїв стало одним із найважливіших джерел прибутків не тільки держави, а й багатьох представників дворянського стану, які володіли гуральнями. Багато дрібних винокурних підприємств припинило своє існування. Проте скорочення кількості підприємств не означало занепаду винокурного виробництва. Графам Браницьким належало кілька десятків винокурень. Лише Хохітвянський винокурний завод щороку приносив їм 1 000 000 рублів чистого прибутку при ціні 1 крб. 75 коп. за 10-літрове відро алкогольного продукту [8].

Характерною особливістю підприємницької діяльності багатьох дворян губернії було те, що створивши конкурентоспроможні товарні господарства, вони одночасно вкладали свої кошти у найбільш прибуткові галузі. Відмітною рисою дворянсько-поміщицького господарства пореформеного періоду стало формування агропромислових комплексів, які включали як виробництво сільськогосподарської продукції, так і її переробку. Господарство було цілеспрямоване на найпродуктивніші статті прибутку, характерні для регіону. Ефективність господарювання в поміщицьких маєтках залежала від багатьох факторів. Найбільші прибутки давали великі багатогалузеві господарства, що мали розвинуті переробні галузі: цукроваріння, винокуріння, млинарство.

1869 р., коли граф Браницький продав богуславські землі та промислові підприємства удільному відомству. Ймовірно, що саме відомство не займалось налагодженням виробництва, а передавало дані об'єкти в довгострокову оренду.

Так, у середині XIX ст. богуславська питна рента належала купцям 1-ї гільдії Герш Балаховським, а в кінці XIX ст. суконна фабрика належала купцю Мордьку Юзефову, а винокурня – Хаї Немировській. У самому Богуславі функціонувало 6 водяних млинів, що належали удільному відомству і були арендовані Вольком Мошковим Файнзільбергом [10].

У 60-х рр. XIX ст. в Богуславі працювали також суконна, воскобійна фабрика, пивоварня та свічковий завод. У 1869 р. на пивоварному заводі виготовили 6 250 відер пива. На свічковому – 800 пудів свічок. Суконна фабрика виробляла 11 000 шерстяних серветок. Всього за 1869 р. у Богуславі було виготовлено продукції на суму 22 200 рублів [7].

Пивоварний завод теж належав удільному відомству, але був орендований міщанином євреєм Борухом Лейбовим Канівським. У довіднику фабрик і заводів Російської імперії за 1912 р. зазначається про існування 3-х суконних фабрик, якими володіють Іцько Габинський, Шльома Очеретянер та Мордко Ушер [1]. Там же знаходимо дані й про функціонування цегельного заводу, який належав, а можливо орендувався Елі Заславським і Дмитром Кубишкіним. В тому ж переліку знаходимо дані про цукеркову фабрику Шимеля Хаїма Фельдштейна. У 1874 р. тут почав діяти машинобудівний завод (який виготовляв та ремонтував устаткування до цукроварень), а також чавуноливарний завод, який виготовляв соломорізки, катки, вальки, борони та інше устаткування до сільськогосподарських машин. Завод належав Вікентію Хмельовському [10].

Висновки. Після того як Богуславщина опинилася в руках імперського удільного відомства, розвиток промисловості тут зупинився на рівні задоволення потреб якщо не виключно місцевого, то внутрішнього ринку українських земель.

Розвивати окремі регіони для користі місцевого населення в плани Російської імперії не входило. Промисловість регіону в досліджуваний період була представлена переробними підприємствами борошномельної та цукрової галузей, гуральнями, суконними фабриками та фаянсовим заводом. Проте розвиток економічного потенціалу краю стримувався репресивними заходами, що після 1863 р. вживалися російським імперським урядом щодо польських землевласників, якими були володарі Богуславщини – графи Браницькі.

Примітки

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914: поляки в соціо-етнічних конфліктах; Перекл. на укр. З. Борисюк. Київ, 1998. 394 с.
2. Власенко В. М. Вони творили нашу велич. Біла Церква, 2016. 300 с.
3. Мельник Л. Технічний переворот на Україні в XIX ст. Київ, 1972. 240 с.
4. Панченко П. Аграрна історія України. Київ: Знання, 2000. 342 с.
5. Перерва В. Графи Браницькі: підприємці та меценати. Біла Церква, 2010. 270 с.
6. Реєнт О., Сердюк О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861 – 1914 рр.) – К., 2011. – 365 с.
7. Руденко О. Діяльність дибинецького осередку кераміки в українській художній культурі XIX-XX ст. Археологія і давня історія України. 2018. Вип. 4 (29). С. 361-385.
8. Степанишина О. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках. Київ, 1930. 186 с.
9. Чернецький Є. Браницькі: великий коронний гетьман та граф Франциск-Ксаверій. Замкова гора. 1999. № 71.
10. <http://jewua.org/boguslav/?fbclid=IwAR2eWEzjIzoWhm7fMImlLoo8PnvIM5EB3Y701S-ihmhk68NsJTxyDO8PBns>

УДК: 94:2-754 (477-25) «18-19»

Юрій БІДУН
(м. Київ)

Петропавлівське опікунство при Київській духовній семінарії (1884-1900 рр.)

Досліджено вагому складову історії Київської духовної семінарії другої половини XIX ст. – Петропавлівське опікунство. Ця благодійна організація створювалася з метою матеріальної підтримки бідних семінаристів. У науковій статті розглянуто становлення, функціонування та особливості діяльності Петропавлівського опікунства протягом 1884 – 1900 рр. З'ясовано, структуру, джерела фінансового забезпечення організації. Визначено, що опікунство займало помітне місце в матеріальному утриманні вихованців Київської духовної семінарії.

Ключові слова: семінарії, середня духовна освіта, Церква, Київська духовна семінарія, благодійницькі організації, попечительство.

Науковий керівник: *Борисенко В. Й.*, завідувач кафедри історії України історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. при Київській духовній семінарії діяла благодійницька організація, що фінансово та матеріально підтримувала бідних учнів – Петропавлівське опікунство. Метою цієї наукової розвідки є аналіз діяльності цього благочинного товариства; її завданнями є визначення організаційної структури Петропавлівського опікунства та формування вичерпного уявлення про його роль в підтримці малозабезпечених вихованців Київської духовної семінарії.

Історіографія та джерела. Обрана тема повністю нова і науковцями не розглядалася. Загальний ґрунтовний огляд історії Київської духовної семінарії з 1817 по 1867 рр. здійснив С. Ільчишин. Також вищу і середню духовну освіту на українських землях активно вивчали такі науковці: В. Борисенко, С. Візер, Л. Іванова, Т. Ковальчук, В. Перерва, В. Рожко, А. Сергієнко, Г. Степаненко, О. Федорчук, Н. Ципляк, Н. Шип та ін. Величезний обсяг недослідженого матеріалу по цій темі знаходиться в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Зокрема, дуже вагомими є документи з фонду 712 «Київська духовна семінарія».

Виклад основного матеріалу. На початку 80-х рр. XIX ст. при духовних семінаріях Російської імперії важливе місце почали займати різноманітні благодійні спільноти, братства та опікунства. Публікацію на цю тему знаходимо у жовтневому номері Київських єпархіальних відомостей за 1880 р. Зокрема, в ній йшлося про суттєву користь від подібних організацій при духовних навчальних закладах і натякалося на лояльність до них представників церковної і світської влади. Ця стаття стала своєрідним сигналом до створення такої благодійної спільноти і при Київській духовній семінарії [3]. Варто відзначити що при КДА подібна благодійна організація вже існувала.

26 вересня 1884 р. при Київській духовній семінарії було засновано Петропавлівське опікунство (повна назва російською: «Петропавловское попечительство о недостаточныхъ воспитанникахъ Киевской духовной семинарії»). Воно створювалося з метою допомоги та матеріальної підтримки бідних семінаристів. Це, власне, і стало головною причиною створення опікунства, бо ж у другій половині XIX ст. однією з найважливіших проблем Київської духовної семінарії лишалася тотальна бідність поміж її вихованців. Матеріальна підтримка бідних семінаристів могла проявлятися в безплатній видачі їм книг та навчальних посібників, в покупці для них одягу та взуття, в виділенні грошових сум для оплати за житло і т. і. Цікаво, що за умовами статуту гроші не видавалися на руки самим учням, а йшли прямо на покриття нестач і боргів.

Петропавлівське опікунство складалося з почесних, постійних та тимчасових членів. Звання почесного члена здобувалося або одноразовим внеском грошової суми (не менше 50 руб.) або шляхом виборів на загальному зібранні двома третинами голосів (за особливі послуги опікунству). Дійсними членами були ті особи, які вносили щорічно не менше 3 руб., або одноразово – 25 руб.

Важливе місце серед почесних членів опікунства належало Київському митрополиту. За умовами § 8 статуту Петропавлівського опікунства, він був його почесним головою. За перших три роки існування цієї благодійної організації Київський митрополит пожертвував для неї 3 000 рублів [5].

У 1897/1898 навчальному році почесними членами опікунства були архієпископ Херсонський і Одеський високопреосвященний Іустин, архієпископ Холмський високопреосвященний Ієронім, архієпископ Литовський і Віленський високопреосвященний Ювеналій, архієпископ Подільський і Брацлавський преосвященний Іріней, єпископ канівський преосвященний Сільвестр, настоятель Києво-Видубицького монастиря архімандрит Євлогій, настоятель Медведівського монастиря архімандрит Модест, член Училищної Ради при Св. Синоді, дійсний статський радник П. А. Ігнатович, наглядач Києво-Софійського духовного училища священник Д. І. Горянський, протоієрей П. Г. Преображенський, викладач семінарії статський радник П. М. Пашкевич, священники П. Інфімовський, Л. Топачевський, І. Татаров та І. Юровський. У цьому звітному році пожиттєвими дійсними членами опікунства були протоієрей І. Марковський, священник Ф. Білоцерківський, священник А. Недільський, А. І. Горянська і С. П. Ковтунов. У 1897/1898 навчальному році було 56 дійсних членів[2]. Загалом, з 1884 по 1900 рр. кількість дійсних членів суттєво змінювалася щорічно, але залишалася в межах 50-125 осіб. Спостерігаємо тенденцію до зменшення числа цих учасників. Серед них абсолютну більшість становили священники. Цікаво, що кількість почесних членів протягом 1884-1900 рр. Петропавлівського опікунства залишалася сталою, а саме – в межах 7-9 осіб.

Грошові засоби організації склалися із щорічних членських внесків, із одноразових пожертвувань членів та сторонніх осіб (як грошима, так і речами), а також із зборів від публічних читань і духовних концертів. Із щорічних надходжень 1/5 частина (не менше 20 %) відраховувалася в запасний капітал. Також на цей рахунок відкладалися всі внески від почесних і пожиттєвих членів. Запасний капітал зберігався у вигляді цінних паперів і зберігався в місцевій конторі Державного Банку (Російської імперії). По-суті, фінансування цієї організації здійснювалося, в основному, через пожертви єпархіального духовенства Київщини.

Варте уваги, що перед 1899/1900 навчальним роком опікунство розпоряджалося сумою, яка перевищувала 10 тис. руб., при цьому 9/10 становив основний («запасний») капітал [4]. Ще через кілька років ця сума досягла 15 000 рублів.

Справами опікунства керували рада і загальні збори його членів. На загальних зборах вирішувалися найважливіші питання Петропавлівського опікунства. Рада розглядала прохання про допомогу і призначала її розміри, робила кроки з метою збільшення грошових засобів опікунства і збереження його майна, призначала дні загальних зборів, складала річний звіт по роботі опікунства. На засіданнях ради міг бути присутнім будь-хто із постійних членів організації. В раду входили голова, його товариш, скарбник («казначей»), секретар і троє членів. Ректор і інспектор були головою опікунства і товаришем голови; усіх інших обирали на

загальних зборах організації терміном на один рік. Всі вони працювали безоплатно. Зазвичай рада збиралася близько десяти разів на рік.

На покриття потреб вихованців використовувалося від 500 до 1500 рублів щорічно. Допомога семінаристам була суттєвою. Ось наприклад, у 1893/1894 навчальному році відбулося 173 випадки покриття грошових потреб учнів Київської духовної семінарії у розмірі від 2 до 15 рублів, а у 1894/5 навчальному році – 248 [6]. Якщо розглядати справу загалом, то може здатися, що розміри цієї підтримки були незначними. Але, якщо дивитися на потреби кожного окремого учня, якому часто не вистачало лише копійок, щоб не залишатися голодним, винним, або розплатитися з боргами, то навіть ці дрібниці були для них дуже значущою допомогою.

Висновки. Петропавлівське опікунство відіграло особливу і неординарну роль в забезпеченні матеріальних потреб найбідніших учнів Київської духовної семінарії. Але часто ця благодійна організація допомагала не лише найнужденнішим вихованцям, які не мали мінімальних засобів на власне утримання (наприклад, казенних чи напівказенних стипендій), а й більш багатшим (наприклад, пансіонерам). Допомога була суттєвою. Якщо в другій половині 1880-х рр. її отримували до 50-70 учнів, то після 1890 р. – більше 150-200 учнів.

Петропавлівське опікунство при Київській духовній семінарії діяло за власним статутом. В основному його фінансувало духовенство Київської єпархії. В цю благодійну організацію входили почесні, постійні та тимчасові члени – їхня кількість постійно змінювалася. Органами, що вирішували всі справи були загальні збори членів опікунства і рада. Рада складалася з голови опікунства, його товариша, скарбника, секретаря і трьох його членів. Вона збиралася один-два рази на місяць.

Примітки

1. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60-90-х рр. XIX ст. Монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 161 с.

2. Изъ отчета совѣта Петропавловскаго Попечительства о недостаточныхъ воспитанникахъ Кіевской духовной семинаріи за 1898-1899 учебный годъ. Киевские епархиальные ведомости. 1900. № 9 (1 мая), Часть неофициальная.

3. О благотворительныхъ братствахъ, обществахъ и попечительствахъ при духовно-учебныхъ заведеніяхъ. Киевские епархиальные ведомости.. 1880. № 40 (1 окт.), Часть неофициальная.

4. О дѣятельности Петропавловскаго Попечительства при Кіевской духовной семинаріи за время отъ 1 сентября 1899 г. по 1 января 1900 г. Киевские епархиальные ведомости.. 1900. № 9 (1 мая). Часть неофициальная.

5. Отчет Петропавловскаго Попечительства о недостаточныхъ воспитанникахъ Кіевской духовной семинаріи за 1886-1887 годъ. Киевские епархиальные ведомости.. 1887. № 29 (1 авг.)

6. Отчет Совѣта Петропавловскаго Попечительства о недостаточныхъ воспитанникахъ Кіевской духовной семинаріи за 1894-95 учебный годъ. КЕВ. 1895. № 21 (1 нояб.)

УДК 821.161.2.82(091) – 055.2(477)"1890/1910"

Віта ГАВРИСЬ
(м. Київ)

Особливості жіночого письма кінця XIX – початку XX століття в українській літературі

Досліджується розвиток україномовної літератури через творчу діяльність жінок, наприкінці XIX – початку XX століття. Здійснено аналіз появи жінок-письменниць у світовому та національному культурно-мистецькому контекстах. Здійснена спроба прослідкувати докорінні зміни у літературі зламу століть та виокремити особливості нового жіночого письма. Показано передумови включення жіночого письма у загальний мистецький процес, зокрема увага до читання жіночих текстів, альтернативні феміністичні перекладання, осмислення питань рецепції, інтерпретації та реінтерпретації, пошук місця і ролі жіночого письма у літературному каноні. Проаналізоване жіноче письмо і жіночу творчість з погляду традиційної ізольованості та долання стереотипних бар'єрів сприйняття. Простежено зростання вагомості жіночих письменницьких практик для розуміння повноти літературного процесу. У статті наголошуємо, що виникає особливе літературне письмо, змістовно-формальні домінанти якого це роль і місце жінки в житті соціуму.

Ключові слова: жіноче письмо, українське слово, українська література, жіночий рух, гендер, жіноче питання.

Науковий керівник: *Дзюбленко І. М.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних та регіональних студій історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Постановка проблеми. Україномовна література до кінця XIX ст. складалася загалом з «чоловічих» творів, які стримано висвітлювали українське слово та весь історико-літературний процес. Вже з кінця XIX століття українська література зазнає змін – створюється особлива образна мова, поетика тогочасної літератури збагачується жіночою чуттєвістю, до літературного процесу залучаються «жіночі» твори. Саме ці зміни, під впливом досліджень розвитку української мови, підняття гендерних питань у суспільстві та актуалізації вивчення змін у становищі жінки та її діяльності, є актуальними для вивчення сьогодні.

Аналіз досліджень. Ґрунтовні дослідження з питання літературної діяльності жіноцтва та особливостей жіночого письма проводили українські дослідники В. Агєєва, Н. Білоус, О. Гнідан, Р. Гром'як, А. Гуляк, Т. Гундоров, І. Денисюк, Р. Журкова, Н. Зборовська, М. Ільницький, Н. Калениченко, Ю. Ковалів, М. Наєнко, С. Павличко, В. Панченко, В. Погребенник, Г. Семенюк, Г. Сивоконь, М. Ткачук, Л. Томчук, Г. Штонь, Н. Шумило, О. Ходюк котрі виокремили специфіку жіночого літературного дискурсу в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. та продемонстрували особливості жіночого письма.

Мета статті. Аналіз появи феномену «жіночого» твору та висвітлення основних характеристик «жіночого письма».

Виклад основного матеріалу. Кінець XIX – початок XX ст. став періодом зламу, трансформацій та оновлення не тільки в історичному та соціальному, а й культурному поступі. Змінилися суспільні норми, жінки на рівні з чоловіками долучилися до більшості суспільних процесів. Так отримавши, право на освіту та наукову діяльність, суспільно-політичні права, жінки почали прагнути творчого розвитку. Література стає для них не тільки полем для розширення діяльності, а й інструментом прояву особистості. Поширюючи українське слово, жінки постійно нагадують про себе як про повноправних членів суспільства та відкривають нові грані літературної творчості [7].

Заручившись підтримкою відомих митців, зокрема і самого І. Франка, який виступав за емансипацію жінок і сприяв їх творчому розвитку, жінки починають свій активніший рух у цій сфері. Лідерами його стають: у Західній Україні – Наталя Кобринська, в Наддніпрянщині – Олена Пчілка. У 1884 році у Станіславі під безпосереднім керівництвом Наталі Кобринської, яка взяла собі за мету розворушити українське жіноцтво, було засновано Товариство руських жінок. Пізніше зусиллями Наталії Кобринської та Олени Пчілки видається альманах «Перший вінок» (1887р.), який продемонстрував у творах самодостатню жінку, котра повноцінно усвідомлює свою роль у суспільстві. «Перший вінок» вийшов у світ з друкарні Товариства ім. Шевченка у Львові у червні 1887 р. Видання «Першого вінка» було здійснено завдяки приватним пожертвам та фінансовій підтримці Пчілки. «Перший вінок» була перша солідна антологія літературних праць українських жінок, і мабуть перша в світі антологія жіночої творчості зібраної, відредагованої та виданої жінками. На 464 сторінках були вміщені прозові, поетичні та публіцистичні твори 17 письменниць з Австро-Угорської і Російської імперій. Однак, незважаючи на вибуховий прихід на зламі XIX–XX ст. жінок-авторок і неабияку продуктивність цих письменниць, їх доробки часто залишалися непомічені, розкритиковані або ж сфальсифіковані. Шлях до публіки пролягав через чоловічі радикальні напади, звинувачення у плагіаті, надмірне посягання на особисте життя. Це призвело до того, що більшість авторок почали вдаватися до самоіронії та маскуванню, вони ніби боялися того, що були самими собою [5].

Попри всі перешкоди, формуються кілька поколінь Наддніпрянщини: старше представлене Оленою Пчілкою (Ольгою Косач), середнє – Ганною Барвінок, а наймолодше – Лесею Українкою (Ларисою Косач), Людмилою Старицькою-Черняхівською, Дніпровою Чайкою (Людмилою Василевською), Христиною Алчевською, Грицьком Григоренком (Олександром Судовщикою-Косач), Любов'ю Яновською. До жіночої літературної творчості долучаються і галичанки Уляна Кравченко, Галина Комарова, Одарка Романова, Віра Лебедова (Костянтина Малицька), Євгенія Ярошинська, Наталія Романович-Ткаченко, Галина Журба (Домбровська), Надія Кибальчич та багато інших. Нове видання стало ланкою у загально європейському жіночому русі, який на той час набув великого розмаху. Жінки-письменниці зробили великі відкриття для української

літератури, вони не тільки слідували за європейськими течіями, а й додавали до літературної спадщини щось своє, абсолютно оригінальне. Так Дніпрова Чайка започаткувала використання природного, не штучного символізму, Леся Українка патріотично-етнографічну лірику замінила загальнолюдськими переживаннями, Ольга Кобилянська виокремила соціальні епопеї з життя різних верств українського суспільства та освітила таємниці жіночої душі [1].

Загалом поява численних жіночих імен у літературі, безумовно, не була випадковістю. Вона ознаменувала прихід у культуру талановитої когорти, яка, шануючи традиції попередників, водночас розширювала естетичні горизонти рідного письменства – впроваджувала нові теми, мотиви та засоби художнього відображення дійсності. Плеяда молодих авторок активізувала культурне життя України, привносячи нові образи, загострюючи увагу на питаннях жіночої ідентичності, а то й суто феміністичних аспектах. Творчість цих письменниць може претендувати на самобутню традицію. Програмні твори Наталії Кобринської «Дух часу» та Олени Пчілки «Товаришки» відкривали для українського читача жіночу проблематику, саме вони кинули виклик «чоловічій» традиції, бо заклали фундамент «жіночої літератури» [2; 4].

Утвердження в літературі образу нової жінки веде водночас до утвердження «вищої» культури як атрибуту жіночої ідентичності. Нова жінка періоду модерну означає особливий статус буття жінки, яка переступає межі природи і входить у сферу культури та зазнає гендерної алієнації. Зміни в жіночому письмі пов'язані передусім з тим, що жінки не мали власної традиції. Більше того, у суспільстві вони довгий час були позбавлені будь-якого досвіду, що не могло не позначитися на їхній творчості. Значна різниця між жінками і чоловіками на різних рівнях літературної практики призвела до того, що поступово жінки відмовляються писати як чоловіки. Це стає джерелом новітньої внутрішньої драми, розладу почуттів, дисгармонії жіночої природи. Разом із тим це маркує жінку як особу, здатну до творення високого мистецтва, всупереч панівним у суспільстві уявленням про її підпорядкованість та обмеженість, приреченість на роль хатньої господині. Саме жінки-письменниці, які склали серйозну конкуренцію чоловікам, відчутно прискорили процес психологізації української літератури.

Творячи власну літературу, жінки вибудовують свою модель суспільства, в якому проблему гендерної ідентифікації розв'язують нетрадиційно. Їх альтернативні моделі здебільшого не вкладаються у звичні концепції жіночих персонажів. У класичному українському письменстві це майже завжди або ідеалізований предмет любові й поклоніння, або нещасна дівчина-покритка, тобто жертва. Героїню зображували дуже часто сентиментально та ідеально, з чоловічої перспективи. Звідси цілком слушний висновок, що жінка, відображена в «чоловічій літературі», це той образ, який бачить і символізує соціум. Отже, моделюються характери, які цілком влаштовують чоловіків і не виходять за межі узвичаєного статусу жінки в суспільстві. Натомість письменниці зламали поведінковий стереотип і в житті, і в літературі. Вони переносять героїню із периферії суспільства в центр подій. Література із жіночо-захисної

перетворюється у жінко-стверджувальну, відбувається процес «маскулізації» жіночого на тлі чоловічої «фемінності» [1; 6].

До ознак, що увиразнюють гендерний аспект жіночого письма можна віднести: відкриту структуру тексту, здатність до розширення, продовження, надмірну діалогічність, синкретизм у використанні літературних жанрів (так зване «зрощення жанрів»), тенденцію до імітації усного мовлення на письмі (легкий ритм, постійне використання питань, вигуків тощо), акцентування внутрішнього мовлення героїв, потяг до натуралізму, автентичності у зображенні жіночої фізіології, деструкцію часово-просторових координат, ігнорування зовнішніх або внутрішніх меж в зображенні закритих місцевостей або, навпаки, безкраїх просторів, поціновування внутрішнього часу (суб'єктивного, щоденного), протиставленого тривалості, протиставлення теперішнього майбутньому або минулому.

Авторки переконували і призвичаювали до тих культурних парадигм, що сьогодні сприймаються за норму. Попри різноманітність та актуальність проблематики, зорієнтованої на емансипацію людської особистості, кардинальної зміни у способі інтерпретації дійсності не відбулось. Звідси орієнтація на доступність художньої інтерпретації, що була однією з прикмет ранньої феміністичної прози, менша увага до форми, більша – до змісту. Проте спроби виходу за межі реалізму відзначено у творчій еволюції Христі Алчевської, Грицька Григоренка, Дніпрової Чайки, Надії Кибальчич, Наталії Кобринської, Наталії Романович-Ткаченко, Людмили Старицької-Черняхівської, Любові Яновської [6;7].

У кінці XIX століття інтенсивно розвивається народницький рух. І література, яку створювали жінки, не могла не дотикатися проблем, які були актуальними. Тому часто у творах тогочасних авторок феміністичні мотиви перепліталися з національними, оскільки «тертя між національним питанням і рештою соціально-культурних питань – визначальна риса історії української літератури». Посилену увагу проявляють письменниці до свідомості персонажів, до нюансів їхнього психічного життя. Для вмотивування жіночого руху потрібно було з'ясувати становище, яке займала жінка у суспільстві, зобразити приниження, що їх доводиться терпіти прекрасній половині людства. Тому з'являються твори з «реалістичними описами соціальних обставин». У центрі уваги – «маленька людина» зі своїми болями та радощами [7].

Висновки. Українська література кінця XIX – початку XX ст. піддалась впливу загальносуспільних трансформацій. Змінилися традиційні канони, жінки-авторки ввійшли у літературний світ. Це сприяло появі нової теми та ідеї викладу твору, жанри відійшли від звичної стилістики. Літературні твори набувають ніжніших рис, жінки по новому відображували соціальні проблеми в літературі, ніж чоловіки. Письменниці зламали поведінковий стереотип і в житті, і в літературі. Література із жіночо-захисної перетворюється у жінко-стверджувальну, відбувається процес «маскулізації» жіночого на тлі чоловічої «фемінності». Авторки змінили культурну парадигму, виокремлюючи внутрішнє мовлення героїв, проявляють увагу до свідомості персонажів, та відокремлюючи

особливості жіночого письма у натуралізмі та автентичності. Тож саме ці зміни та трансформації закріпилися за характеристикою жіночих творів кінця XIX – початку XX ст., і модернізуючись є актуальними й до сьогодні.

Примітки

1. Агеєва В. П. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с.
2. Білоус Н.В. Сильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2005. 17 с.
3. Гундорова Т. Гендер і письмо. Література плюс. 2002. №8. С. 2-3.
4. Жаркова Р. Є. Стихія жіночого письма: саморепрезентація в українській модерністичній прозі кінця XIX – початку XX століття (Леся Українка, Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко). Львів: Норма, 2015. 208 с.
5. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Основи, 2002. 679 с.
6. Томчук Л. В. Феномен жіночої літератури в українському культурному житті кінця XIX та початку XX століття. Проблеми славістики. Науковий часопис. Луцьк, 2002. № 2-3. С. 12-19.
7. Ходюк О. Українська жіноча література кінця XIX - початку XX століття та тема жінки у творчості Галини Комарівни. Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2010. Вип. 17. С. 153-159.

УДК 316.723

Аліса ЗАЛОГІНА
(м. Одеса)

Внесок видатного хіміка Бурксер Євгена Самійловича у розвиток науки Півдня України

У публікації аналізується внесок вченого-хіміка Є.С. Бурксер у розвиток вітчизняної науки. Встановлено, що в 1910 р. Одесі була створена перша спеціалізована радіологічна лабораторія для вивчення радіоактивності мінералів, джерел, бруду і ґрунту, практичного застосування радію. Це був один з перших наукових радіологічних центрів, діяльність якого мала великий вплив на розвиток і подальші дослідження радіоактивності.

Ключові слова: Бурксер Євген Самійлович, наука, хімія, радіологія, лимани.

Науковий керівник: *Цубенко В. Л.*, завідувачка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Протягом XVII-XIX ст. технічні науки сформувалися як самостійні. Особливого розвитку вони набули наприкінці XVIII–XIX ст. у зв'язку з індустріальною революцією. Саме в цей період виникла потреба наукового пізнання хімічних властивостей матеріалів для виробництва скла, мозаїк, різнокольорових емалей, глазури та інших речовин.

Історіографічна розробка цієї теми містить фактичний матеріал у працях учених в галузі хімії, фізики, радіології. Зокрема, це праці Є. Бурксера, І. Мечникова, М. Складовської-Кюрі. Опубліковані в них дані присвячені хімії, геохімії, радіології, етапів розвитку цих наук, проведених експериментів. Наукову діяльність Є.С. Бурксера у своїх роботах досліджували О. Якимюк [7; 8] та О. Майдебура [6].

Метою дослідження є комплексне вивчення інтелектуальної біографії професора, хіміка, радіолога Бурксера Євгена Самійловича, з'ясування його внеску в становлення й розвиток вітчизняної науки, аналіз бурхливого розвитку науки на Півдні України на початку XX ст. Для досягнення зазначеної мети було розв'язано такі завдання: з'ясувати розвиток науки на Півдні України на початку XX ст., висвітлити найважливіші етапи наукової, професійної діяльності Є.С. Бурксера, розкрити умови формування наукового світогляду та подальшого становлення Є.С. Бурксера як хіміка-науковця та особистості, проаналізувати основні напрямки наукових досліджень вченого.

Виклад основного матеріалу. Значну роль у розвитку технічних, природничих та фізико-математичних знань відігравали наукові товариства, які виникли у 70–90-х роках XIX ст.: дослідників природи (у м. Харкові, м. Києві та м. Одесі), математичне (у м. Харкові), фізико-математичне (у м. Києві), історико-філологічні при Харківському, Новоросійському університетах, історичне Нестора-Літописця, наукове імені Т. Шевченка у м. Львові та ін. Вони зміцнювали контакти між ученими та займалися пропагандою знань. Розвиток науки в Україні був також тісно пов'язаний із закладами вищої освіти, переважно з університетами. Поступово формуються наукові школи. Плідну діяльність у галузі біологічної науки в Новоросійському університеті розгорнув видатний учений І. Мечников, який разом із М. Гамалією відкрив у м. Одесі другу у світі бактеріологічну станцію.

У 1904 р. після закінченні Рішельєвської гімназії, на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету вступив майбутній хімік, радіолог Бурксер Євген Самійлович. Навчання довелося перервати через участь у революційних подіях 1905 року. Залишивши Одесу, він їде у Париж. Протягом року Є.С. Бурксер слухає лекції у Сорбонському університеті, знайомиться з Марією Кюрі [3, с. 53]. Знайомство з цією видатною особистістю значною мірою визначило наукову долю майбутнього вченого. Повернувшись до Новоросійського університету, Євген Самійлович вивчає хімію радіоактивних елементів.

Першу наукову працю з гамма-випромінювання солей урану він виконує під керівництвом професора М. Г. Мелікішвілі. У роки навчання в Новоросійському університеті Євген Бурксер часто виступає з публічними лекціями з радіоактивності в м. Одесі, м. Кишиневі, м. Миколаєві [4]. Науково-дослідну діяльність Є. С. Бурксер розпочав при Хімічному відділі Одеського відділення Імператорського Російського Технічного Товариства після закінчення Новоросійського університету в 1909 р. [8, с. 73].

Професор Новоросійського університету Є. Бурксер створив в м. Одесі першу радіологічну лабораторію у 1910 р. і розпочав дослідження радіоактивності мінеральних вод та гірських порід [5]. Значний вплив на розвиток і діяльність радіологічної лабораторії здійснювали численні науково-дослідницькі експедиції з вивчення природних багатств. Участь у цих експедиціях брали не лише співробітники лабораторії, а й інші вчені, які займалися вивченням явищ радіоактивності [7, с. 182]. Протягом 1911 р. вперше було досліджено радіоактивність одеських лиманів; з 1912 до 1918 р. були організовані радіологічні експедиції для дослідження радіоактивності мінеральних вод, повітря, лікарських грязей у Грузії, Абхазії, на Кубані, у Північному Криму, Бессарабії, Україні, Архангельській губернії [4]. У 1921 р. Є.С. Бурксер ініціював створення Одеського інституту прикладної хімії та радіології, де працював як професор, завідувач кафедри неорганічної хімії та директор інституту (1922–1928) [3]. У 1924 р. вийшов друком його посібник «Руководство к практическим занятиям по изучению радиоактивности».

Наукова діяльність Є. С. Бурксера продовжувалась і далі, коли Інститут прикладної хімії та радіології був об'єднаний з хімічним відділенням Одеського університету у заклад вищої освіти, першим директором і завідувачем кафедри неорганічної хімії був Є. С. Бурксер. У 1925 р. він був обраний членом-кореспондентом АН УРСР за видатні наукові досягнення. У 1926 р. на базі Інституту прикладної хімії створено Одеський хіміко-радіологічний інститут, директором якого було призначено Є.С. Бурксера. Він вперше у 1929 р. розробив методикку визначення вмісту радію у природних об'єктах і визначив кількісний склад радію в рослинах та інших живих організмах. У 1943 р. підготував і захистив докторську дисертацію «Соляные водоёмы Черноморского побережья юга Украины». Ці дослідження мали велике значення для використання соляних водоймищ Півдня України для промисловості, бальнеології та курортології [4].

Є. С. Бурксер є дослідником широкого наукового профілю. Його праці охоплюють дослідження гірських порід, утворення та руйнування хімічних елементів у космосі, аналіз лікувальної грязі, геохімічні дослідження в Україні тощо. Результати досліджень одеських лиманів, соляних водоймищ Кубанської та Ізмаїльської областей увійшли до його монографії – «Солоні озера та лимани України». Роботи були премійовані Наркомосом України і премією імені Дзержинського [8, с. 80]. Особливістю праць Є. С. Бурксера в галузі неорганічної хімії є їх щільний зв'язок з геохімією. Перш за все, це цикл робіт, присвячених хімії та технології рідкісних лужних матеріалів.

Є. С. Бурксер все життя був пропагандистом науково-технічних знань. Він був членом правління Українського відділення після утворення Загальносоюзного товариства політичних і наукових знань (1947 р.). Йому належить понад 80 науково-популярних статей і брошур, він підготував 15 кандидатів наук. Наукові дослідження узагальнені у 7 монографіях, ним опубліковано понад 300 наукових робіт.

Висновки. Значний внесок, зусилля, численні праці, проведені експедиції та дослідження в галузі хімії, радіології Є.С. Бурксера залишили помітний слід у

розвитку історії науки Півдня України. Одеська радіологічна лабораторія стала першою не лише в організації систематичних досліджень радіоактивності природних багатств Одещини, а й у сфері теоретичної і практичної підготовки наукових кадрів. Професіоналізм робітників лабораторії дозволив зберегти науково-дослідний напрямок діяльності. Наукова діяльність Є. С. Бурксера цілком обґрунтовано вважається предтечею формування нової науки радіобіології та окремого її напрямку – радіоекології.

Примітки

1. Бурксер Є.С. Геохімічні дослідження на Україні. Нариси з історії техніки і природознавства. 1963. Вип. 3. С. 91-114.
2. Бурксер Є.С. Мета і завдання радіологічної лабораторії Одеського відділення РТО. Праці радієвої експедиції АН. 1915. №7. С. 9–13.
3. До 130-річчя від дня народження Євгена Самійловича Бурксера – видатного українського геохіміка, члена-кореспондента НАН України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/3647>. Назва з екрану. (15.01.2021).
4. Евгений Бурксер [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://redday.ru/people/Burkser_Evgenij_Samojlovich. Назва з екрану. (15.01.2021).
5. Енциклопедія історії України. Історія науки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_nauky. Назва з екрану. (15.01.2021).
6. Майдебуря О.П. Бурксер Є.С. – перший дослідник природної радіоактивності в Україні. Сумський історико-архівний журнал. 2013 Вип. XX. С. 53-58.
7. Якимюк О. Л. Діяльність і долі науковців, причетних до становлення і розвитку одеської радіологічної лабораторії. Вісник НТУ «Харківський політехнічний інститут» 2013. Вип. № 10 (984). С. 177–184.
8. Якимюк О. Л. Наукова програма гідрохімічних досліджень Є.С. Бурксера: етап становлення. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «ІФНІТ», Вип. 23. С. 71-81.

УДК 94:355.291.5(470+571)''1917''

Роман КУЧЕР
(м. Київ)

Проблема дезертирства в російській армії під час Першої світової війни та в ході Лютневої революції 1917 року

У роботі досліджується явище дезертирства в російській армії під час Першої світової війни, зокрема в ході Російської буржуазної революції 1917р. Автором було зроблено спробу дослідити феномен дезертирства та роль дезертирів у подіях Лютневої революції а також в період між лютим та жовтнем 1917р. На цей час дезертирство в російській армії набуло нових особливостей. Автор намагається довести, що саме дезертири зіграли одну з вирішальних ролей у подіях Лютневої революції 1917 р.

Ключові слова: дезертирство, російська армія, Перша світова війна, Лютнева революція, Петроградський гарнізон.

Науковий керівник: Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Протягом Першої світової війни дезертирство в російській армії досягло феноменальних масштабів. Водночас воно набуло масового характеру в умовах Російської революції. Так, станом на жовтень 1917 р. загальна кількість дезертирів становила близько 2 000 000 осіб.

Актуальність проблеми полягає в тому, що дезертирство в російській армії в 1917 р. є суспільно-політичним феноменом, який став можливим через сукупність обставин, що були характерні для Росії періоду Першої світової війни. Окреслена проблема залишається недостатньо дослідженою, з огляду на це, спроба нових наукових розвідок в її царині не втрачає своєї актуальності.

Метою роботи є аналіз ролі дезертирів в російській армії на завершальному етапі Першої світової війни, подіях Лютневої революції 1917 р.

Джерельна база роботи представлена мемуарами генерала А. Денікіна [5], полковника Д. Ходнева [11], спогадами ветерана війни рядового Е. Туміловича [9], українського політичного діяча Д. Дорошенка [6], а також наказами, розпорядженнями, телеграмами й листами військових командирів різного рангу до головнокомандуючих армій та фронтів [4].

Історіографія питання представлена роботами дослідників проблеми А. Асташова [1] та О. Керсновського [7], в яких розглядається комплекс проблем, пов'язаних із падінням дисципліни та «розпадом» російської армії. Також на особливу увагу заслуговують роботи В. Булдакова [2; 3] та Т. Леонтьєвої [3], присвячені Лютневій революції. Важливою для роботи є монографія українського історика С. Машкевича [8], в якій автор детально проаналізував революційні події в Києві з березня 1917 р. по січень 1918 р.

Виклад основного матеріалу. У період Першої світової війни дезертирство в російській армії досягло феноменальних масштабів. Так, загальна кількість дезертирів з 1914 по 1917 рр. сягала 2 мільйонів [10]. Протягом всієї війни значна кількість дезертирів, яких не спіймали, осідала у прифронтових містах. Напередодні Лютневої революції в Петрограді накопичилася велика кількість дезертирів. Вони часто наймалися на роботу до місцевих жителів в обмін на притулок, переховувалися, принагідно продаючи своє військове спорядження, а деякі з них навіть жебракували. Значна частина дезертирів займалася злочинною діяльністю. Доволі частими були сутички дезертирів з поліцією, в більшості з яких місцеві жителі ставали на сторону дезертирів. Такі сутички особливо почастишали напередодні Лютневої революції. Так накопичувався досвід вуличних боїв з представниками влади. Дезертири активно розповсюджували панічні чутки та «поразницькі настрої» в суспільстві. Таким чином, вони відіграли значну роль у десакралізації діючої влади [1].

На Північному фронті, найближчому до столиці, із дезертирством зазвичай боролися за допомогою створення в запасних батальйонах позаштатних рот та відправкою в них спійманих дезертирів. Подібна практика набула свого найбільшого розповсюдження протягом 1916-1917 рр. Рядовий солдат

Є. Тумілович, який добровільно пішов на війну у 1915 р. згадує: «...на кілька днів нас розмістили в етапній казармі разом з дезертирами та солдатами які відстали ...» [9]. Така політика призвела до «розбухання» запасних батальйонів до 15-20 тис. людей в кожному, перетворенню їх в пункти концентрації злочинних елементів, де відбувався активний обмін досвідом ухиляння від служби. Загальна кількість людей в цих батальйонах сягала 100 тисяч. Дмитро Ходнев, який був начальником учбової команди Петроградського гарнізону у 1917 р., у своїх спогадах описував стан Петроградського гарнізону: «Це був продукт тривалої війни – «полчища», майже не навчені, без належного військового виховання, недостатньо озброєні... вони легко могли опинитися на боці повсталих (що і сталося)». Таким чином, своєю неефективною політикою боротьби з дезертирством, військове командування заклало «порохову діжку» у самому серці Російської імперії.

Після початку перших хвилювань в Петрограді до протестувальників почали долучатися цілі частини Петроградського гарнізону. Під впливом революційних ідей першим на бік революції перейшла рота запасного батальйону лейб-гвардії Павловського полку. Другим повстав запасний батальйон лейб-гвардії Волинського полку. Це повстання є найбільш відомим, оскільки саме після нього до протестуючих приєдналися й інші полки, саме ті, що накопичилися в Петрограді внаслідок неефективної боротьби влади з дезертирством [11]. Ситуацію також погіршувало погано навчене та безпричинно жорстоке офіцерство. Петроградський гарнізон, замість того щоб захищати самодержавство, фактично дезертирував, що призвело до його падіння.

Із початку Лютневу революції спостерігалось багатократне зростання дезертирства. Якщо з початку Першої світової війни до лютого 1917 року загальна кількість дезертирів складала близько 195 130 осіб, то станом на 1 травня 1917 р. вона зросла до 365 тисяч, а напередодні Жовтневого перевороту – до 2 000 000 осіб [10].

До причин такого вражаючого збільшення кількості дезертирів варто віднести: зміни в солдатській свідомості в ході революції; неефективність політики Тимчасового уряду, фактичне двовладдя, що зробило можливим появу сумнозвісного Наказу № 1; розвал армії як структури та значне зменшення впливу офіцерів на солдатів; активність більшовицьких агітаторів у підриві дисципліни та закликах до дезертирства [2]. Не варто відкидати «класичні» причини дезертирства, а саме: окопне життя, важкі бої та перебої із постачанням продовольства та одягу на фронті. Недарма у своїх мемуарах А. Денікін іронічно зазначав: «Багатьом фронтам, окрім Південно-Західного, неодноразово погрожувала продовольча криза, якої запобігали звичайними дружними зусиллями всіх органів урядової влади і Рад, самодопомогою тилкових частин і... дезертирством» [5]. На тлі загальної розрухи, соціальної істерії, фактичного

розвалу армії як структури, дезертирство почало сприйматися людьми не як тяжкий військовий злочин та морально-бридкий вчинок, а як частина «законного» протесту проти колишніх «утисків».

За таких умов війна немов би відійшла на другий план. У квітні 1917 р. солдати, які поспішали на так звану «побивку» (поїздка додому до рідних), часто висаджували пасажирів потягів [3]. Так, український політичний діяч, історик та публіцист Д. Дорошенко, який був свідком цих подій, у своїх щоденниках писав: «Дві доби я їхав до Петербургу в вагоні, що був вщент набитий людьми, головно солдатами... займали всі вагони, купе й коридори, їдучи в усіх напрямках: хто на фронт, хто з фронту, хто до Петербургу, хто додому...» [6].

Заходи Тимчасового уряду щодо боротьби із дезертирством виявилися неефективними, оскільки були несвоєчасними. Так, за наказом О. Керенського всі солдати, які самовільно залишили лави армії (тобто дезертири) повинні були повернутися на свої позиції до 15 березня. Цей наказ було практично повністю проігнорований солдатами. Дезертирство дедалі розповсюджувалося. У свою чергу офіцерство, завдяки якому російська армія ще зберігала хоч якісь залишки боєздатності, мало іншу думку щодо боротьби із дезертирством. Так, Верховний головнокомандувач М. Алексєєв у своєму листі до воєнного міністра О. Гучкова писав: «Дезертирство не припиняється... Заходи необхідні рішучі: позбавлення сімей дезертирів пайку, права вибору в Установчі збори, позбавлення права на будь-яке земельне покращення в майбутньому тощо... Треба припинити дезертирство, підняти дисципліну, підвищити авторитет офіцера, закликати солдатів до безумовної покори командуючим і безжалісно, без поступок, карати непокірних за всією строгістю закону» [4].

Коли Тимчасовий уряд вирішив вдатися до більш рішучих дій щодо дезертирів, а саме введення смертної кари у липні 1917 р., було вже занадто пізно. Відомо, що генерал Л. Корнілов почав використовувати смертну кару на Південно-Західному фронті. Він наказав своїм командирам застосувати кулемети й артилерію проти відступаючих без наказу. Після офіційного введення смертної кари, під час відступу армії з Південно-Західного фронту Корнілов наказав деяким «Батальйонам смерті» рухатися у «розбурханий» тил. Там «ударні» батальйони Л. Корнілова виконували функції загороджувальних загонів, а саме: затримували військові частини, що вдавалися до втечі, ловили дезертирів та карали розстрілом усіх бунтарів. Трупні розстріляних залишали із написом: «Зрадники Вітчизни». Відомо що, за ніч один такий батальйон затримав біля містечка Волочиськ 12 тисяч дезертирів [7]. Але всі ці заходи були вжито занадто пізно, тому дезертирство продовжувало розповсюджуватися.

Єдиним ефективним, порівняно з іншими, методом боротьби з дезертирством були облави. Вони практикувалися практично з самого початку правління Тимчасового уряду, та їх використання дійсно зменшувало кількість дезертирів в тилу. Зокрема, в Києві 15 травня була проведена велика облава на дезертирів, в якій задіяли близько 5000 озброєних осіб. Основним організатором її був начальник Народної міліції поручик Лепарський. Протягом кількох годин було затримано понад 2 тисячі дезертирів, яких відправили в Контрактовий будинок і в

юнкерське училище на Подолі, а також на розподільний пункт на Жилянській, 56. Звістка про облави поширилася містом і до 2 години дня тут зібралося близько 4000 чоловік. Вони вимагали від начальника пункту видати понад тисячу звільнювальних записок, якими і скористалася відповідна кількість дезертирів, після чого натовп рушив на Поділ. Там сталася збройна сутичка із юнкерами, які охороняли затриманих. Український історик М. Грушевський згадував: «Ще крок, і Київ став би ареною вуличної озброєної бійки. До вечора порядок в місті було відновлено, а частина «активістів» затримана, відправлена на вокзал і вислана на фронт. З'ясувалося, що важливу роль в цих подіях зіграв депутат однієї з рад більшовик Кожура, який загітував натовп дезертирів на збірному пункті» [8].

Висновки. Аналіз явища дезертирства в період Першої світової війни, здійснений в роботі, показав, що воно відіграло важливу роль в поваленні самодержавства, а в подальшому – і Тимчасового уряду. Своєю деморалізуючою діяльністю напередодні Лютневої революції дезертири розбурхували суспільство та підривали моральний стан армії. Наслідком цього стала практично повна бездіяльність Петроградського гарнізону у боротьбі з протестувальниками та наступний перехід солдатів на бік Лютневої революції. Саме цей акт фактичного дезертирства зіграв вирішальну роль у долі самодержавства. За часи двовладдя зростаючі масштаби дезертирства продемонстрували неієздатність та слабкість влади, яка виявила неспроможність ефективно боротися з дезертирством. У кінцевому рахунку «розкладання» армії відіграло одну з ключових ролей в ході Жовтневого перевороту 1917 р.

Примітки

1. Асташов А. Б. Русский фронт в 1914 – начале 1917 года. Москва: Новый хронограф, 2014. 740 с.
2. Булдаков В. П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. Москва: РОССПЭН, 1997. 376 с.
3. Булдаков В. П., Леонтьева Т. Г. Война породившая революцию Москва: Новый хронограф, 2015. 720 с.
4. Гапоненко Л. С. (ред.) Революционное движение в русской армии в 1917 году. Москва: Наука, 1968. 622 с.
5. Деникин А. И. Очерки русской смуты. Т 1. Крушение власти и армии, февраль – сентябрь 1917. Париж, 1921. 183 с.
6. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918). Ч. 1: Галицька Руїна 1914-1917 років Львів: Червона калина, 1923. 131 с.
7. Керсновский А. А. История русской армии. Т 1. Москва: Голос, 1992. 375 с.
8. Машкевич С. В. Киев 1917-1920. Прощание с империей. Т. 1. Харьков: Фолио, 2019. 461 с.
9. Первая мировая: взгляд из окопа; Предисл., сост. и коммент. К. А. Пахалюка. Москва-Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014. 216 с.
10. Петухов Н. А. История военных судов России: монография. Москва: Издательство НОРМА, 2003. 286 с.
11. Ходнев Д. И. Февральская революция и запасной батальон лейб-гвардии Финляндского полка. <https://shop.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/71770>

УДК 929*Леся Українка

Микола ЯРЕТИК
(м. Київ)

Леся Українка і Климент Квітка: до історії шлюбу

Розглянуто історію взаємин між видатною українською письменницею, поетесою, культурною діячкою Лесею Українкою та українським етномузикознавцем і фольклористом Климентом Квіткою. У дослідженні акцентується увага на тому, де, коли і як проходило вінчання Лесі та Климента, яка церковна споруда в Києві залишила пам'ять про цю подію. Висвітлюється ставлення родини Косачів до цього шлюбу шляхом аналізу епістолярної спадщини Лесі Українки.

Ключові слова: Леся Українка, Климент Квітка, церква Вознесіння Господнього, Косачі-Драгоманови, «Кльоня», «Квіточка», цивільні шлюби, етномузикознавець.

Науковий керівник: *Загребельна Н. І.*, доцентка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Лариса Петрівна Косач (1871-1913 рр.) – відома українська письменниця, фольклористка, перекладачка та культурна діячка. Вона входить у тріаду світочів української культури. Її вірші, поеми, драми, публіцистика та біографія пропонуються до вивчення як шкільною, так і університетською програмами. Дослідження різних аспектів, пов'язаних з її життєдіяльністю, є важливим та актуальним завданням для сучасної історичної біографістики.

Історіографія проблеми. Дослідженнями історії шлюбу Лесі Українки та Климента Квітки займалися такі українські науковці: В. Бугрим [1], С. Грабовський [2], О. Косач-Кривинюк [4], Т. Панасенко [8] та інші. Наявна джерельна база, що складається з опублікованих та доступних нам документів, а саме епістолярна спадщина української письменниці Лесі Українки [5, 6, 7], дала змогу провести повноцінне дослідження даної проблеми.

Мета нашої історичної студії полягає у прагненні висвітлити деякі аспекти взаємин між видатною українською поетесою, культурною діячкою Лесею Українкою та українським фольклористом Климентом Квіткою.

Виклад основного матеріалу. Климент Васильович Квітка – відомий український фольклорист і етнограф, автор численних записів народних пісень (понад 6 тисяч), один із засновників музичної етнографії, професор, чоловік Лесі Українки [3, с.11-19]. Він народився 23 січня (4 лютого) 1880 року у с. Хмелів Роменського повіту Полтавської губернії у старовинній козацькій родині. Ще в п'ятирічному віці він утратив свого батька, і мати, не маючи змоги утримувати свого сина, віддала його на виховання київським міщанам Карповим, які його усиновили. Із семи років він навчався музики у приватних учителів, а згодом вступив до училища Київського відділення Російського музичного товариства.

Після цього Климент закінчив Київську гімназію № 5 із золотою медаллю, а в Імператорському університеті Святого Володимира здобув юридичну освіту. Квітка володів 13 мовами: двома класичними, трьома новоевропейськими, сімома слов'янськими та грузинською [1, с. 35].

Леся Українка познайомилася зі студентом юридичного факультету Климентом Квіткою восени 1898 року на одному з університетських вечорів літературно-артистичного товариства. Лариса Петрівна виконувала пісні, а студент першого курсу Климент запропонував їх записати. Леся вразило замилювання молодого хлопця українською пісенною спадщиною. Той щирий інтерес до музичного фольклору, котрий вона побачила в Клименті, схвилював, привернув її увагу до нього. Потому було чимало інших пісень, які знала Лариса Косач та наспівувала їх.

Їхня співпраця з часом переросла в дружбу. Їдучи до Швейцарії, Климент заїхав в місто Чернівці, де і залишився з Лесею. Климент підтримав Леся, коли помер її хворий друг Сергій Мержинський та її старший брат Михайло. Через певний час Климент і Леся усвідомили, що більше не зможуть жити один без одного. З 1903 року вони починають жити спільно.

Наприкінці XIX – на початку XX століття в Російській імперії не визнавалися цивільні (громадянські) шлюби. Натомість дійсними вважалися шлюби, укладені в православних храмах (церковні). Тому родина Лариси Косач, особливо мати, Олена Пчілка, були категорично проти відносин Лесі з Климентом. Вона підозрювала Квітку в бажанні взяти собі багату дружину і породичатися з відомою родиною Косачів-Драгоманових. Мати, піклуючись і підтримуючи свою доньку, оберігала її від різних незгод і в будь-якому чоловікові, що з'являвся поруч із Лесею, вона відшукувала (а інколи й вигадувала) корисливі мотиви, рішуче відкидаючи зацікавлення або й кохання [8, с. 91-92]. В одному з листів до своєї сестри Ольги Леся писала: «Мама писала мені пару разів (взагалі мені рідко пишуть з дому, а перший місяць і зовсім не озивались), листи з добрим настроєм і врівноважені, одно було мені прикро, що раз у мами пробилось якесь несправедливо напасливе відношення до Кльоні. Воно, власне, було помітне вже й в остатні дні перед моїм виїздом, уже тоді у мами був неприємно холодний вираз в його присутності, одвертання очей відповіді крізь зуби, закривання себе газетою або книжкою і т. п. «симптоми», либонь, добре знайомі тобі. Се вже, я бачу, починається «ревность материнська», але все одно, може, тій ревності буде далі ще більше поживи, а свого відношення до Кльоні я не зміню, хіба що в напрямі ще більшої прихильності, у всякім разі, не мамині холодні міни можуть нас посварити. Тільки все-таки се прикро, і тяжко, і фатально, що ні одна моя дружба, чи симпатія, чи любов не могла досі обійтись без сеї отруйної ревності, чи що воно таке, з боку мами. І властиве ж Кльоня як єсть нічим не завинив против мами, навпаки, спочатку він навіть дуже її ідеалізував, та й потім, коли вже факти значно розбили ту ідеалізацію, то він завжди відносився з повагою і без найменшої прикrostі» [5, с. 373-378].

Однак, попри всі негаразди, спротив та психологічний тиск з боку родини Косачів, матеріальну скруту перемогло, очевидно, щире кохання. Климент Квітка

знав про хворобу Лариси і був молодшим за неї на 9 років, але, не зважаючи на те, він став надійною опорою та підтримкою для Лесі. Все це висвітлюється в епістолярній спадщині української поетеси. Вона називала його «Кльонею», «Квіточкою». Лише під сильним тиском рідних вони погодилися на укладання церковного шлюбу. Ця подія відбулася в далекій на той час периферійній церкві на Деміївці в Києві та зафіксована в метричній книзі церкви Вознесіння Господнього 25 липня 1907 року.

Дана церква була побудована на околиці Деміївки силами парафіян та пожертвуванням директора цукрорафінадного заводу пана Раузера. Церкву було збудовано у 1883 році та освячено на честь Вознесіння Господнього. У 1900 році в церкві було проведено капітальний ремонт, розширено та перебудовано її приміщення: добудовано боковий вівтар, хори, а всю споруду було обкладено цеглою. [9] Той факт, що в цій церкві вінчалися Леся Українка з Климентом Квіткою, багато разів рятував храм від знищення в роки більшовицької диктатури.

Ось як описує своє вінчання Лариса Петрівна в листі до матері: «Люба мамочко! Справа скінчена – ми звінчались сьогодні, в 1-й годині дня. Знайшли такого попа, що сам порадив коротший спосіб без оглашеній. Хоч сьак, хоч так дивитись на сей обряд, то все можна сказати: «grace a Dieu c'est fini» (з франц. – «слава Богу, це скінчено»), коли вже взагалі він мусив відбутися. Ми не запрошували нікого, крім конечних свідків, і з них одним був п. Карпов, а решта Петро Васильович, Зоря і Максим Іванович. Я не кликала нікого з церкви до нас, бо думала, що Кльоні краще перейти від урочистого до звичайного, бо таки страшно було за нього. Поки що він почувається нічого собі, хоча, звісно, втомлений попередньою турботою та й самою відправою (ми в далекій церкві вінчались). Ніхто з родичів Кльоні не робив нам жадних труднощів і зайвих урочистостей, навпаки, в чому треба було – помагали, чого не треба було – до того не примушували. Більше не пишу, бо теж втомлена і мушу чимсь таким зайнятись (хоч коректурою), щоб вернути собі рівновагу душевну. Твоя Леся» [6, с. 210].

Через кілька днів після вінчання Лариса Косач пише листа своїй сестрі Ользі, яка також чинила спротив матиному тиску щодо укладання церковного шлюбу: «Я думала, що ти скоріш осудиш мене за сей крок, що тобі трудно буде зрозуміти, як могли ми «скласти зброю» там, де ти свою держиш, не хилячи... І великий камінь знявся з душі моєї, як я побачила, що ти очевидячки «ввійшла в наше положення». Справді, стільки вимучившись, як я за сей рік, може, навіть Галілеєве одречення можна зробити, бо таки людина більш не видержить, ніж її сила дозволяє, та й то, якби річ була тільки в мені, то, може б, я й видержала ще, але наражати Кльоню на дальшу турботу я вже не могла, се занадто страшно» [6, с. 210-211].

Після одруження молоді деякий час проживали на квартирі Карпових на вулиці Велико-Підвальній, 32 та готувалися до поїздки в Крим, а потім у Європу. Коли Квітка тяжко захворів (у нього виявили тяжку форму сухот), Леся піклувалася про нього, підтримувала та всіляко допомагала йому, хоча й сама була хвора і її хвороба прогресувала. Леся Косач-Квітка займалася не тільки

своїми рукописами, а й ретельно переписувала для чоловіка тексти його наукових студій і папери, які Климент мав розглядати як чиновник Російської імперії. Тому, без сумніву, це була всеохопна жертвна любов. Кльоня відповідав їй тим самим почуттям. Розуміючи, що хвороба Лесі прогресує, Климент не втрачав надію врятувати її. Маршрут їхньої подорожі простягався з Криму до Берліну, із Європи назад до Криму, Ялти, а згодом Грузії, Тифлісу, Телаві та Єгипту. Однак, стан здоров'я Лесі не покращився.

Лариса Косач-Квітка померла 1 серпня 1913 року в місті Сурамі у віці 42 років. Климент Квітка важко переживав її смерть. І хоча він пережив Лесю на 40 років, однак до кінця життя не забув її. У 1917 р він видав фотоскопічним способом двотомник «Мелодії з голосу Лесі Українки».

Висновки. Спочатку Лесю й Климента поєднувала любов до пісні, до етнографічної спадщини українського народу, згодом – міцна дружба і шлюб, закріплений у липні 1907 року, спільні радощі, боротьба з тяжкою хворобою, вболівання. Климент Квітка професійно підійшов до справи збереження фольклорних скарбів, які містила пам'ять поетеси. Ті фольклорні твори – то й часточка пам'яті українського народу. Зробивши цей унікальний запис, Климент Квітка фактично здійснив подвиг, що нині вияскравлюється як ціла доба в українській фольклористиці.

Примітки

1. Бугрим В. Де народився і хто такий Климент Квітка? (До 140-річчя від Дня народження видатного етномузикознавця, українця-патріота К. В. Квітки). РОМЕН. Літературно-історичний альманах. 2019. 11 червня.

2. Грабовський С. Незнайомий знайомець Климент Квітка. День. 2013. 20-21 вересня №169-170.

3. Дутчак В. Климент Квітка й кобзарство (до 140-річчя від Дня народження дослідника). Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство. Вип. 42, 2020.

4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: 1970. 932 с.

5. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 11. 480с.

6. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. 696 с.

7. Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. (до Є. І. Драгоманової, О. П. Косач (матері), Г. Хоткевича, М. Павлика та ін.). Вип. 3. Київ, 1960. 109 с.

8. Панасенко Т. Леся Українка. Харків: Фоліо, 2019. 122 с.

Розділ 3

УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918-1939)

УДК 930.1:342.25(477.4)

Дмитро КОНДРАТЮК
(м. Житомир)

Стан розробки проблеми діяльності місцевих органів влади Правобережної України доби Центральної Ради в сучасній українській історіографії

Здійснено огляд сучасної історіографічної розробки проблематики діяльності апарату місцевої влади за доби Центральної Ради. Класифіковано наявні матеріали із означеного питання та висвітлено зміст конкретних досліджень. Засвідчується відсутність структурованих комплексних досліджень.

Ключові слова: вибори, місцеві органи влади, Правобережна Україна, самоврядування, Центральна Рада.

Науковий керівник: *Білобровець О. М.*, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Процес становлення України як демократичної, правової і соціальної держави неможливий без створення ефективної моделі місцевого управління, яка дала б змогу уряду реалізовувати свою внутрішньополітичну доктрину відповідно до соціально-економічних та духовно-моральних потреб українського народу. В зв'язку із цим, проблема функціонування структур місцевої влади набуває особливого значення у контексті сучасних соціально-політичних трансформацій, які відбуваються сьогодні в Україні.

Побудова ефективної системи місцевої влади потребує відповідного науково-теоретичного забезпечення, а відтак і осмислення та узагальнення усього попереднього історичного досвіду у цій сфері, накопиченого українськими урядовцями попередніх часів. Особливо цікавим у даному відношенні є аналіз державотворчого доробку Центральної Ради – першого парламенту революційної Української Народної Республіки.

Інтерес представників світової та української історичної науки до різних аспектів революційних зрушень 1917–1921 рр., супроводжується розширенням діапазону наукових пошуків, а відтак і зростанням об'єму історіографічного доробку. Мета роботи полягає у науковому аналізі та класифікації наявних сучасних зарубіжних та вітчизняних досліджень, присвячених проблематиці створення та функціонування структур місцевого управління у період функціонування Центральної Ради.

Виклад основного матеріалу. У 1990-х рр. дослідження революційних подій 1917 – 1921 рр. проводилися в умовах модифікації соціально-економічного, політичного, культурного життя в Україні. З'являються праці В. Верстюка [3], О. Копиленка [8], О. Реєнта [11], О. Рубльова [11]. Автори у своїх дослідженнях узагальнюють увесь комплекс проблематики революційної доби, однак питання місцевих органів влади висвітлювалося епізодично.

Власне, суто історіографічний «портрет» Української революції 1917-1921 рр., серед іншого і період Центральної Ради став предметом уваги низки дослідників, а саме М. Андрусяка [1], В. Капелюшного [6], Р. Тимченка [15]. Окремо слід виділити напрацювання канадського історика українського походження С. Величенка. У своїй праці «Що нового чути про революцію? Регіональна історіографія революцій 1917 – 1921 років в Україні» [2], вчений акцентує увагу на концептуальних змінах, яких зазнала українська історіографія та аналізує дослідження, присвячені революційним подіям в окремих регіонах.

Особливої уваги заслуговують дослідження П. Гай-Нижника. У статті «Формування Центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради» [4] дослідником розкрито механізм державного управління в УНР, значна увага приділена особливостям формування та функціям структур місцевої влади.

Т. Матвієнко [10] та А. Седляр [12] присвятили низку своїх праць підготовці, проведенню, результатам та наслідкам виборчої компанії 1917 р. А. Седляр у статті «Вибори до Житомирської міської думи 1917 р.» приходить до висновку, що результати виборів були цілком співвідносні пропорційності поділу етнічних груп у місті та відзначає високий рівень популярності соціалістичних партій серед населення.

Активізація уваги до проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Правобережній Україні в добу Центральної Ради припадає на 2010-ті рр. Саме у цей період В. Гвоздик охарактеризував нормативно-правові та організаційні сторони земського руху як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях у 1917 р [5]. Знаковою подією у справі дослідження місцевої влади стала поява у 2015 р. на базі Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка збірника праць «Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.» [16].

Ґрунтовною є праця О. Леміжанської [9], у якій дослідниця розглянула процес зміни статусу, функцій, відносин органів місцевого самоврядування з центральною владою у період від Тимчасового уряду до Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 – грудень 1918 рр.). В. Скальський, проаналізувавши становище органів влади з листопада 1917 р. до квітня 1918 р. зазначив, що усі ланки апарату державного управління не могли повністю виконувати свої функції через складну військово-революційну ситуацію [13].

А. Козаченко у дослідженні «Центральна Рада та проблема реформи місцевого самоврядування: листопад 1917 – квітень 1918 р.» [7] переконливо доводить, що заходи щодо реформування системи місцевого самоуправління мали дуже

суперечливий характер. З одного боку, розширювалося коло повноважень земських установ, однак з іншого, посилювався адміністративний тиск центру.

Висновки. Отже, огляд наукового доробку присвяченого подіям Української революції 1917 – 1921 рр. дає підставу стверджувати, що сучасним українським історикам вдалося вибудувати цілісну картину перебігу загальнополітичних процесів періоду чинності Центральної Ради. Аналіз історіографічної бази засвідчує тенденцію зростання наукового інтересу як зарубіжних, так і вітчизняних вчених до вузькоспеціальних та регіональних аспектів Української революції 1917 – 1921 рр. Свідченням виникнення нової парадигми стала поява змістовних досліджень діяльності структур місцевої влади доби Центральної Ради. Однак, не дивлячись на появу дослідницької зацікавленості регіональною специфікою революції, видані на сьогоднішній день праці залишаються мало чисельними і не охоплюють усього спектру проблем, пов'язаних із формуванням та діяльністю структур місцевої влади в умовах революційної ситуації.

Примітки

1. Андрусак М. Історіографія український державних змагань у 1917-1921 рр. Історіографічні дослідження в Україні. 2014. Вип. 25. С. 118-142.
2. Величенко С. Що нового чути про революції? Регіональна історіографія революцій 1917-1921 років в Україні. Україна модерна. 2006. № 10. С. 189-205.
3. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
4. Гай-Нижник П. П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради (1917 – 1918 рр.). Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Вип. 24. Київ, 2009. С. 229-270.
5. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 29. Запоріжжя, 2010. С. 98-105.
6. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): монографія. Київ: Олан, 2003. 608 с.
7. Козаченко А. Центральна Рада і земське самоврядування: березень-жовтень 1917 року. Проблеми законності. Вип. 136. Харків, 2017. С. 8-14.
8. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. Київ: Україна, 1992. 204 с.
9. Леміжанська О. Трансформація органів місцевого самоврядування: від Тимчасового уряду до Української Держави (березень 1917 – грудень 1918 рр.). Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. 2012. № 7. С. 163-176.
10. Матвієнко Т. О. Результати виборів до волосних земств в Україні 1917 р. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 38. Запоріжжя, 2014. С. 116–122.
11. Рубльов О. С., Ресент О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.
12. Седляр А. Вибори до Житомирської міської думи 1917 р. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Історичні науки. Вип. 22. Кіровоград, 2015. С. 166-171.

13. Скальський В. Стан органів влади в Українській Народній Республіці (листопад 1917 – квітень 1918 рр.). Магістеріум. Вип. 41: Історичні науки. Київ, 2010. С. 22–28.

14. Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис. Київ: Либідь, 1999. 976 с.

15. Тимченко Р. Причини поразки Центральної Ради та передумови приходу гетьмана П. Скоропадського до влади в українській історіографії. Література та культура Полісся. Серія: історичні науки. Вип. 85. Ніжин, 2016. С. 70-80.

16. Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / Ред. кол.: В. Травінський (співголова), В. Дубінський (співголова), О. Комарніцький (співголова), С. Копилов та ін. Кам'янець-Подільський, 2015. 84 с.

УДК 94(477) «1920»

Алла ЖЕЛЄЗКО, Яна ВИСОЧАНСЬКА
(м. Київ)

Полковник Петро Болбочан: тернистими шляхами в ім'я Української держави

У доповіді проаналізовано діяльність полковника армії УНР Петра Болбочана в період національно-визвольних змагань українського народу початку ХХ ст. на фоні політичних конфліктів та суперечностей в розумінні майбутнього України, які і сьогодні недостатньо усвідомлені суспільством. Здійснена спроба провести паралель між трагічними подіями столітньої давнини та сьогоденням.

Ключові слова: Петро Болбочан, державотворчий процес, українська армія, Кримська операція.

*«Обов'язок перед Україною кличе мене до зброї»
Петро Болбочан*

Постановка проблеми. Сьогодні надзвичайно важливо не повторювати трагічних помилок політиків минулих епох. В історії українського державотворення червоною ниткою прописано про важливе ставлення українського істеблїшменту до власних збройних сил.

Трагічна доля полковника армії УНР Петра Федоровича Болбочана періоду національно-визвольних змагань початку ХХ ст. відзеркалила сутність історичного моменту щодо розбудови української державності. Постать військового діяча, переможця великої кількості військових кампаній, зокрема Кримської операції, у вітчизняній історіографії залишається суперечливою та малодослідженою. Драматизм тогочасних подій полягав у тому, що політичні діячі не розуміли передусім важливості побудови незалежної української держави (державного апарату) з міцною професійною армією, яка б могла захищати національні інтереси, а одразу очікували від революції тільки радикальних

соціальних перетворень. На відміну від теоретиків-політиків, П. Болбочан на початку українських визвольних змагань у 1917 р. був зрілою та політично свідомою людиною, зі сформованими поглядами на суспільство та армію, яка пройшла Першу світову війну. Тому військові формування під командуванням П. Болбочана відіграли велику роль у звільненні української землі від більшовицької окупації. Будучи свідомою та зрілою особистістю, він як ніхто інший розумів яким шляхом повинна рухатися Україна задля розбудови своєї державності та здобуття незалежності. Проте, погляди «верхівки» значно відрізнялися від позицій професійних військових, до яких належав П. Болбочан. Беручи до уваги, непрості стосунки полководця з вищими органами влади, його доля склалася вкрай трагічно, залишивши по собі велику кількість загадок та тем для дискусій. Саме ці обставини і зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукових напрацювань присвячених біографії та військової діяльності полковника Петра Болбочана в українській історіографії досить мало. Серед невеликої когорти дослідників його життєвого та професійного шляху, варто виділити працю В. Сідака, Т. Осташка та Т. Вронської «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника» [2]. На основі архівного матеріалу Центрального державного архіву вищих органів влади України розкрито драматизм тогочасних подій, зокрема будівництво української армії, опубліковано матеріали судової та слідчої справ полковника Петра Федоровича Болбочана. Ярослав Штендер свою книгу «Засуджений до розстрілу» присвятив пам'яті Корпусу Запорожців полководцем якого був П. Болбочан, а також тим, хто зі зброєю в руках боронив державність України [4]. Праця Сергія Громенка «Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року» – перше наукове дослідження історії походу українських військ в Крим 1918 р. висвітлює трактування «кримської проблеми» на світовій арені про сили та плани сторін, хід бойових дій та причини втрати можливості приєднання Криму до України ще сто років тому [1].

В зв'язку з тим, що у вітчизняній історіографії особистість та діяльність полковника П. Болбочана досліджена недостатньо (багато архівного матеріалу розпорошено в архівах за кордоном, зокрема в архівах Російської Федерації) [2, с. 4], особливої уваги заслуговує цикл історичних сюжетів, інтерв'ю провідних науковців України, розміщених у мережі Інтернет. Варто відзначити інтерв'ю Ірини Фаріон [3], в якому вона на основі джерельного матеріалу аналізує причину знищення видатного полководця отаманом С. Петлюрою та проводить паралель між подіями національно-визвольної боротьби початку ХХ ст. та сьогоденням.

Мета роботи – дослідити військову діяльність полководця Петра Болбочана, проаналізувати його внесок у розбудову української держави на фоні політичних конфліктів та суперечностей в розумінні майбутнього України в період національно-визвольних змагань початку ХХ ст.

Об'єктом дослідження є військова діяльність та військові операції під проводом Петра Болбочана, його взаємовідносини з вищими органами влади – від Центральної Ради до Директорії. *Предметом дослідження* є військові перемоги та

поразки полковника П. Болбочана в контексті політичних конфліктів та протистояння політичному курсу Директорії УНР.

Виклад основного матеріалу. Багатогранна та неоднозначна постать полковника П. Болбочана викликає досить багато дискусій серед сучасних дослідників його діяльності. В його особі відбивається надзвичайна майстерність та відданість справі, яку він робив в ім'я майбутніх поколінь на фоні розбіжностей та політичних конфліктів з боку влади.

Незважаючи на те, що Петро Федорович служив при трьох національних урядах, він залишався поза політикою і завжди був прихильником правила: командири повинні призначатися не за політичною приналежністю, а за ступенем їхньої професійної підготовки [5, с. 225].

Свою діяльність в українському військовому русі він розпочав з формування І-го Українського полку імені Богдана Хмельницького, який прибув на фронт та увійшов до складу 5-го корпусу російської армії. Військові формування під його командуванням відіграли помітну роль у звільненні українських земель від більшовицької навали, яскравим підтвердженням є Кримська операція, яка незважаючи на вимушене залишення завойованих позицій, в черговий раз довела блискучий талант полковника та показала його як розсудливого воєначальника, також здатність українського війська протистояти як більшовицькій, так і німецькій арміям.

Досліджуючи біографічні дані майбутнього полководця, здається, що сама доля, знаючи про його талант до військової справи, підштовхнула вступити юнака до Чугуївського юнкерського училища. При цьому, варто пам'ятати, що він будучи сином священника, закінчує Кишинівську духовну семінарію, але насправді вже тоді хлопець мріє стати військовим. На жаль, цей вибір та його внесок у розбудову української держави тривалий час не був гідно оцінений ні його сучасниками, ні наступними поколіннями.

Серед дослідників біографії та військової діяльності полковника Петра Болбочана, є версія, яка характеризує його як авантюриста, чия діяльність призвела до поразок на фронті. Дослідивши архівні джерела, зокрема матеріали слідчої та судової справ, науковці Сідак В., Осташко Т. та Вронська Т. прийшли до висновку, що ця версія ґрунтується переважно на спогадах заангажованих політиків. Проте, на війні неможливо не бути авантюристом, особливо, якщо ти відданий своїй справі: «... запорожці, які служили під ним, гордяться тим... В боях показав себе дійсно талановитим полководцем. У ніякім положенні і в жодних умовах він не тратив здібності орієнтуватися... Завжди був у найнебезпечніших місцях, чим і викликав підйом духу запорожців» – залишились спогади його товаришів по зброї під час Кримського походу [2, с. 26].

Талант видатного полководця полягає не лише в його досвідченості та професійності, яких він набув під час Першої світової війни. Будучи людиною ідейною та високопатріотичною, він розширював межі національної свідомості своїх побратимів, чим викликав різкий супротив лідерів Української Центральної Ради, які вбачали майбутнє України як автономної частини у складі федеративної Росії. Відповідно до такої позиції, лідери-автономісти не мали чіткого уявлення

про власні збройні сили, а отже, і про державне будівництво. Звідси – орієнтація на так званий «спільний революційний фронт з російською демократією» і побоювання самостійницьких течій у середині українського руху, зокрема серед військовиків. Найбільшим противником української армії був В. Винниченко: «Не своїй армії нам соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армій... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати – українського мілітаризму не було і не повинно бути й далі» [2, с. 9]. Такі висловлювання були вкрай принизливими для українських військовиків, які мали власну позицію щодо становлення та розбудови української держави, особливо в такий непростий переломний не тільки для України, а й для всієї Європи час. Враховуючи політичну ситуацію у світі, а особливо – в більшовицькій Росії, полковник Петро Федорович Болбочан, як ніхто інший, розумів важливість побудови міцної професійної армії, яка могла б захистити ще дуже крихку українську державу.

Вершиною воєнного мистецтва підполковника (на той час понизили у рангу) Петра Федоровича Болбочана та однією з найбільших перемог армії УНР стала Кримська операція у квітні 1918 р. [1, с. 6]. Під час операції він вкотре виявив рішучість та активну державницьку позицію, відвойовуючи Крим.

Як відомо, Кримський похід проводився за таємним усним наказом уряду й Міністерства військових справ УНР. Попри пропозиції німців у ході Берестейських переговорів, включити Крим до сфери національних інтересів УНР, українська делегація відмовилася це зробити, аргументуючи свою відмову правом татарського народу на самовизначення [2, с. 26]. Проявивши демократичність, давши право татарському народу на самовизначення, український уряд не зумів зрозуміти, що народ цей прагне якнайбільше бути частиною України, борючись в тилу Червоноармійських військ та підтримуючи українські війська добровольчими формуваннями. Рішення тогочасного уряду, при намаганні їх зрозуміти викликають дисонанс. Відрядивши Запорізьку дивізію на чолі з П. Болбочаном на здобуття Кримського півострова та Чорноморського флоту, лідери УНР так і не спромоглися з лютого до квітня 1918 р. видати офіційний документ, де б зазначалося, що Кримський півострів є частиною України. Тому вимоги німців скласти зброю та залишити Крим були цілком вмотивованими, (незважаючи на боротьбу проти спільного ворога) оскільки не було ніяких документів, що підтверджували б законність перебування українського війська на території півострова. Своєю чергою Міністерство військових справ УНР на запити німецького командування відповідає «... що жодних завдань для операцій у Криму ніякому відділові не давало...» [2, с. 28]. Через таку байдужу позицію уряду, блискучі перемоги Запорізької дивізії не були використані, а сама вона фактично потрапила під загрозу ліквідації німецькими військами. Здається, не вистачило єдиного подиху, кроку для приєднання Криму до України, але в тому немає провини українських військовиків, які зробили все можливе для того, ведучи невпинну боротьбу з більшовицькими силами. Попри це, а ні військовий міністр, а ні уряд не вжили жодних заходів, щоб зберегти Крим за Україною, натомість вирішивши, що союз з німцями є важливішим.

Вислів П. Болбочана, який став епіграфом до цієї праці, доводить, що він борючись за творення самостійної демократичної української держави, довірив цю «зброю» людям, які не знають як з нею поводитися. Будучи людиною в більшій мірі аполітичною, його мало цікавили міжурядові суперечки, жертвою яких в кінцевому розвитку подій він став. Головною ж ціллю полководця було творення незалежної української держави, розбудова її державного апарату та створення міцної професійної армії, яка б захищала кордони України. На жаль, необхідності в таких перебудовах не розуміли тогочасні лідери, які прагнули перш за все реалізувати свої політичні амбіції. Власне тому, Україна навесні 2014 року знову опинилася «над прірвою» з тієї ж причини.

Доба національно-визвольних змагань є яскравим прикладом того, чим не можна ігнорувати, будуючи сучасну українську державу: « За жодних обставин не можна ставити вузькі партійні інтереси понад ідеєю здобуття незалежності. В жодному разі не можна розвалювати армію, покладаючись на мирні трактати чи іноземні сили. Ні за яких умов не можна відкладати проведення життєво необхідних реформ. Ну і не варто забувати, що гарний агітатор може бути сильнішим за цілий полк». С. Громенко [1, с. 5].

Перечитавши книгу українського історика Сергія Вікторовича Громенка «Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 р.», виникає бажання поставити ті ж самі запитання, які поставив автор у своїй передмові «Забута перемога» і, на які, на жаль, сьогодні навряд чи хто дасть відповідь:

- як так трапилось, що уроки минувшини не були засвоєні, а люди, що боролися за цю державу забуті та «стерті» з її історії?

- чому лише зараз, зазнавши чергового удару ворога, відбувається українське військо, вирішується мовне питання, здійснюється декомунізація та інші перетворення?

- невже українське суспільство та його влада не винесли необхідних уроків з подій національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр.?

Відповідь на це питання є досить простою, проте невтішною: ідейні та патріотичні люди, що відстоювали інтереси української державності, зазнали долі схожої до долі П. Болбочана, підтвердженням цьому є загадкові обставини загибелі радянського політв'язня та дисидента В. Чорновола, передчасна загибель українського співака, заслуженого артиста Автономної Республіки Крим Андрія Кузьменка, у якого виникали ті ж самі питання. Залишаючи свої «криваві відбитки» в історії українського народу, переписуючи його історію, разом з тим «ламаючи» генетичний код нації, Україна довгий час залишається в лещатах радянсько-російського режиму, яка й нині бореться з пережитками минулого та «відбілює» плями, які так майстерно намагалися «затерти» радянські політики [1, с. 5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналізуючи події національно-визвольних змагань, з впевненістю можна сказати, що ситуація повторилася знову. Сім років з тридцяти незалежних, наша держава веде нав'язану Російською Федерацією гібридну війну, втрачаючи найкращих синів та доньок своїх. Чи можна нинішню ситуацію назвати розплатою за помилки

минулого? Однозначно сказати вкрай складно, але прорахунки «правлячих кіл» початку ХХ ст. не були враховані зі здобуттям Україною незалежності. Тому маємо такі болючі наслідки, що доводять незрілість та неготовність наших політиків до прийняття тієї реальності, в якій ми знаходимося...

На сьогодні залишається потреба та запит українського суспільства у подальших дослідженнях щодо історії становлення української держави, відшліфовуючи радянські міфи, паралельно відтворюючи пам'ять про її визволителів, до яких належав і Петро Федорович Болбочан, постать якого є прикладом надзвичайної відданості та жертвності своїй державі та її народу.

Примітки

1. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С., 2018. 266 с.
2. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. Київ: Темпора, 2009. 426 с.
3. Фаріон Ірина. Про завоювання Криму Петром Болбочаном / Велич особистості. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MBB5FZeC6Fc>.
4. Штендер Я. Засуджений до розстрілу. Львів. 1995.
5. Шарабуряк Л. Петро Болбочан – взірець національної самоповаги (до 135-річчя від дня народження). Краєзнавство. 2018. №3. С. 225-227.

УДК: 94:687-055.2

Ярина БОРТНІК
(м. Київ)

Розвиток жіночої моди в першій половині ХХ ст.

Розглянуто приклади жіночої моди першої половини ХХ століття як елементу культури. Проаналізовано еволюцію моди у залежності від розвитку суспільно-політичних подій, що відбувалися у даний період. Розкрито зміну ролі жінки в суспільстві.

Ключові слова: стиль, мода, жінка, роль жінки, культура.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, декан історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Мода є однією із складових культури. Вона постійно змінюється, еволюціонує. Часто зміни в моді залежать від того, як змінюється економічна чи політична сфери, які тягнуть за собою перетворення в соціальному й культурному житті. Особливо ці зміни яскраво відбиваються на трансформації одягу. Можна сказати, що зміни в стилі одягу є рефлексією на соціальні виклики часу такі як промислові революції, економічні кризи, війни. Для підтвердження нашої тези спробуємо проаналізувати зміну жіночого одягу в період першої

половини ХХ століття. Саме тоді докорінно змінюється роль жінки в суспільстві, розпочинається епоха «вільного крою» – коли замість доволі специфічних для сучасності корсетів, кренолінів та пишних спідниць з'являється практичний та зручний одяг.

Історіографія проблеми. Проблема розвитку моди та впливу історичних подій на неї є не досить дослідженою темою в історіографії. Серед деяких праць можна виділити таких фахівців з культурології та мистецтвознавства як Барбара Кокс, Керолін Селлі Джонс, Девід та Керолайн Стаффорд – «Історія моди з давнини до сьогодення», Р. Захаржевська «Історія костюму: від античності до сучасності», І. Семенюк «Європейська мода ХХ століття: особливості розвитку явища» Н.Чупріна «Критерії зародження індустрії модного одягу в часи «Belle époque», які розглядали еволюцію моди, її історію та особливості розвитку в умовах різних історичних подій. Проте у своїх працях дослідники не робили чіткого акценту на жіночу моду першої половини ХХ ст. й на осіб, які власне і творили тогочасні тренди. Водночас саме жіноча мода впродовж цього періоду яскраво реагувала на всі події і виклики.

Метою дослідження є встановлення причинно-наслідкових зв'язків у зміні жіночої моди в першій половині ХХ ст., адже більшість культурологів та мистецтвознавців у своїх дослідженнях роблять акцент на середньовічну моду або ж розглядають її в широкому розумінні, не приділяючи достатньої уваги саме жіночій моді. Тому метою нашого дослідження є спроба аналізу подій першої половини ХХ ст. і відповідно модних реакцій на ці явища.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ ст. суспільна роль жінки зводилась переважно до традиційно-сформульованої ролі супутниці чоловіка. Її думкою практично не цікавилися, і вона мала обмежене коло прав. В першій половині ХХ ст. ситуація починає змінюватися через низку важливих історичних факторів. Сецесійна мода стала відчутним кроком в зміні ролі жінки в повсякденному і суспільному житті.

Однією з значних подій першої половини ХХ ст., що вплинула на жіночу моду, стала Перша світова війна 1914-1918 рр. Цей період продемонстрував, що жінки цілком впевнено можуть виконувати у суспільстві ті соціальні ролі, які раніше були властиві лише чоловікам. З початком 1920-х рр. жінки з все більшою заповзятістю прагнули показати свою самостійність. Це період «емансипе», коли дами починають відстоювати рівні права з чоловіками. Це відбивається й на стилі. У моду входить худорлявий майже хлопчачий силует, короткі стрижки з акуратною укладкою [2, с. 58]. Щодо одягу, то цей період впевнено можна назвати «гламурним». Після війни, жінки прагнули знову відчути себе тендітними і ніжними, тому з'являються сукні з шовку, оксамиту, крепдешину, які чудово підкреслюють силует [1, с. 214]. Тепер на відміну від попередніх років, лінія талії максимально опущена, щоб візуально витягнути силует. Прикрашали такі сукні великою кількістю бісеру, пір'ям і особливо намистом з перлин [Див.: рис.1]. Також невід'ємним атрибутом будь-якої жінки був капелюшок напівкруглої форми або ж з невеликими заокругленими полями, прикрашений коштовностями, пір'ям або хутром [2, с.115].

Рис.1. Зразок жіночої моди 1920-х років.
Фото з сайту:
https://www.spletnik.ru/blogs/moda/183630_stil-1920kh-v-zhizni-i-kino

Наступні зміни в жіночій моді відбулися внаслідок Великої депресії - загальносвітової потужної економічної кризи 1929 - кінця 1930-х років. Вона внесла свої корективи в жіночий стиль одягу 1930-х років. Значного поширення в цей період набули спідниці та сукні, довжина яких сягала нижче коліна чи навіть щиколоток, оголені плечі вже не викликають здивування [Див.: рис. 2]. Проте не у всіх були кошти для купівлі тренду. Часто жінки, аби не відставати від модних тенденцій, самостійно доточували свій одяг.

Також популярності набуває жіночий вуличний костюм, він існував у різних варіаціях. Щодо верхнього одягу – то жакети і пальта різнилися своєю вишуканістю та великою кількістю фасонів. Жінки застосовували декоративні деталі та прикраси для костюмів. Капелюх, сумочка, рукавички та взуття – все повинно було бути в одній кольоровій гамі. Аксесуари завжди підбирали з неабиякою обачністю. Переважно такі деталі були класичного чорного або коричневого кольору.

Коли ми говоримо про 1920-1930-ті рр., не можливо не згадати людину, яка була основоположницею багатьох нововведень цього періоду. Коко Габріель Шанель – жінка, метою якої було створення зручного одягу для дам [Див.: рис. 3]. У модельєрки кар'єра розпочалась зі звичайного хобі, яке згодом переросло у

справу життєвого шляху. Коко купувала капелюшки і перешивала їх на свій лад. Згодом у неї було стільки клієнток, що Коко відкрила крамницю.

*Рис.2.*Зразок жіночої сукні 1930-х років. Фото з сайту <http://style.pp.ua/plattya-v-stili-retro/>

Рис.3. Коко Шанель. Фото з сайту <http://stylefrizz.com/200712/short-history-of-the-famous-chanel-255-bag/>

В часи Коко Шанель сукні з тісним корсетом відійшли на задній план, а поява сорочок, жакетів з кишенями, краваток та штанів для жінок викликали справжній фурор [4]. Така тканина як твід та джерсі гарантувала комфорт для кожної жінки, адже одяг з такої тканини був надзвичайно практичний. 1926 року світ побачив ту саму маленьку чорну сукню, яка і сьогодні є невід'ємною частиною гардеробу. У той час сукню дизайнерки сприйняли як щось неймовірне як з погляду силуету, так і кольору. Це тому, що ще з Вікторіанської епохи чорний колір асоціювався виключно як траурний. Проте Коко вбачала в сукні лиш розкіш та елегантність. Також варто згадати і про сумочку з довгим ланцюжком-ручкою, яку створила

Коко Шанель. Це був зручний аксесуар, який не займав руки, не заважав і не губився.

Наступний етап змін відбувся в часи Другої світової війни 1939-1945 рр. Саме ця подія повністю змінила гардероб жінки. Поки чоловіки воювали на фронті, жінки активно почали працювати на заводах та фабриках, де сукні з красивими принтами замінили костюми з манжетами. Військовий стан та економічні проблеми змушували жінок переключувати чоловічий одяг під себе, робити його функціональним. Це сприяло появі нового мінімалістичного стилю «мілітарі», для якого характерними є використання елементів військового одягу, велика кількість кишень та дрібних гудзиків, широкі плечі, комірці-стійки [Див.: рис. 4] [3]. Також через економічні фактори було значно зменшено використання дозволеної тканини на одяг. Так був створений новий стиль костюму. Спідниці шили короткими і прямими, які поєднували з короткими жакетами.

Рис.5. Зразок моди 1940-х років. Фото з сайту <https://www.legaltechnique.org/>

Висновки. Одяг як елемент культури нерозривно пов'язаний з історичними подіями, які відбуваються в той чи інший період. Якщо говорити про першу половину ХХ століття, то на прикладі жіночого одягу можна чітко простежити, як суспільство реагувало на виклики часу в період Першої світової війни, Великої депресії та Другої світової війни. Також можна простежити зміну ролі жінки в суспільстві. З'являються такі яскраві особистості як Коко Шанель, яка змогла не тільки полегшити життя багатьом жінкам свого часу, але й задала тон для всієї моди того часу й сьогодення. Дослідження подібного характеру сприяють повнішому висвітленню впливу історичних подій на соціальне становище населення минулого, в тому числі й таку складову побуту як моду, яка зрештою має вплив на сучасне суспільство.

Примітки

1. Захаржевская Р.В. История костюма: От античности до современности. 3-е изд., доп. Москва: Рипол Классик, 2005. 306 с.
2. Кокс Б., Селлі Джонс К., Стаффорд Д., Стаффорд К. Історія моди: ілюстрована енциклопедія з давнини до сьогодення. Харків, 2014. 256 с.
3. Милитари: історія стиля. URL: https://www.letopis.info/themes/clothes/militari_istorija_stilja.html (дата звернення - 12.02.2021)
4. Шанель в центрі уваги. URL: <http://www.interlinks.ru/fashion-designers/113.html> (дата звернення - 11.02.2021)

УДК 94(470+571./477) «1919/1924»

Юлія ФАСТОВЕЦЬ
(м. Київ)

Особливості міждержавних відносин РСФРР та УСРР у 1919-1924 рр.

Проаналізовано наслідки військової експансії більшовиків на територію України в 1918–1919 рр. Визначено особливості політичного устрою РРФСР та шляхи його реалізації в українській державі. З'ясовано причини ідеологічного тиску більшовиків на українців, що зумовлено необхідністю уніфікації всіх народів як радянського соціуму.

Ключові слова: РРФСР, УСРР, збройна експансія, політична інтервенція, ідеологічний наступ.

Науковий керівник: *Шарпатов В. Г.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, докторісторичних наук, професор.

Постановка проблеми. Повалення самодержавства в Росії у 1917 р. призвело до відокремлення значних частин регіонів від колишньої імперії, зокрема України, Кубані, Дону. Вождь партії більшовиків В. І. Ленін вбачав у цьому сепаратизмові загрозу для політичного становища Росії, адже із втратою зазначених регіонів Росія була позбавлена прямого виходу до Чорного й Азовського морів, а також впливу на політико-економічний статус колишніх колоній Російської імперії. З метою повернути втрачені землі й встановити на них владу було проведено ряд політично вигідних для більшовиків заходів, серед яких військово-втручання на територію України (на той момент – УНР), зміна політичного устрою в країні, руйнація української економіки та її повне підпорядкування ЦК РКП(б) і на завершення – ідеологічний тиск на втомлене від постійного воєнного стану населення.

Зважаючи на проблемність питання, варто зосередитися на розгляді й вирішенні таких завдань: проаналізувати роль політики РРФСР на території

України та з'ясувати місце української держави у планах російського уряду упродовж 1919–1924 р.

Мета дослідження – визначити особливості становлення взаємовідносин РРФСР та України в 1919–1924 рр.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що окремі аспекти цієї проблеми ставали предметом дослідження науковців, зокрема особливості політичного устрою РРФСР досліджували С. Білокінь, С. Кульчицький, О. Реєнт, Ю. Шаповал та ін., соціально-економічний аспект взаємовідносин РРФСР та України зазначеного періоду розглядали В. Верстюк, Ю. Кондуфор, Я. Малик, І. Рибалка, В. Сокирська, В. Шарпаций та інші. Однак існує потреба в інтерпретації отриманих результатів дослідження у перспективі на сьогоднішній суспільно-політичний статус обох держав.

Виклад основного матеріалу. Політика більшовиків щодо «повернення» України до складу Росії відбувався хоч і поступово, однак на різних напрямках. Так, за браком підтримки серед українського населення більшовиків було створено в Москві у липні 1918 р. Комуністичну партію більшовиків України, до ЦК якої увійшли лише двоє українців [2, с. 192]. Другою спробою уряду В. І. Леніна встановити радянську владу в Україні мирним шляхом було підбурювання селян і робітників проти політики гетьмана П. Скоропадського, яку розглядали «як спробу реставрації буржуазно-поміщицького монархізму» [2, с. 193].

Невдачі мирним шляхом встановити радянську владу зумовили підготовку більшовиків до збройної експансії в Україну. Унаслідок повстання Директорії проти гетьманського уряду й зміни влади, більшовики мали змогу сформувати військові загони під проводом В. Антонова-Овсієнка й вторгнутися на територію УНР (3 січня – до Харкова, 12 січня – Чернігова, 19 січня – Полтави, 27 січня – Катеринослава й 05 лютого – Києва) [2, с. 194]. Однак у середині 1919 р. проти більшовиків виступили війська А. Денікіна, який зміг відбити в Радянській армії Харків (24 червня 1919 р.), Катеринослав, Київ. На заході України проти більшовиків діяло збірне військо УНР-ЗУНР; в тилу – загони отамана Н. Махна. Ці нестабільні військові умови змусили більшовиків відступити з території України, проте вже наприкінці року переозброєна Радянська армія відбила в денікінців Схід (листопад – Суми, грудень – Харків, Полтаву, Донбас) [2, с. 218], а на початку 1920 р. – встановила повну владу більшовиків на території України.

Організація радянської влади на території України проходила шляхом запровадження більшовицького політичного устрою, що мав вияв у діяльності рад. Однак провідною партією на III Всеукраїнському з'їзді рад (березень 1919 р.) була більшовицька, витіснивши інші делегації, зокрема есерів та представників Селянської спілки, які представляли інтереси селян.

Більшовицька окупація спричинила зміну й політичного статусу України – від 06 січня 1919 р. це Українська Соціалістична Радянська Республіка [2, с. 198]. Згодом було видано декларацію від 25 січня 1919 р., яка визначала необхідність об'єднання УСРР із РРФСР на федеративній основі, однак, по суті, декларація

прямо вказувала на місце України в новоствореній державі – оновлена колонія із поступовою ліквідацією політико-економічної незалежності, національної ідентичності та культури.

Унаслідок військової експансії та політичної інтервенції більшовиків у 1918-1919 рр., встановлювався курс на повернення економіці України статусу сировинного придатку, який існував під час перебування країни в складі Російської імперії. Політична програма РРФСР була зорієнтована на пролетаріат та селянство; зважаючи на те, що Україну на початку ХХ ст. більшовики розглядали як аграрну країну, політичний курс був скерований на залучення широких верств селянства для розбудови й відновлення сільського господарства Росії. Цю думку підтверджують статті газети «Правда», зокрема стаття «За хлібом і вугіллям» від 01 лютого 1919 р., або красномовні заголовки, як-от: «Відновлення в Україні радянської влади обіцяє в найближчому майбутньому досить захоплюючі перспективи для голодуючої Росії» [1, с. 87].

Відновлення російського аграрного сектору, яке відбувалося за рахунок спустошення економічних та людських ресурсів з України, супроводжувалося нормативно-правовими актами, зокрема декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про організацію продовольчої справи на Україні» від 1919 р. (декрет на державному рівні встановив монополію на закупівлю продовольчих продуктів з України, а саме: зерна, цукру, солі), декретом раднаркому УСРР «Про відбирання лишків хліба та встановлення твердих цін на них» від 05 лютого 1919 р. (згідно з цим актом, республіка повинна була отримати всі залишки запасів хліба, а селянам залишати лише необхідний прожитковий мінімум; крім цього, на основі чинності декрету створювався Народний комісаріат продовольства, до відання якого належало відбирання зерна в поодиноких селян та заможних господарів, пізніше названих «куркулями»).

Режим РРФСР переконався в тому, що з українського селянина понаднормово зерно можна взяти лише силою [1, с. 91], тому з 19 лютого 1919 р. ЦК РКП(б) ухвалив постанову про проведення продрозкладки в Україні, суть якої зводилася до визначення кількості зерна для кожної місцевості. Допомогали більшовикам комітети бідноти та продовольчі загони [1, с. 89-91], які виступили опозицією щодо своїх односільчан внаслідок вилучення в них хліба, що призводило до розколу села, а відтак його послаблення й втрати економічної незалежності, внаслідок чого радянська влада швидко вкорінювалася в аграрну сферу України. Наслідком цього став голод 1921-1922 рр., який загалом був спричинений політикою продрозкладки та надмірним вивезенням зерна з УСРР.

Політичний тиск більшовиків, становлення контролю над політикою та наявність збройної системи стримування виснажили населення УСРР й дозволили радянському уряду проводити ідеологічну роботу з напів свідомими людьми. Так, повсюдно проголошувалося слідування марксистській ідеології з акцентом на колективну працю на благо майбутнього [2, с. 229]. Більшовики, однак у своєму потрактуванні положень К. Маркса й Ф. Енгельса, зробили власний внесок у ідеологію, визначивши інтереси класу найважливішими й відповідно до цього постулату людина «має вибір»: або вона частина класу, або вона його ворог, а

будь-який ворог повинен бути знищеним. З метою належної ідеологічної пропаганди Комуністична партія зробила значний внесок у розвиток видавничої справи щодо друку листівок, гасел, брошур тощо відповідної тематики.

Варто зупинитися на питанні свободи совісті, адже хоч більшовики й видали декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 20 січня 1918 р. [2, с. 235], однак релігійним громадам було заборонено володіти власністю, церква була позбавлена статусу юридичної особи, а її майно підлягало націоналізації. Фактично подібна політика заперечувала потребу громадян дотримуватися релігійного культу, вважаючи його таким, що втратив свою важливість і необхідність.

Висновки. Отже, від початку свого створення РРФСР розглядала Україну як частину своєї держави. Політика більшовиків була спрямована на збройне захоплення території України, встановлення власного радянського режиму, зміну правового статусу країни. Гарантом успішного вкорінення на українських землях слугувала економічна руйнація аграрного сектору та встановлення над ним контролю. Ідеологічний тиск більшовиків сприяв тому, що українці почали відчувати свою меншовартість як нації, відчуваючи перешкоди в релігійній та культурній сферах. У подальшому маємо намір висвітлити детальніше питання економічної експансії більшовиків у сільськогосподарській та промисловій сфері України.

Примітки

1. Малик Я. Тоталітарний напрям продовольчої політики більшовиків у 1919-1920 рр. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 37. С. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_37_14 (дата звернення: 06.02.2021).

2. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / за заг. ред. В. Смолія. НАН України, Інститут історії України. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.

УДК 94(477)17.021.1:336"129""М.Полоз"

Святослав ДАНИЛЕНКО
(м. Київ)

Михайло Полоз – захисник фінансових інтересів України (1920-ті рр.)

Висвітлюються основні етапи політичної біографії українського державного і громадського діяча М. М. Полоза, його професійно-освітній вибір, ідеологічні засади, номенклатурну діяльність в інститутах влади в Україні 1917 – 1929 рр.

Ключові слова: податкова система, Михайло Полоз, колегія Наркомфіну УСРР, український есер, «боротьбист», політично-економічні пріоритети, номенклатура.

Постановка проблеми. Українська історична персоналістика, яка поступово набуває самостійного наукового дискурсу, не обмежується формальним висвітленням біографії видатних осіб, їх творчої та громадсько-політичної діяльності. Вибудовуючи власну методологію дослідження, вона охоплює своїм дисциплінарним предметом світоглядні, ментальні, соціально-психологічні, антропологічні аспекти взаємин людини і природи, влади і суспільства.

Драматична доля політичного і державного діяча Михайла Миколайовича Полоза – яскравий приклад діалектичного поєднання суб'єктивного вибору та збігу об'єктивних обставин.

Історіографія питання. Історики, вивчаючи національно-визвольні змагання в Україні 1917-1920 рр., етапи радянського державотворення та функціонування партійно-радянської номенклатури, не обходять увагою українського політика. Вони підкреслюють принципову позицію наркома фінансів УСРР М. Полоза щодо «...унезалежнення республіканського бюджету від бюджету загальносоюзного» [3, с. 146-147], його номенклатурний захист фінансово-економічних прав України, особливо в царині формування доходної частини державного бюджету [10]. Політична біографія українського есера, «боротьбиста» з національними ознаками та радянського номенклатурного чиновника епізодично представлена в монографіях М. Дорошка, М. Фролова, Г. Єфіменка, О. Любовець, Т. Бевз [2; 4; 5; 7; 8]. В українській репресології М. Полоз постає «національно свідомим українцем» [11, с. 23, 156, 171, 285]. Історіографічний дискурс політичної діяльності М. Полоза хронологічно сегментований, а концептуально він має ознаки української «державоцентричності» (виокремлення національних пріоритетів, опозиційність незламного «боротьбиста», протистояння з більшовицькою номенклатурою, обстоювання самодіяльності владних інститутів української радянської держави, республіканського бюджету).

Виклад основного матеріалу. Наркомівське майбутнє М. Полоза залежало від його партійного минулого та участі в Українській Центральній Раді, від імпульсивного характеру, протистояння з вищою номенклатурною ланкою УСРР та СРСР, від принципової позиції у відносинах між республіками. Від політично-ідеологічного «аншлюсу», тобто «самоліквідації» Української комуністичної партії (боротьбистів) у 1920 р., М. Полоз не отримав ключових посад. Його обрали членом президії ВУЦВК, а згодом «вислали» до Москви повноважним представником уряду УСРР у «федеративно-союзних» органах влади (1921-1923). В Україну повернувся на посаду голови Державної планової комісії при РНК УСРР (Укрдержплан, Держплан УСРР), обіймаючи її протягом 1923-1924 рр.

Троє лідерів колишнього складу ЦК УКП(б) очолили Наркомомс УСРР, Укрдержплан, Наркомфін УСРР (Г. Гринько, О. Шумський, М. Полоз). Останній передав Г. Гриньку, який раніше керував системою освіти в УСРР, посаду голови Держплану УСРР (1925-1926) [6, с. 203], а сам очолив наркомат фінансів України.

Одним з пріоритетів номенклатурної діяльності М. Полоза була децентралізація української податкової системи, а також захист бюджетних прав України. На фінансовій нараді 15-16 лютого 1926 р. у Харкові він наполегливо наполягав на розширенні бюджетних прав, переконував у цьому чиновників

союзних відомств. Присутній на нараді член колегії НКФ СРСР А. Вайнштейн, повертаючись до проблеми «бюджетних прав», скептично зазначив, що «...навіть доведеться робити будь-яку принципову зміну», адже головним є забезпечення бездефіцитного бюджету. Однак, враховуючи наполягання та принциповість «української фінансової думки», визнав «...дати союзним республікам більше прав в галузі місцевого бюджету» [1].

Нарком фінансів України постійно підкреслював самобутність її «народногосподарського терену», ситуативно та послідовно захищав інституційні основи української радянської державності.

У 1930 р., коли українські села накрила суцільна колективізація, М. Полоза «відкликає» до Москви. Він очолював Бюджетну комісію ЦВК СРСР. Боротьбистське минуле наздогнало його: у 1933 р. М. Полоза зарештували [11, с. 23, 156]. 4 червня 1934 р. його засудили до 10 років таборів, а 3 листопада 1937 р. розстріляли на Соловках в урочищі Сандормох Медвежогорського району [9, с. 31, 43]. Йому виповнилось тоді лише 46 років.

Висновки. В інституційному змаганні двох номенклатурних одиниць – республіканської та союзної, особливо в галузі міжбюджетних відносин УСРР і СРСР, позиція М. Полоза була помірно опозиційною. Він захищав бюджетні права України у Москві, вимагав від союзного Держплану «справедливого» і «рентабельного» фінансування української промисловості (не лише союзної на території України), обстоював ідею будівництва тракторного заводу в УСРР, а не на Уралі. Протоколи засідань колегії Наркомату фінансів УСРР, стенограми нарад і з'їздів рад, у роботі яких брав участь український нарком фінансів, засвідчують його принципову номенклатурну і національно-орієнтовану позицію. Основним його пріоритетом на посаді наркома лишався державний бюджет, особливо витратна частина.

Примітки

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 30. Оп. 1. Спр.6205. Арк.20.

2. Бевз Т.А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). Київ: ІПіЕНД, 1999. 272 с.

3. Верстюк В., Осташко Т. О. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ, 1998.

4. Дорошко М. С. Номенклатура: керівна верхівка радянської України (1917-1938 рр.). Монографія. Київ: Ніка-Центр, 2008. 368 с.

5. Фролов М. О. Компарти́но-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. Запоріжжя: Прем'єр, 2004. 800 с.

6. Енциклопедія історії України. Т. 2. Київ, 2004.

7. Єфіменко Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 367 с.

8. Любовець О. М. Українські партії революційної доби 1917-1920 років: нариси історії та програмні документи. Київ: Парламентське вид-во, 2012. 609 с.

9. Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. Том 1. Київ, 1997.

10. Чеберяко О. В. Бюджетна система в УСРР 1920-х рр.: організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування. Київ: Нілан-ЛТД, 2012. 438 с.

11. Шаповал Ю. Невигадані історії. Київ, 2004.

УДК 94:323.282]:37-051(477.41)

Анна ЯКУШКО
(м. Київ)

**Українська пісня «Зажурилась Галичанка»
стала причиною репресій проти освітян Київщини:
за матеріалами Галузевого державного архіву
Служби безпеки України**

У контексті сталінських репресій 1937-1938 рр. на Київщині аналізується архівно-слідча справа за звинуваченням в антирадянській, контрреволюційній діяльності директора школи із села Вороньків Бориспільського району Леоніда Велігодського та його колег – учителів Івана Рожденського, та Андрія Пилиповича. «Справа» є показовою, оскільки в окреслений період освітянське середовище стало об'єктом особливої уваги репресивних органів НКВС, адже «вороги народу» – вчителі мали посісти у цій вибудованій режимом моделі всезагальної «змови» проти радянської влади особливе місце. Як виявляється, «провина» педагогів була лише в тому, що на тематичному шкільному заході якимось прозвучала галицька українська пісня. На матеріалах даної архівної справи авторка робить спробу схарактеризувати функції та методи роботи сталінської репресивно-терористичної системи у період Великого терору.

Ключові слова: антирадянська пропаганда та агітація, Великий терор, імперіаліст, репресії.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Проблематика сталінських репресій 1937-1938 рр. одна із найпопулярніших тем серед сучасних науковців. Особливо в останні десятиліття, коли велика кількість архівних справ є у відкритому доступі і дослідники поступово відкривають все нові й нові сторінки тієї трагічної епохи. Протягом першої половини 1930-х рр. ХХ ст. відбувалися «чистки» серед представників старої інтелігенції, політичних опонентів, активістів, проте вони не мали надзвичайно великого розголосу в періодичних виданнях. Період так званого «Великого терору» особливий, адже в атмосферу страху та непевності за своє майбутнє сталінська репресивна машина обернула тоді все радянське суспільство. Особливо показовими є «справи», які порушувались НКВС проти освітян. У 1937-1938 рр. освітянське середовище стало об'єктом особливої уваги репресивних органів, адже «вороги народу» – вчителі мали посісти у цій

вибудованій режимом моделі всезагальної «змови» проти радянської влади особливе місце.

Історіографія проблеми. Політика масових репресій проти власних громадян увійшла в історію під назвою «Великий терор». Він був розгорнутий в масштабах всього СРСР у 1937-1938 рр. за особистою вказівкою Й. Сталіна. Метою терору була ліквідація реальних і потенційних політичних опонентів влади, залякування населення, зрештою зміни національної та соціальної структури суспільства. Вчені історики висвітлюють перебіг терору в різних регіонах тодішньої УРСР, підкреслюючи масштаби злочинів владної верхівки по відношенню до всіх верств населення. Саме так розуміється ця проблема у працях українських істориків О. Бажана [5], С. Білоконя [1], В. Васильєва [2], С. Кульчицького [4], Р. Подкура [2], Ю. Шаповала [6] та ін. дослідників.

Мета та завдання доповіді. У контексті Великого терору 1937-1938 рр. на Київщині аналізується архівно-слідча справа за звинуваченням директора школи із села Вороньків Бориспільського району Л. Велігодського та його колег – учителів І. Рожденського, та А. Пилиповича в антирадянській пропаганді та агітації. Як виявляється, «провина» педагогів була лише в тому, що на тематичному шкільному заході якось прозвучала галицька українська пісня. На матеріалах даної архівної справи авторка робить спробу схарактеризувати функції та методи роботи сталінської репресивної машини та пропаганди доби сталінського терору. «Великий терор» торкнувся дуже багато різних сфер життя, але особливий відбиток він залишив в освітянській сфері.

Виклад основного матеріалу. Важко усвідомити та уявити, що через виконання української пісні, можливо було отримати тюремне ув'язнення. Так, в Радянському союзі це було нормальною практикою, що музиканти, літератори, митці, освітяни потрапляли до в'язниць через необережний чи «неправильний» вибір пісні чи віршу. Так, склалося і в даній ситуації. Приводом для репресій проти трьох педагогів – фігурантів проаналізованої нами справи – було виконання на шкільному тематичному вечорі «Українські вечорниці» відомої української пісні «Зажурилась Галичанка». У цьому пісенному творі йдеться про січових стрільців, про любов до Батьківщини, про патріотизм. Обробка музики пісні належить славнозвісному композиторові М. Леонтовичу, якого заслужено називають «українським Бахом». До того ж, ноти цієї пісні були надруковані у нотному збірнику, який у 1934 р. пройшов усі цензурні інстанції. Отже, педагоги не порушували законодавство, оскільки ця пісня була не забороненою.

Із матеріалів архівної справи видно, що «розробку» її фігурантів НКВС готувало задалегідь, а документи та покази свідків датуються 1936-1937 рр. Основним «ворогом народу» мав стати директор школи села Вороньків Бориспільського району Леонід Іларіонович Велігодський (1888 р. н.). Проте, «за законами жанру» він мав діяти не один, а відтак йому необхідно було знайти кампанію інших «ворогів народу». Ними виявились учителі цієї ж школи Іван Іванович Рожденський (1907 р. н.) та Андрій Порфірієвич Пилипович (1896 р.н.). За день до початку навчального року – 31 серпня 1937 р. була видана постанова оперативної групи НКВС Бориспільського району про початок слідства у справі

цих осіб. Фігурантів справи слідчий районного НКВС Лапін, звинувачував у антибільшовицьких поглядах, поганому вихованні учнівської молоді, в грубому спілкуванні з колегами [3, с. 1]. Далі події розвивалися стрімко. Того ж дня (3 серпня 1937 р.) прокурором району Островським було видано постанову про їхній арешт. Прокурор наполягав на статті 54-10 КК УРСР, що передбачала покарання за антирадянську пропаганду і агітацію у надзвичайно широкому діапазоні: від позбавлення волі на термін від 6 місяців, аж до розстрілу, оголошення «ворогом трудящих», конфіскації всього майна та позбавлення громадянства.

Документами цієї справи характеризують настрої та поведінку різних осіб причетних до її переведення. Найперше – це місцева влада в особі сільського голови та громадськість, яку представляли колеги фігурантів справи – сільські вчителі. На осіб, які знаходилися під слідством НКВС традиційно вимагало довідки-характеристики. У довідці на І. Рожденського голова сільради П. Григоренко писав: «Він прибув під кінець імперіалістичної війни до с. Вороньків, має братів на території теперішньої Польщі, з якими веде переписку. Підпав під вплив директора школи Л. Велігодського» [3, с. 14]. У характеристиці на Л. Велігодського читаємо: «[...] прибув до села у 1931 р. на посаду директора школи, його неодноразово бачили в п'янках, що веде антибільшовицьку пропаганду серед учителів та молоді, що на його уроках учні могли собі дозволити плюнути в портрет вождя [...]» [3, с. 15]. Учителя музики А. Пилиповича голова сільради охарактеризував наступним чином: «Андрій Пилипович походить із середняків, був сотником в часи Директорії, має шовіністичні настрої, за що був позбавлений виборчого права» [3, с. 16]. Сільський голова настільки охарактеризував цих осіб, що за його словами, вони вже винуваті і мають нести покарання.

Характерними є свідчення, що їх давали про підслідних їхні вчорашні колеги та батьки учнів. Наприклад, вчитель Вороньківської школи О. Г. Лисенко (1902 р.н.) згадав кілька фактів злочинної бездіяльності свого директора – «пошкодження портрету вождя» та випадок травмування учениці під час навчального процесу, в результаті чого вона втратила око. Також свідок повідомив, що чув ніби Л. Велігодський в учительській кімнаті вів з іншим педагогом І. Рожденським розмови з приводу судових процесів над Л. Зінов'євим та Л. Троцьким, підкреслюючи при цьому заслуги першого перед громадянами СРСР. Вчителька німецької мови Т. З. Козицька (1889 р.н.) підкреслила, що Л. Велігодський мав товариські відносини з вчителем І. Рожденським, завучем Лисенком та завгоспом Мамайсуром. За її словами «учителі та працівники, які були приїжджими авторитетом збоку Л. Велігодського не користувалися» [3, с. 39]. На наш погляд, упередженість останніх свідчень є очевидною, адже і сам Леонід Іларіонович був не місцевим, і вчитель Іван Рожденський також.

Такими ж негативними та ще й досить дивними були свідчення іншого колеги звинувачених – П. С. Пономаренка (1912 р.н.). Останній безапеляційно звинуватив директора школи у «махінаціях з підручниками», у невиконанні Л. Велігодським своїх прямих посадових обов'язків. Також свідок розповів про свою розмову з І. Рожденським щодо вироку суду про розстріл «троцькістських

бандитів». За словами П. С. Пономаренка його співрозмовник не погоджувався з судовим рішенням і не розумів навіщо було розстрілювати людей [3, с. 43]. Зважаючи на це, цілком логічно звучали звинувачення свідка на адресу директора школи в незгоді того «з партійною лінією» та сумнівах у правильності рішень влади.

Свідчення про свого колегу А. Пилиповича давав у НКВС і вчитель І. Л. Бутенко (1904 р.н.). На допиті свідок показав, що Андрій Порфирієвич був «офіцером старої армії» та «петлюрівським сотником». Підкреслював, що рідного брата звинуваченого було розстріляно червоноармійцями. Але справжньою «родзинкою» свідчень цього громадянина стали наступні слова: «[...] Сам лично Пилипович сказал в 1935 году, а давайте споем песню «Зажурилась Галичанка». И все учителя, которые это слушали, были вынуждены участвовать в этом [...]» [3, с. 75].

Змодельовану слідчим картину «злочинної діяльності» доповнювали свідчення батьків учнів. Їх також активно допитували. Зокрема, єврей за національністю А. Г. Ляльчицький (1898 р.н.) розповідав про випадки цькування сина через його національність: учня 7 класу однокласники називали жидом. Свідок наполягав на тому, що директор школи ніяк не реагував і не виховував учнівську молодь і зауважив, що Л. Велігодський є досить обережною та потайливою людиною та з незнайомими особами політичних розмов ніколи не вів. Наступним свідком із батьківського середовища був голова колгоспу Я. М. Ручко. Він не добирав слів, підкреслюючи, що «в школі панує контрреволюційне виховання», а прикладом такого називав виконання пісні «Зажурилась Галичанка». За його словами, для дітей це поганий приклад, оскільки «потрібно будувати справедливий соціалізм без капіталістів». За іронією долі не пройде і 6-ти місяців, як самого Якова Мусійовича буде заарештовано та розстріляно.

Судовий процес відбувся у жовтні 1937 р. Усіх трьох педагогів було засуджено до різних термінів ув'язнення. Найбільше дісталось директорові школи Л. Велігодському – у вирокі суду зазначалося, що той є сином священника та націоналістом. А. Пилиповича суд кваліфікував як вихідця з дворянського роду та петлюрівського сотника. Л. Велігодський та І. Рожденський свою провину в антирадянській агітації визнали, а ось А. Пилипович винним себе не визнав. Ми можемо лише уявити який психологічний, моральний та фізичний тиск довелося відчувати на собі цим людям, і лише один із них зміг витримати та не здатись.

Рішенням суду Л. Велігодського було засуджено до 8 років позбавлення волі, А. Пилиповича – до 7 років, а І. Рожденському присудили 4 роки в'язниці. Додатковою мірою покарання застосованою до всіх засуджених була поразка в правах. На жаль, Л. Велігодський та А. Пилипович додому більше не повернулися, померли в ув'язненні. І. Рожденському вдалося вижити в таборах і повернутися до села, де він продовжив вчителювати у школі. Усіх фігурантів «справи вороньківських учителів» реабілітували посмертно вже за часів М. Хрущова.

Висновки. Аналіз матеріалів слідчої справи дозволяє зробити деякі, ще попередні, висновки. «Справа воронківських учителів» є до певної міри показовою. У 1937-1938 рр. педагоги та освітянське середовище в цілому стало об'єктом особливої уваги репресивних органів НКВС. Сільська інтелігенція – вчителі як найкраще годилися на роль «ворогів народу». Саме вони мали посісти у вибудованій режимом моделі всезагальної «змови» проти радянської влади особливе місце. І не важливо в чому їх звинувачували. За потреби звинувачення можна було б просто придумати. Як виявляється, у нашому випадку «провина» педагогів полягала лише в тому, що на тематичному шкільному заході якось прозвучала галицька українська пісня. Показовою виглядає і поведінка свідків: жоден із них навіть не намагався врятувати колег, можливо відчуваючи своє безсилля перед всесильним катком репресивного апарату.

Примітки

1. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. Пер. сл. І. М. Дзюби. Київ: Пенмен, 2017. 768 с.

2. Васильєв В., Подкур Р. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. Київ: Видавець В. Захаренко, 2017. 240 с.

3. Галузевий державний архів Служби безпеки України. ФП 52304. Спр. 5278. Велігодський Л., Пилипович А. та Рожденський І. 264 с.

4. Кульчицький С. В. Сталінська диктатура в період другого комуністичного штурму (1929-1938 рр.). Проблеми історії України: факти, судження пошуки. 2012. № 21. С. 118-134.

5. «Ми всіх ворогів народу змемо з лиця землі, щоб не бруднили наш Радянський Союз...». Великий терор на Київщині в 1937-1938 рр.: механізм, діапазон, специфіка; вступна стаття та публ. О. Бажана. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2017, № 1(47). С. 5-86.

6. Шаповал Ю. І. Сталінський терор у світлі ново виявлених архівних документів Служби безпеки України. Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Ч. 2. Київ, 1997. С. 49-56.

УДК 94:327.7”1918/1939”

Ілона ШИШЛЕВСЬКА
(м. Київ)

Феномен Ліги Націй у системі міжнародних відносин

У дослідженні розглядається історія створення Ліги Націй, проаналізовано місце Статуту Ліги Націй 1919 р. у системі міжнародно-правових норм мирного врегулювання після Першої світової війни, з'ясовано міжнародно-правові підходи в діяльності Ліги Націй щодо вирішення міжнародних проблем, визначено роль організації в спробах створення системи колективної безпеки.

Ключові слова. Ліга Націй, колективна безпека, міжнародний правопорядок.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття, коли активно обговорюється проблема подальшого реформування Організації Об'єднаних Націй, складно рухатися вперед, не маючи ґрунтового бачення процесу розвитку міжнародного правопорядку, особливо в період між двома світовими війнами, коли діяльність Ліги Націй, як головного міжнародного арбітра пройшла складний еволюційний шлях і створила важливий міжнародний прецедент.

Досягнення власної безпеки – це завдання, яке держави в різні часи і залежно від внутрішньої і зовнішньополітичної ситуації вирішували по-різному. Історія неодноразово засвідчувала, що вирішення цього важливого питання не завжди по силах навіть наймогутнішим державам. Визнання цього факту спонукало владу до здійснення комплексу заходів, спрямованих на досягнення власної безпеки, об'єднання зусиль світової спільноти задля вироблення спільної політики щодо захисту державного суверенітету та недоторканості кордонів.

Дослідження становлення та розвитку міжнародного правопорядку в умовах завершення Першої світової війни та повоєнного переоблаштування світу передбачає насамперед аналіз діяльності Ліги Націй, як першої універсальної міжнародної організації по забезпеченню миру та безпеки, спроби створення системи колективної безпеки в умовах кризи Версальсько-Вашингтонської системи та загострення міжнародної напруженості в умовах 1920-1930- х рр.

Історіографія питання. Проблема діяльності Ліги Націй перманентно залишалася в центрі уваги зарубіжних та українських науковців. Серед західних дослідників варто зазначити наукові розвідки Ж.-Б. Дюразель [4], К. Чхеїдзе [8], Г. Кіссінджера [5]. У вітчизняній науці представлену проблему досліджували Ю. Байдін [2], С. Віднянський [3], В. Матвієнко [6], З. Священко [7].

Метою дослідження є розкриття теоретичних і практичних засад становлення, розвитку, трансформації норм та інститутів міжнародного права в умовах еволюції Ліги Націй.

Виклад основного матеріалу. Після перемоги над Німеччиною Верховна рада Антанти на короткий час перетворилася на своєрідний «світовий уряд», здійснюючи на свій розсуд облаштування повоєнного світового порядку. Однак фактична поразка Антанти у протистоянні з Радянською Росією і Туреччиною засвідчила безпідставність її претензій на світове лідерство і виявила серйозні конфлікти серед держав-переможниць. Прагнення до збереження провідної ролі у світових справах спонукало держави Антанти до передачі функцій «світового уряду» Лізі Націй як міждержавній організації, що перебувала під їх контролем, проте набула серед світового співтовариства більшої легітимності [8, с. 34].

Ліга Націй – міжнародна міждержавна організація, заснована на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. Мала штаб-квартиру в Женеві (Швейцарія). Її статут був розроблений спеціальною комісією на чолі з президентом США Т. Вільсоном і схвалений 28 квітня 1919 р. Його підписали 44 держави, серед них

були й країни, до складу яких входили українські землі, – Польща, Румунія, Чехословаччина. США не стали членом Ліги Націй. Текст статуту був включений до мирних договорів, укладених державами-переможцями в Першій світовій війні з Німеччиною, Австрією, Болгарією, Угорщиною та Туреччиною, і набув чинності 10 січня 1920 р. Він передбачав принципи колективної безпеки (спільних дій країн-членів організації проти агресора) і відкритої дипломатії, обмеження озброєнь і відмову від війн як засобу розв'язання міжнародних суперечностей, збереження «вічного миру» і безпеки народів та розвиток співпраці між націями. Провідну роль у Лізі Націй відігравали Велика Британія й Франція, вони використовували її як інструмент міжнародної політики переможців у Першій світовій війні в умовах творення та реалізації Версальсько-Вашингтонської системи [5, с. 108-109].

Статут Ліги Націй був як установчим документом універсальної міжнародної міждержавної організації, так і безстроковим універсальним багатостороннім міжнародним договором, який, маючи вищу юридичну силу стосовно існуючих і майбутніх міжнародно-правових норм, закріпив синтезовану сукупність прав та міжнародно-правових обов'язків для упорядкування міждержавних відносин за умови суворого виконання міжнародних зобов'язань з метою підтримання миру та безпеки в рамках кооперативного підходу та на інституційних основах. Будучи визнаним переважною більшістю держав, Статут Ліги Націй представляє собою основу універсального міжнародного правопорядку [4, с. 305].

Статут Ліги Націй, будучи концентрованим вираженням очікувань його творців щодо безпрецедентної організації для підтримання миру, безпеки та співробітництва, став відправним фундаментом зумовленої конкретно-історичними обставинами повоєнного мирного облаштування міжнародно-правової діяльності Ліги Націй, яка справила значний вплив на розвиток і кодифікацію норм та інститутів міжнародного права [1, с. 7-8].

Аналіз Статуту Ліги Націй дає підстави вважати, що її створення мало забезпечити не лише безпеку держав-учасниць, але й сприяти підтриманню світового порядку в цілому. Її участь у реалізації функції забезпечення обороноздатності держав закономірно викликала питання та достатньо гостру дискусію щодо правової природи та наслідків членства в ній.

Невизначеність правової природи організації була обумовлена тим, що вона не була державою, у неї був відсутній суверенітет, не мала власної території та інституту громадянства і відповідно не володіла владою над ними. Водночас вона реалізовувала низку прав, які, зазвичай, здійснюються лише суверенними державами [6, с. 257]. Найбільшою популярністю користувалися підходи, згідно з якими Ліга Націй визнавалася конфедерацією, організацією «*suigeneris*» (об'єднанням особливого роду) або характеризувалася як організована сім'я народів. Розглядаючи діяльність організації З. Священко вбачає в ній ембріон майбутнього «координаційно-субординаційного» уряду Сполучених Штатів Європи, що в кінцевому рахунку приведе до створення інтеграційного об'єднання у вигляді «держави-материка». При цьому наголошувалося, що в будь-якому разі вона не подібна до адміністративного союзу [7, с. 130-132].

Головним напрямом діяльності Ліги Націй була функція з підтримання міжнародного миру і безпеки, реалізація якої безпосередньо охоплювала питання забезпечення державного суверенітету і безпеки як держав-членів, так і решти країн світу. Передбачалося, що організація буде попереджувати війни шляхом: закріпленням обов'язку визнавати і забезпечувати територіальну цілісність і політичну незалежність держав-членів (ст. 10); обмеження національних озброєнь (ст. 8); мирного розв'язання міждержавних конфліктів (статті 12, 13, 15); примусового виконання (шляхом спільних дій) міжнародних зобов'язань, прийнятих державами-членами (статті 10, 16) [2, с. 190-192].

Реалізація Лігою Націй вказаних функцій мала сприяти забезпеченню безпеки принаймні її членів, а отже, гарантувати їхній суверенітет. Однак насправді держави-члени не сприймали серйозно гарантії безпеки, що були прописані в Статуті, покладаючись виключно на власні можливості. Зрештою, національні уряди, за винятком Франції, не збиралися сумлінно виконувати передбачені зобов'язання. Більше того, такі держави як Німеччина, Італія, Японія і СРСР взагалі не вважали передбачений Версальським мирним договором і Статутом Ліги Націй міжнародний порядок таким, що діятиме тривалий час, розраховуючи змінити його на свою користь [3, с. 332-325].

Висновки. Інституційний механізм Ліги Націй проводив активну міжнародно-правову діяльність у вказаній сфері та виявив високий рівень адаптивності в умовах світової економічної кризи 1929 — 1933 рр. Зробивши вагомий вклад у розвиток матеріального міжнародного економічного права, він водночас заклав підґрунтя для встановлення і розвитку економічних інституцій системи ООН.

Суверенітет як невід'ємна і сутнісна характеристика держави є одним із головних об'єктів гарантування національної безпеки. Інтенсивна глобалізація і активні інтеграційні процеси, які супроводжуються покладанням державами своїх традиційних функцій, повноважень на міжнародні організації з метою успішного вирішення регіональних та універсальних завдань, стають очевидною тенденцією розвитку міжнародної спільноти в сучасному світі.

Невдала спроба створити першу міжнародну організацію, покликану сприяти забезпеченню світового правопорядку по завершенню Першої світової війни, заснованого на повазі до суверенітету держав, на практиці не змогла забезпечити підтримання миру і реального гарантування країнам національної безпеки. Серед головних причин невдач Ліги Націй слід зазначити те, що створена організація не набула наддержавного характеру і була позбавлена реальних важелів впливу на складну міжнародну ситуацію 1920-1930-х рр. в умовах наростання нової загрози глобального конфлікту. Вказані недоліки були враховані при створенні ООН, що прийшла на зміну Лізі Націй в умовах завершення Другої світової війни та творення Ялтинсько-Потсдамської системи облаштування світу.

Примітки

1. Статут Ліги Націй. Версальський мирний договір; полный пер. с фр. под ред. Ю. В. Ключникова и А. Сабанина. Москва: Литиздат НКВД, 1925. С. 7–15.

2. Байдін Ю. В. Ліга Націй та її роль у забезпеченні суверенітету і безпеки держав-членів. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 21. 2011. С. 190-199.

3. Віднянський С. В. Ліга Націй. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. 784 с.

4. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, П. Погорелової, В. Чайковського. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 903 с.

5. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва: Ладомир, 1997. 864 с.

6. Матвієнко В. М. Ліга Націй. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004 Т.1. 760 с.

7. Священко З. В. Історія міжнародних відносин (XX – початок XXI ст.). навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 336 с.

8. Чхеидзе К. А. Лига Наций и государства-материки. Евразийская хроника. Париж, 1927. Вып. VIII. С. 33–34.

Розділ 4

УКРАЇНА І СВІТ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945)

УДК 94:355.11(430:450)"1941/1943"

Артем ГАНЕНКО
(м. Київ)

«Військове братерство» якого не було: стосунки між італійськими та німецькими військовими у період бойових дій на Східному фронті (1941-1943 рр.)

На основі наукової літератури та спогадів італійських і німецьких військових розглядається питання стосунків, що склалися у 1941-1943 рр. між італійськими та німецькими військовослужбовцями на Східному фронті. Йдеться не лише про непорозуміння, що існували між військовим командуванням Італії та Третього рейху в питаннях стратегії й тактики бойових дій, але й про атмосферу взаємної нетерпимості, що панувала тоді в лавах союзників на фронті.

Ключові слова. Беніто Муссоліні, Італійський експедиційний корпус в Росії, Східний фронт, 8-ма італійська армія в Росії, Вермахт.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Італія, будучи союзником Німеччини з травня 1939 р., не була готова до повноцінної участі в Другій світовій війні. Б. Муссоліні попри прагнення до територіальних прирощень намагався відтягнути безпосередню участь італійської армії у бойових діях. Одночасно він намагався демонструвати самостійність у реалізації планів агресії в Північній Африці та Греції. Однак на момент нападу Німеччини на СРСР ситуація суттєво змінилась. Участь Італії в «поході на Схід» була зумовлена не лише спільним завданням та ідеєю фашизму та нацизму боротьби з більшовизмом, але й передбачена планами, розробленими всередині Троїстого блоку. Італійські війська мали свої зобов'язання у воєнних діях проти СРСР. Завданням Б. Муссоліні було засвідчити рівноцінність союзництва і значущість військової участі Італії у війні на Східному фронті.

Історіографія проблеми. Проблема італо-німецьких відносин на Східному фронті має досить солідну історіографію. Дане питання досліджували італійські автори М.-Т. Джусті [1], А. Валорі [9], Ф. Валорі [10], А. Рікецца [11]. Серед досліджень радянських і сучасних російських істориків слід виділити праці В. Сафронова [5; 6] Г. Філатова [7; 8], А. Широкограда [2], І. Мощанського [3], а також Ю. Мухіна [4].

Метою нашої доповіді є аналіз італо-німецьких відносин в період німецько-радянської війни на території СРСР. Використовуючи наукову літературу та спогади італійських та німецьких військових, автор висвітлює атмосферу, яка

панувала тоді в рядах союзників по «Вісі», а також стратегічні непорозуміння військового командування Третього рейху та Італії на Східному фронті.

Виклад основного матеріалу. Будучи впевненим у перемозі гітлерівського блоку над СРСР, дуче мав прагнення подбати про статус Італії як наддержави, і не мав ніякого бажання поступитися своїм союзниками у цьому. Тому і відправив на радянсько-німецький фронт спочатку Італійський експедиційний корпус (КСІР), а потім 8-му італійську армію (АРМІР). Прибувши на Східний фронт, вже було зрозуміло, що італійські війська матимуть другорядне значення, так як КСІР був підпорядкований Вермахту. Командування італійського корпусу не раз скаржилося на прискіпливе відношення до них з боку німців.

Згодом реорганізована 8-ма італійська армія хоч і була окремим підрозділом, все одно залежала від рішень німецького командування. На першій же нараді в Полтаві між представниками німецького та італійського командувань виникли розбіжності: німці доводили неможливість використання 8-ї армії в якості самостійного оперативного об'єднання та наполягали на включенні прибулих італійських з'єднань до складу будь-якої німецької армії; італійці ж висловлювали непохитну рішучість взяти на себе управління всіма своїми військами, в тому числі і колишнім експедиційним корпусом, не пізніше 12 липня 1942 р. Зрештою було прийняте рішення про те, що до прибуття на фронт 2-го армійського корпусу з'єднання 35-го (колишнього експедиційного) корпусу тимчасово будуть включені в 17-у німецьку армію. (Насправді 35-й армійський корпус перейшов у підпорядкування 8-ї армії тільки в серпні 1942 р.) [6, с. 108].

В організації оборони найбільші розбіжності викликало питання створення її головної смуги. Італійці вважали за краще будувати оборону засновану на створенні й утриманні вузлів опору як на передньому краї, так і в тактичній зоні з розрахунку можливості маневру не тільки по фронту, але і в глибину. Німці наполягали на жорсткій обороні переднього краю. Розроблена ними інструкція виключала можливість будь-якого відходу, навіть з метою тактичного маневру. У військ сателітів, які займали передові рубежі оборони, на їхню думку, мала б бути вироблена така психологія, яка виключала б будь-яку думку про відступ [9, с. 42-43].

Якщо на рівні командування не було згоди в питаннях управління та організації оборони, то в союзних військах, безпосередньо між німецькими і італійськими солдатами та офіцерами, існувала відверта взаємна неприязнь, яка іноді набирала форми відкритих інцидентів. Ці настрої взаємної антипатії виникли вже в перші місяці співпраці італійців з німцями. Ось характерний запис у щоденнику лейтенанта альпійського корпусу Франціні, зроблений влітку 1942 р. по дорозі з Італії на радянсько-німецький фронт: «Мене вразила одна річ: братерство по зброї, про яке так багато пише наша преса, як ніби зовсім не існує. Вірніше, воно проявляється тільки в обміні пайками між італійськими та німецькими солдатами. Німці цінують у італійців тільки макарони і рагу. в іншому вони дивляться на нас звисока і всіляко нас принижують. Альпійським стрільцям це не подобається. Час від часу спалахують кулачні бої» [4, с.182-183]. У фронтових умовах ці стосунки ставали ще більш жорстокими.

«Між нами (італійськими та німецькими) солдатами, – показав на допиті капрал з дивізії «Челере», взятий в полон в березні 1942 р., – немає ніякої згоди, а тим більше дружби. Крім того, дуже велика різниця в нашому становищі. Німці нас ображають на кожному кроці. Я бачив бійку в Дніпропетровську, що виникла через те, що німці не хотіли пускати італійських солдатів у кіно. У ній брало участь більше п'ятдесяти осіб з кожного боку» [6, с. 301-302].

Свідчення полонених німців теж розкривають всю глибину недружніх стосунків між союзниками. Полонений солдат з 79-ї німецької дивізії говорив на допиті: «Старе німецьке прислів'я говорить: збережи нас Бог від друзів наших, а з ворогами ми якось самі впораємося. Перша половина прислів'я відноситься до наших союзників. Ми сміємося, побачивши італійців. Як солдати вони нікуди не годяться, скоріше це гарматне м'ясо. Нам заборонено вступати з ними в близькі стосунки. На початку війни ми трималися разом, але тепер цього вже немає. За допомогою цих союзників ми війну не виграємо, а програти її ми і самі зуміємо» [5, с. 104-105]. Інший німецький солдат, з 111-ї дивізії, доповнив ці свідчення такими словами: «З цими союзниками одні муки ... І справді, навіщо їм битися, у них немає для цього ніяких причин» [8, с. 294-296].

Відсутність духу військового братерства між союзниками відчувалася з обох боків і раніше, особливо під час африканської кампанії, коли італійські та німецькі війська вперше діяли спільно. Але те, що сталося на Східному фронті, далеко перевершувало Північну Африку. Тут мова йшла про вирішальні битви на головному для Німеччини фронті. Тому той факт, що італійці, як вважав А. Гітлер, «підвели» під Сталінградом, викликало з боку фюрера бурхливу реакцію. Друга світова війна завершилася для Італії не тільки простим ослабленням військової могутності держави, а й крахом фашистського режиму.

Висновки. Будучи одним з головних союзників, Б. Муссоліні вважав, що його армія має такі ж самі права участі у війні проти СРСР, як і Німеччина. Дуче не бажав ділитися пограбованим під час просування через українські землі з іншими союзниками, і так само не хотів, щоб його військо поступалося чисельністю та оснащенням. Проте стосунки, що склалися між німецькими та італійськими військовими на Східному фронті союзницькими назвати важко. Якщо між генералами з обох боків відчувалася недовіра, то рядові бійці та офіцери на фронті виявляли відверту неприязнь, особливо це стосувалося німців. Зрештою, це завершилося трагічним фіналом – інтернуванням і полоненням італійців у нацистських таборих у другій половині 1943 р.

Примітки

1. Джусті М.-Т. Від окупантів до переможених: італійці в Україні у 1941-1943 рр. Рігон-Стерн Маріо. Сержант у снігах. Пер. з італ. А. Омельянюка. Київ: Кліо, 2016. С. 9-60.

2. Италия. Враг поневоле; Автор-сост. А. Б. Широкоград. Москва: Вече, 2010. 352 с.

3. Мощанский И. Б. Германо-итальянские боевые операции. 1941-1943. Москва: Вече, 2011. 288 с.

4. Мухин Ю.И. Крестовый поход на Восток. Жертвы Второй мировой. Москва: Яуза, Эксмо, 2004. 159 с.
5. Сафронов В. Г. Итальянские войска на советско-германском фронте, 1941-1943. Отв. ред. Г. А. Куманев; АН СССР, Отд-ние истории. Москва: Наука, 1990. 238 [2] с.
6. Сафронов В.Г. Итальянские войска на Восточном фронте, 1941-1943. Москва: Вече, 2012. 384 с.: ил. – (Враги и союзники)
7. Филатов Г.С. Крах итальянского фашизма. Москва: Наука, 1973. 492 с.
8. Филатов Г.С. Восточный поход Муссолини. Крестовый поход на Россию: Сб. статей / Ред.-сост. М. Чернов. Москва: Яуза, 2005. С. 11-108.
9. Valori, A. La campagna di Russia: CSIR-ARMIR, 1941-1943. Vol. 1-2. Roma: Grafica Nazionale Editrice, 1950-1951.
10. Valori F. Gli Italiani in Russia. Milano, 1965.
11. Ricchezza A. Storia illustrata di tutta la campagna di Russia. Milano, 1972. Vol. 4.

УДК 94 (477.83–25) «1939»* Г. Костельник

Володимир ІВАСІКІВ
(м. Київ)

Радянська окупація Західної України 1939 року очима галицької інтелігенції: на прикладі отця Гавриїла Костельника

Базуючись на джерелах особового походження (спогади, щоденники, авторські статті), львівській періодиці початку Другої світової війни та здобутках історіографії, ми намагались реконструювати бачення галицьких інтелектуалів щодо окупації Західної України Червоною армією у 1939 році. На прикладі персони о. Г. Костельника досліджено сприйняття львівською інтелігенцією радянських «визволителів», вивчено поведінкові стереотипи, взаємозв'язки населення і червоноармійців та повсякденне життя Львова 1939-1941 років.

Ключові слова: Гавриїл Костельник, окупація, Друга світова війна, Західна Україна, Червона армія, інтелігенція.

Науковий керівник: *Даниленко В. М.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. Сприймаючи наукові «тренди» європейської та англо-саксонської історіографії, вітчизняні дослідники все частіше починають звертати увагу на історію повсякденності та історію ідей, які є чи не найкращим способом дослідити певні історичні періоди через призму поглядів і світогляду її очевидців, зрозуміти настрої, буденність та взаємозв'язки тодішніх людей. Вересень 1939 р., безумовно, є трагічним не тільки для України, а й для всього світу, проте, в радянській історіографії існує безліч «білих плям», які в силу цензури та комуністичної ідеології не могли дозволити історикам об'єктивно та всебічно

дослідити події Другої світової війни, особливо коли вони торкаються переломних моментів життя суспільства. Саме тому, для реконструкції об'єктивної та цілісної картини окупації, ми звертаємось до персоналій галицької інтелігенції, зокрема о. Г. Костельника, який в силу своєї освіченості, критичного погляду та розуміння суспільно-політичних процесів описав нам ті буремні роки так званого «визвольного походу» Червоної армії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна історіографія представленої проблематики частково досліджена у наукових розвідках І. Мраки [7], який вивчав ставлення мешканців Львова до Червоної армії. Також потрібно виділити праці О. Пагірі [8], який, базуючись на широкому колі архівних документів, реконструював зв'язки о. Г. Костельника та органів радянських спецслужб 1939-1941 рр. Важливими є також наукові студії Д. Веденєєва та О. Лисенка [1], адже вчені дослідили репресивну політику новоствореної радянської адміністрації стосовно великої кількості представників галицької інтелігенції, зокрема і о. Г. Костельника.

Постановка завдання. Автор ставить собі за мету реконструювати повсякденне життя окупованої Західної України, настрої та ставлення населення до червоних «визволителів» за допомогою очевидців тих трагічних подій – галицької інтелігенції, зокрема доктора філософії, авторитетного греко-католицького священника о. Гавриїла Костельника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для збереження об'єктивності у вивченні представленої проблеми потрібно сказати, що о. Г. Костельник ще з 1920-х рр. приділяв значну увагу дослідженню більшовизму. В 1927 р. у львівському тижневику «Діло» він публікує статтю «Більшовицька релігія»[2], в якій аналізує, як атеїзм та більшовицька ідеологія у «процвітаючому» комуністичному суспільстві веде населення до повного соціального, культурного та морального занепаду [2, с. 7].

У 1930 р. Г. Костельник і надалі приділяє увагу вивченню цієї проблеми. Виходить друком його стаття «Більшовицька інквізиція»[3]. В ній філософ порівнює гоніння середньовічної католицької інквізиції та сучасні йому репресії більшовиків: «Та всі історичні інквізиції бліднуть супроти більшовицької інквізиції. Доки вона не стала дійсністю, ніхто в Європі не був би повірив, що в наших часах можливий такий розклад духової культури: таке диктаторське винищування моральності, така демонічна тиранія, таке систематичне гноблення – сотень мільйонів підданих, таке варварство... Атиля, Тамерлян та інші, подібні до них, дикі завойовники були «джентельменами» в порівнанні з більшовиками. Вони не розбивали родини, не відбирали дітей від родичів, не видирали морального й релігійного характеру з людських душ. А більшовики, наче нелюди, топчуть і ці найінтімніші святощі людської природи» [3, с. 3]. Такий критичний погляд на радянську буденність був багато в чому прогностичним, адже саме подібну політику впроваджували на окупованих територіях Західної України «червоні генерали». Крім того, потрібно зважити і на те, що о. Гавриїл був вихованим у західноєвропейській ліберально-капіталістичній системі і для нього дикими були основні доктрини комунізму, такі як: усупільнення майна, класова

рівність, відсутність приватної власності. Вчений вважає їх абсолютною утопією, яка суперечать самій природі людини.

Ранок 17 вересня 1939 р. зустрів львів'ян великою тривогою, адже Червона армія перетнула радянсько-польський кордон і вже офіційно вступила на землі II Речі Посполитої. Такі дії неабияк налякали усе військово-політичне керівництво поляків, адже на кону стояла не якась програна операція чи битва, а реальна можливість втрати незалежності [7, с. 98].

Усі побоювання львівської інтелігенції і о. Г. Костельника стали дійсністю вже 22 вересня 1939 р., коли Червона армія увійшла до Львова. Саме тепер вчений-філософ зміг перейти від теорії до практики. У своїй роботі «Перша зустріч з большевиками» [6] Г. Костельник висвітлює реальну картину особистого досвіду життя «під совітами». Перше, що стало явним ідентифікатором відсталості «комуністичного раю» – це військо. Священик аналізує амуніцію червоноармійців, їх поведінкові стереотипи та загальний стан військ: «Справжнє обличчя большевицького війська пізнав я аж тоді коли побачив більший відділ піхоти. Коліна тремтіли мені з сорому перед поляками, бо все ж, це було військо держави, якій складовою частиною була моя батьківщина, Україна. Юнаки почорнілі з нужди, здригльоватілі, наче пригнилий гарбуз, без життєвої сили, ледве ногами волочили. Мимохіть я пригадав військо царської Росії з світової війни 1914 р. Там де, це була здорова зелена галузка, а большевицьке військо – напівсуха галузка з пожовклим листям. Мені стало ясно, що большевики знищили людську расу» [6, с. 408].

Крім того, цікавить вченого і морально-психологічний стан людей, що прибули із так званого «комуністичного раю»: «Кожну особу, що прибула з большевицького царства, наші люди відрізняли вже з вигляду. Це були інші люди, з іншою душею. Люди, яких виховала 20-річна найжахливіша й найбільш божевільна революція. Тому то наші люди й відчували потребу називати їх збірною назвою: «совети», без огляду на те, чи були це українці, москалі, жиди чи інші. Та всі ми дуже ясно спостерігали, що душею «советства» були москалі: московське доктринерство, московське деспотство, московська пасивність, що провадить до безрадности в терпінні, психопатичні месіяністські нахили спасти світ» [6, с. 408].

Тим не менш, чи не найбільше філософа дивує дихотомія між теорією комунізму та її практичним застосуванням радянськими політруками, адже нова влада платить робітникам польським «злотим», який сама ж і обезцінює, звісно ж, для боротьби з «проклятими капіталістами». Самі ж «червоні генерали», які вивезли галицьку інтелігенцію «на Сибір», оселились в їх помешканнях та конфіскували все майно. Г. Костельник так це описує: «жебрак став ще нужденнішим жебраком, робітник ще біднішим пролетарем, урядовець ще марнішим створінням, хлібороб став кулаком – кандидатом на вивезення... І це в большевицькому словнику називалося, що большевицька революція, єдина в історії, остаточно зліквідувала експлуатацію людини людиною...» [6, с. 410].

Весь жах від споглядання нової дійсності філософ підсумовує у останній тезі своєї роботи: «Наша зустріч з большевиками це була зустріч двох культур, двох

світів, в яких діють інші моральні, політичні й економічні закони... Жодна держава так не мучила підданих, як большевицька, що мучить не тільки тіло, але й душу в найглибших її глибинах. Це чортівський млин, що меле людей» [6, с. 413]

Висновки. Отже, опираючись на спогади та науковий доробок о. Гавриїла, ми можемо говорити про те, що нова окупаційна дійсність кардинально відрізнялась від того, про що писала радянська історіографія, яка висвітлювала Червону армію як «визволителів» та «рятівників». Важко краще ніж сам о. Г. Костельник підсумувати наслідки нових окупаційних реалій для Західної України. Це була дійсно зустріч двох кардинально різних цивілізаційних та культурних систем. І ці відмінності простежуються у всьому: від зовнішнього вигляду «пролетарів» до їх психології та поведінки, від декламованої у радянських «методичках» рівності всіх перед законом до відкритого рейдерства, репресій та переслідувань інтелігенції. Потрібно говорити, що подальші дослідження історії ідей та побутової історії виглядають не лише актуальними, а й конче потрібними для формування цілісної та об'єктивної картини нашого минулого.

Примітки

1. Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...» Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. Сторінки воєнної історії України. 2016. Вип. 18.
2. Костельник Г. Більшовицька «релігія». Діло. 1927. 24 квітня.
3. Костельник Г. Більшовицька інквізиція. Діло. 1930. Ч. 1. 26 квітня; Ч. 2. 29 квітня; Ч. 3. 30 квітня; Ч. 4. 1 травня.
4. Костельник Г. Границі демократизму (Соціална студія). Львів: НТШ, 1919. 220 с.
5. Костельник Г. Наполеон і Сталін як представники духа свого часу. Львів, 1933. 35 с.
6. Костельник Г. Перша зустріч з большевиками: Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини. Збірник наукових праць. Львів-Ужгород, 2007. С. 406-413.
7. Мрака І. Червона армія очима львів'ян восени 1939 р. Український історичний журнал. 2016. № 1.
8. Пагіря О. Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941–1948 рр.). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2009. Вип. 33. 2009. С. 387-416.

УДК 94:355.4(430)''1945''

Володимир ЛИТВИН
(м. Київ)

Німецький «Оверлорд» (березень 1945 року)

У статті досліджується маловідома подія заключного етапу Другої світової війни, а саме рейд на Гранвілль, здійснений частиною німецького гарнізону Нормандських островів, що перебували в облозі після висадки союзного десанту у червні 1944 року.

Ключові слова: Атлантичний вал, Друга світова війна, операція «Оверлорд», Нормандські острови.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Проблематика малодосліджених подій, або як їх ще називають «білих плям», Другої світової війни є актуальною навіть через півстоліття після її завершення. Однією з таких подій є рейд на Гранвілль, здійснений частинами німецького гарнізону Нормандських островів у березні 1945 р., що перебував в облозі після успішної висадки морського десанту союзників у Нормандії в червні 1944 р.

Актуальність проблеми полягає в тому, що серед дослідників військової історії, особливо періоду Другої світової війни, побутує думка, що даний період вже достатньо досліджений, тож деякі цікаві аспекти військових операцій залишаються поза їхньою увагою, а отже потребують комплексного аналізу, насамперед з огляду на передумови та наслідки рейду на Гранвілль.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1940 року, тобто початку окупації Нормандських островів, по 1945 рік – час здійснення самого рейду (8 березня 1945 року) та капітуляції частин німецького гарнізону (9 травня 1945 року) й офіційне припинення окупації. Географічні межі дослідження охоплюють територію Нормандських островів, а саме: Гернсі, Джерсі та Олдерні.

Історіографія та джерела дослідження. Джерельна база роботи представлена мемуарами військовослужбовця Хорста Геррмана, який у період з 1943 по 1945 роки служив артилеристом на острові Джерсі [4] та щоденником невідомого солдата, який був знайдений жителем острова Гернсі [2]. Зазначені джерела дали змогу зрозуміти характер німецької окупації Нормандських островів, а також висвітлити особистісні чинники командирів німецького гарнізону Нормандських островів під час окупації.

Ще одним важливим джерелом для дослідження проблеми виступає інтерв'ю Берта Ніколса – жителя острова Гернсі [3]. Воно дає змогу поглянути на німецьку окупацію Нормандських островів очима цивільного населення. Доволі цінну інформацію про рейд містить журнал «After the battle»[1], а також газета «Mount Carmel»[5]. Аналіз матеріалів цих періодичних видань дозволив дослідити висвітлення рейду на Гранвілль в американській публіцистиці.

Історіографія проблеми представлена дослідженнями: Вілла Фоулера [7], Пола Сандерса [8], Жана-Шарля Стазі [9]. Ці дослідження дали змогу відтворити загальний хід подій рейду на Гранвілль, як військової операції. Дослідження Широкограда[10] та Брагіна [11] дали змогу прослідкувати процес фортифікації Нормандських островів.

На особливу увагу заслуговує документальний фільм Марка Фельтона [6], англійського історика, який дав змогу дослідити процес організації втечі німецьких військовополонених в районі Бреста.

Виклад основного матеріалу. Нормандські острови було окуповано німецькими військами 30 червня 1940 року без бою. Англійське військово командування евакуювало всіх військовослужбовців на «острів» й оголосило Нормандські острови відкритою зоною, що, втім, не врятувало острови від німецьких бомбардувань.

Варто зазначити, що окупаційний режим на Нормандських островах був доволі м'яким, якщо, звичайно, порівнювати його з режимами окупованих Польщі, Білорусі та України. Під час німецької окупації на островах навіть продовжувала діяти англійська адміністрація [8, с. 20].

Нормандські острови одразу привернули увагу Головнокомандування Вермахту й особисто Адольфа Гітлера. Більш ніж 40% із загальних ресурсів, виділених на побудову Атлантичного валу було відправлено на острови Джерсі, Гернсі та Олдерні. Фортифікацію вищезазначених островів здійснювали 15 000 військовополонених з Іспанії, Франції, Польщі, Бельгії, Голландії. Гарнізон Нормандських островів налічував 23 000 солдат та офіцерів. Станом на 1944 рік було побудовано більше 300 артилерійських бункерів та вогневих точок, розгалужена система підземних тунелів [10, с. 250]. За весь час роботи на Нормандських островах, будівельники викопали 244 тисячі метрів кубічних породи, в той час, як при будівництві всього Атлантичного валу на материку було викопано 255 тисяч метрів кубічних. Німці встигли побудувати 16 тунелів з 25 запланованих. Під землею знаходилися склади боєприпасів, продовольства, пального, лазарети, казарми для гарнізону островів. Вздовж узбережжя тягнулися бетонні протитанкові перешкоди та гранітні дамби. Було збудовано 16 артилерійських батарей, протиповітряну оборону кожної батареї, в середньому, забезпечували три зенітні гармати та дев'ять зенітних кулеметів.

На один острів Олдерні було виділено 10% всіх ресурсів, направлених на будівництво Атлантичного валу. Виникає закономірне питання про те, чи доцільно було витратити стільки ресурсів на укріплення островів, які не мали стратегічної цінності? Варто зазначити, що цінність цих островів була не в стратегічному, а в політичному плані, адже Нормандські острови стали, фактично, єдиною англійською територією, яку змогли захопити німці. Гітлер особисто наполягав на утриманні цих островів за будь-яку ціну, очікуючи на те, що англійці захочуть повернути свою територію. Насправді припущення німецького диктатора не мали ніякого зв'язку з реальними планами англійського командування [11, с. 143].

У червні 1944 року у Нормандії сталася висадка союзного десанту – операція «Оверлорд». Війська союзників просувалися вперед, долаючи опір німецької армії. До Нормандських островів, через їх фортифікацію, було вирішено навіть не наближатися. Дуже скоро війська союзників посунулися вглиб Франції, поблизу узбережжя залишилися лише поодинокі місця спротиву німецьких сил.

У цей час на островах вже доволі відчутною стала катастрофічна нестача продовольства, спричинена швидким відступом німецьких військ у Франції на всіх фронтах. Незважаючи на допомогу кораблів Червоного Хреста, зокрема пароплаву «Вега» [3], цивільне населення Нормандських островів гостро

відчувало нестачу предметів першої необхідності. Серед німецьких військових ситуація стала ще гіршою, адже їм Червоний Хрест не допомагав зі зрозумілих причин. Показовими є спогади німецького солдата Хорста Геррмана, який, разом зі своїми товаришами, був вимушений приготувати їжу з їх домашньої кішки [4]. Втім, незважаючи на жахливий голод, німецьке командування Нормандських островів не розглядало можливість капітуляції [2].

У цей же час у Бресті, станом на 9 серпня 1944 року, у повному оточенні билися частини 2-ї повітряно-десантної дивізії. Командиру дивізії, генералу Бернхарду Рамке стає відомо, що близько 130-ти десантників знаходяться в полоні у французькому селищі Браспар і, ймовірно, будуть розстріляні силами французького Руху опору. Один із лейтенантів дивізії, Еріх Лепковскі, перевдягнувши своїх людей у американську форму та роздобувши американські трофейні машини та танки відправляється на їх порятунок. У результаті цієї операції було звільнено 130 парашутистів, які приєдналися до обложених німецьких сил у Бресті. Після капітуляції основних німецьких сил у цьому місті, четверо парашутистів змогли втекти з полону та, реквізувавши американський десантний катер дістатися до острова Джерсі в грудні 1944 року. Саме від цих чотирьох десантників командири німецького гарнізону на Нормандських островах Рудольф фон Шметтов та Фрідріх Хюффмайер дізналися про невелике містечко Гранвілль, у якому розміщено склади з вугіллям, який був потрібен для функціонування електростанцій, а також пакгаузи із запасами продовольства, яке було також в дефіциті на островах. Більше того, німецькі фортифікаційні споруди не використовувалися американськими військовими, то ж висадка німецького десанту мала пройти без особливих ускладнень [6].

План рейду у німецького командування виник одразу: у ньому мали взяти участь 600 солдатів: 400 моряків, з частин берегової оборони та екіпажі кораблів та 200 солдатів з армійських частин гарнізону острова. Після прибуття у гавань Гранвілля, екіпажі кораблів мали залишитися на своїх постах, у той час, як 11 штурмових груп мали висадитися в порту.

Спочатку рейд було заплановано на ніч з 7 на 8 лютого, але через погодні умови було вирішено відізвати бойову готовність [7, с. 194]. Наступна спроба була запланована на 8 березня – німецькі кораблі змогли безперешкодно дістатися до гавані та висадити десант. Частина солдатів відправилася до складів із провіантом, частина зайнялася мінуванням портових споруд, ще одна група була відправлена до прибережного готелю, із завданням взяти військовополонених. Американські військові не були готові зіткнутися з німецькими військами, тож особливого спротиву не було. До того ж, лінії зв'язку було перерізано, то ж на підкріплення американські загони очікувати не могли. Одній із штурмових груп вдалося натрапити та звільнити групу із 79 німецьких військовополонених. Після виконання основних завдань німецькі війська відбули назад на острови [9, с. 69].

У результаті Гранвілляського рейду було захоплено один вантажний корабель «Ексвуд», який мав на борту вугілля – 112 тон, вантаж продовольства, а також 67 німецьких військовополонених, які виявили бажання приєднатися до гарнізону Нормандських островів, інші 12 – втекли у місто, було захоплено 9

американських офіцерів. Цей локальний успіх зміг на деякий час ліквідувати нестачу продовольства на Нормандських островах, втім ненадовго. Також цей рейд мав вплив на моральний дух оборонців островів, втім вже наступного дня після рейду з американських літаків на острови були скинуті листівки з повідомленням про те, що поки німецькі солдати «розважалися» в Гранвіллі, американська армія форсувала Рейн у районі Ремагейна [1]. Гарнізон Нормандських островів капітулював 9 травня 1945 р. [5].

Висновок. У підсумку варто зазначити, що Гранвілльський, рейд дає змогу дослідити заключний етап Другої світової війни з позиції рядових солдатів, мета яких може бути напроцуд банальною – зберегти власне життя, вижити за будь яку ціну. Таким чином можна припустити, що на військові дії гарнізону Нормандських островів насамперед впливали не накази Верховного Головнокомандування, а спроба вижити в той час, коли війна у Європі добігала свого кінця

Примітки

1. After The Battle № 47 «Granville Raid, German Invasion of Crete, 1941 Merkur».
2. German Bunker in my Garden. The island Kommandant.
3. Guernsey remembers the SS Vega 65 years on, BBC, 2009.
4. Amy Malcolm Jersey War Tours Research. Herr Horst Herrman.
5. Mount Carmel Item 8 may 1945 «Mightiest Force of B-29's hits Japan. Germans Surrender on Channel Islands».
6. Felton Mark «German Paratrooper Prison Break».
7. Fofler Will. «The Last Raid: The Commandos, Channel Islands and Final Nazi Raid». The History press 224p., 2016.
8. Sanders Paul. «The British Channel Islands Under German Occupayion, 1940-1945»., Gardners Books, 288p., 2005.
9. Stasi Jean-Charles «Normandy, 8 March 1945: THE INCREDIBLE GERMAN RAID ON GRANVILLE»., Editions Heimdat, 80p., 2005.
10. Брагин В. П. Пушки на рельсах. Москва, 2006. 472 с.
11. Широкоград А. Б. Атлантический вал Гитлера. Москва: Вече, 2010 400 с.

УДК 94(477.65) «1944:[069.51:908](477.65–2.2)

Марія ОЛЕЙНИКОВА
(м. Одеса)

Художники Південної України на фронтах Другої світової війни

Доповідь присвячена долі художників Південної України під час Другої світової війни та їх творчому доробку у 1941-1945 рр.

Ключові слова: графіка, Друга світова війна, живопис, концтабір, малюнок, окупація, портрет, художник.

Науковий керівник: *Макушина Г. І.*, доцентка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Діяльність і творчість художників Південної України в роки Другої світової війни є малодослідженою темою. Дана розвідка розглядає долю художників Південної України під час Другої світової війни та їх творчу спадщину, створену в цей період, пронизану власними роздумами та переживаннями страшних подій, які вони передавали у своїх творах.

Історіографія проблеми. Загальна тема мистецтва в Другій світовій війні з радянських часів розробляється мистецтвознавцями, істориками, культурологами. Проте дослідження творчості художників Південної України згадується в загальних працях вчених М. Марченко, М. Петренко [5], В. Боканя, Л. Польового [1], Т. Вронської [3]. М. Криволапов у науковій праці «По мистецтво та художню критику України ХХ ст.» [4] розглядає діяльність евакуйованих художників. О. Роготченко [6] підкреслює важливість графіки для художників, які перебували на фронті. При вивченні біографій художників Південної України у багатьох відсутній період Другої світової війни. Тому викликає інтерес його дослідження.

Слід виділити ювілейні видання спілок художників міст Південної України, зокрема видання Миколаївської обласної організації Національної спілки художників України «Сучасні миколаївські митці. 1970-2000» [7], присвячене тридцятиріччю організації.

Постановка завдання. Проаналізувати особливості перебування художників Південної України на фронтах війни та визнання їх військової діяльності державою; дослідити творчий доробок художників, акцентуючи увагу на твори, написані під час Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема Другої світової війни зачіпає серця і почуття багатьох людей, адже в кожній родині зберігається пам'ять про трагічні події, які забрали мільйони людських життів, зруйнували тисячі населених пунктів і знищили незліченну кількість історичних пам'яток.

На фронтах Другої світової війни боролися як професійні художники, так і початківці. Вони воювали у різних родах військ: артилерії, піхоті, танкових військах, партизанських і розвідувальних загонах. Разом з усіма мерзли в окопах, ходили в атаку, в повній мірі поділяли біль відступу та радість перемог.

Багато художників Півдня України були призвані в армію та пройшли війну від першого дня до останнього. Учасниками Другої світової війни були Ю. Балановський, О. Бєлов, І. Ботько, Г. Вербицький, В. Волошинов, М. Главчев, Д. Катинін, В. Каркоц, В. Лапін, П. Пархет, О. Покосенко, О. Попов, М. Ряснянський, О. Семенов, О. Соколов.

У газеті Першого Українського фронту працював Ю. Балановський. В складі 28-ї армії Першого Білоруського фронту воював І. Ботько, а в Третньому Білоруському – Д. Катинін. Художник пройшов значний бойовий шлях, перебував у Далекосхідному та Першому Прибалтійському фронтах.

Художник В. Каркоц служив моряком Тихоокеанського флоту, воював у Порт-Артурі, Вонсані, Цусимі.

Виділимо миколаївського художника Михайла Олексійовича Ряснянського. Протягом вересня 1943 р. – квітня 1944 р. він знаходився на фронті у званні рядового 305-го стрілецького полку 108-ї гвардійської стрілецької дивізії. Після важкого поранення сім місяців перебував у шпиталі, після чого звільнений в запас у зв'язку з важкою травмою [8].

Нелегка доля випала миколаївському художнику Олександру Даниловичу Покосенку. Протягом 1942-1944 рр. він знаходився у концтаборі у Кенігберзі. Друга спроба втекти виявилась вдалою, проте він потрапляє до штрафбату, де був важко поранений [9]. В окупованому Херсоні під час війни залишився Г. Курнаков.

Репортажний малюнок, фронтові портрети, види зруйнованих міст – це роботи, які представляють безсумнівну історичну цінність як справжні документи цієї епохи, адже саме в них поєднуються почуття автора й об'єктивна правда війни. Численні фронтові малюнки українських художників, які дійшли до нас на пожовклих листках блокнотів, стали безцінним джерелом героїчного військового літопису української інтелігенції. Саме в натурних малюнках і етюдах, зроблених в окопах, під час боїв, в медсанбатах і госпіталях, в партизанських загонах, в підрозділах піхоти, штурмової авіації, під час розвідки, в розташуваннях танкових військ і обложених містах створена галерея сильних народних характерів.

Митці Півдня України також вкладали свою душу, свої думки, почуття та своє ставлення до навколишнього світу в твори мистецтва Другої світової війни. Їх роботи відображають страшні реалії війни.

Заслужений художник УРСР, Олексій Олексійович Попов, видатний український живописець, належить до покоління радянських художників, яке прийшло в мистецтво з фронтів Другої світової війни і відразу добилося успіху, заявивши про себе на повний голос. Такі твори як «Портовики», «Чорний вантаж» відобразили справжній талант митця подати ідею з абсолютно нової, несподіваної сторони, при цьому зберігати естетичну єдність композиції [10].

У період війни художниками Півдня України було створено чимало картин і етюдів. Зокрема, виділимо роботу Ю. Балановського «На дніпровських переправах». І. Ботько малював вулиці Берліну, тому побачили світ роботи «У Берліні, 29 квітня 1945 р.», «На вулицях Берліна 2 травня 1945 р.». Міські пейзажі з фронту писав В. Стрельников «В Карпатах Другий український фронт. Жовтень 1944». Художник Герогій Васильович Курнаков у воєнні роки залишився в окупованому Херсоні та малював зруйновані пам'ятки архітектури міста.

Портрети воїнів-однополчан, простих солдат, які стали героями, а деякі залишились невідомими створювали І. Ботько, Д. Катинін, А. Русин. Виділимо роботи останнього «Солдат Вітчизняної», «В день оголошення війни Японії», «На одеській кінофабриці» [12]. Своє оточення та переживання за батьківщину художник О. Белов втілює у творі «Блокада» .

Співробітником фронтових та армійських газет, оформлювачем книг і збірок з 1941 р. був П. Пархет. У 1943 р. художник переводиться в газету «Герой

Батьківщини» на посаду художника редакції, робив замальовки в Угорщині [4, с. 194].

Фронтіві малюнки сьогодні зберігаються в колекції Одеського художнього музею. Виділимо малюнки О. Белова, В. Зайченко [11], П. Пархета, А. Русина, В. Стрельнікова.

Всі ці художники, незважаючи на труднощі, не залишали своєї улюбленої професії. Їх творчою працею була створена вражаючий образотворчий літопис війни. Збережені картини того періоду, фронтіві малюнки і етюди – унікальні історичні свідчення воєнного лихоліття.

Держава високо оцінила військову діяльність художників. За участь у бойових діях художники були нагороджені орденами та медалями. О. Попов отримав орден Вітчизняної війни III ступеня, медалі «За відвагу», «За Перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». О. Покосенко має нагороди: орден Вітчизняної війни II ступеня, орден «За мужність III ступеня», медаль «За Перемогу над Німеччиною 1941-1945рр.», медалі «XX років Перемоги», «XXX років Перемоги», «XXXX років Перемоги». М. Ряснянський був нагороджений орденом «Вітчизняної війни II ступеня» та медалями: «За відвагу», «За перемогу над Німеччиною».

Змінюється соціальна роль художника: він стає свідком подій, які документує на аркуші паперу.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що Друга світова війна стала важким випробуванням для художників Півдня України та одночасно дала міцний ґрунт для творчої діяльності – невичерпну тему війни. На їх полотнах зображені випробування українського народу та народів Європи. Але одночасно завдяки видатним художникам, їхнім роботам, ці важкі історичні події залишаться назавжди в пам'яті людства і будуть існувати як безцінні джерела про цю старшу епоху історії нашого народу.

Примітки

1. Бокань В. А., Польовий Л. П. Історія культури України. Київ: МАУП, 2002. 256 с.
2. Василенко С. М. Українська інтелігенція й сталінізм у повоєнні роки. Науковий вісник. Збірник наукових праць ОДЕУ. Серія: Економіка, політологія, історія. № 19 (97) Одеса, 2009. С. 216-231.
3. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 486 с.
4. Криволапов М. О. Про мистецтво та художню критику України ХХ ст. Київ: Вид дім А+С, 2006. 268 с.
5. Марченко М. І. Петренко М. З. Нариси з історії українського мистецтва. Київ: Наукова думка, 1966. 243 с.
6. Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм. Київ: ФЕНІКС, 2007. – 608 с, іл.
7. Сучасні миколаївські митці. 1970-2000. Ред. В. А. Карнаух. Миколаїв: «Можливості Кіммерії» 2000. 122 с., іл.

8. <https://cultura.mkrada.gov.ua/project/memorialna-doshka-narodnomu-hudozhniku-ukrayini-ryasnyanskomu-mihaylu-oleksiyovichu-1926-2003/>.
9. <https://sorealizm.com.ua/nshu/nikolaevskie-hudozhniki>.
10. <https://sorealizm.com.ua/nshu/odesskie-hudozhniki>.
11. <http://ofam.od.ua/pdf/catalog/zaychenko.pdf>
12. <http://ofam.od.ua/pdf/catalog/rysin.pdf>

УДК 94(477)"1965/1991":321.02:316.75

Андрій МАГАЛЕЦЬКИЙ
(м. Житомир)

Міф про «Велику Вітчизняну війну» як базовий елемент ідеології «розвинутого соціалізму» (1965-1991 рр.)

Розкрито передумови формування міфу про «Велику Вітчизняну війну», описано етапи його розвитку та підстави активного використання в період «розвинутого соціалізму» 1965-1991 рр. Простежено спадковість політики пам'яті в СРСР і сучасній Росії. Міф про Велику Вітчизняну війну став базовим для формування сучасної ідеології Росії, зокрема й ідеї «Русского міра».

Ключові слова: міф, Велика Вітчизняна війна, розвинутий соціалізм, політика пам'яті, комеморативні практики.

Науковий керівник: *Білобровець О. М.* доцентка кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Пам'ять про події Другої світової війни в Радянському Союзі мала свої особливості і вирізнялася контролем з боку держави. Якщо в післявоєнні роки влада намагалася максимально згладити і применшити масштаб трагедії, щоб не нагадувати населенню про втрати і жахи війни, то за часів Леоніда Брежнєва пам'ять про війну стає інструментом в руках партії. Подібна політика дозволила сформувати ряд міфів, що використовувались для об'єднання держави. Водночас такий підхід настільки укорінився у свідомості частини мешканців пострадянського простору, що міфи стали ще й інструментом у гібридній війні Росії проти України.

Історіографія проблеми. У сфері вивчення історії пам'яті варто виділити праці науковців, на яких ми орієнтувалися при написанні даної роботи. Серед них дослідження Георгія Касьянова «Как «общая» история разделяет: политика памяти в Украине, Польше, России в 1990-е–2000-е гг.» [6]. Також проблему історії пам'яті висвітлює у своїй роботі Тетяна Журженко: «Геополитика памяти: переоценка итогов Второй мировой войны и борьба за гегемонию в Балтийско-Черноморском регионе» [5]. Міф про Велику Вітчизняну війну, як спадок Радянського Союзу досліджує Вікторія Венгерська, Ігор Щупак, Володимир В'ятрович [1].

Мета роботи полягає у вивченні та аналізі наявних джерел та літератури з окресленої проблематики; дослідженні передумов виникнення базоутворюючих міфів у СРСР, визначенні основних періодів формування міфів та окреслення найбільш поширених із них.

Виклад основного матеріалу. Час, коли до влади прийшов Леонід Брежнєв, найкраще підійшов для відновлення та активного використання міфу Великої Вітчизняної війни як об'єднуючого та надихаючого фактора. Формування ритуалів нового свята перемоги підтримали ветерани, адже 20 років вони вимушені були перебувати у тіні. Від середини 60-х рр. вони потрапили в центр суспільної уваги та ще й отримали змогу носити свої нагороди відкрито. Хоча, частина ветеранів і надалі не бажала згадувати війну та те, що довелося пережити.

Як державне свято, 9 травня встановлюється у 1965 р. з приходом до влади Леоніда Брежнєва та його оточення. В. Гриневич зауважив: «Для них міф Великої Вітчизняної війни був співзвучним і тому став одним з найбільших міфів радянської доби» [10]. Проте була й вимушена потреба в грандіозному святі. Микита Хрущов проголосив, що через двадцять років буде побудовано комунізм. Проте час ішов і партійне керівництво розуміло, що досягнути комунізму не вдасться. Леонід Брежнєв проголосив курс на розвинутий соціалізм, але народу треба було запропонувати певну компенсацію.

До двадцятої річниці Перемоги, президія Верховної Ради СРСР прийняла указ від 25 квітня 1965 р. Він проголошував 9 травня вихідним днем. Відтоді за ним у ієрархії державних свят закріплюється друге місце, після 7 листопада. [9, с. 227-228]. Леонід Брежнєв мав по-новому подати війну та Перемогу, а СРСР повинен був фігурувати як рятівник світу від Третього Райху. Недостатньо було просто говорити про Перемогу, тому запровадили нові комеморативні практики, що мали візуалізувати ідею [1]. До свята Москві присвоїли статус міста-героя. Термін «місто-герой» був вперше вжитий у 1942 р., у газеті «Правда», але офіційним він стає тільки в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 р., що визначив статус «Міста-героя» [7, с. 235-239; 28].

Наталія Амельченко підкреслює, що міф виконує своє завдання більш ефективно у поєднанні з ритуалом. До таких міфів-ритуалів можна віднести: парад Перемоги, вшанування місць захоронення Невідомого солдата, битв чи конкретних осіб [10].

Керівництво УРСР на тлі інших республік було досить консервативним та не бажало реалізовувати процеси демократизації. Використання історії у пропаганді залишалося традиційним, а Велика Вітчизняна війна займала окреме місце в ідеологічному вихованні. В 1985 р. директор інституту історії України АН УРСР Юрій Кондуфор та завідувач віділу історії України періоду Великої вітчизняної війни Всеволод Клоков написали статтю, головною ідеєю якої було наголошення на необхідності вивчення українського внеску у контексті загальносоюзної історії [3].

Після параду Перемоги 1965 р. радянська пропаганда активно взялася відновлювати старі та впроваджувати нові міфи стосовно Другої світової війни, щоб посилити контроль над суспільством і відвернути увагу від нагальних

проблем в державі. Тому ми зупинимось на аналізі змісту та значення основних міфів, сформованих у цей період (1965-1991 рр.).

У СРСР завжди акцентувалася увага виключно на Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. Саме така ідеологічна політика призвела до того, що й після розвалу Союзу в пам'яті більшості громадян існує тільки цей епізод. Таку державну політику можна пояснити тим, що Друга Світова почалася з нападу Третього Рейху на Польщу 1 вересня 1939 р. за фактичною згодою Йосипа Сталіна. СРСР, у свою чергу, напав на Польщу 17 вересня 1939 р. під приводом захисту населення Західної України та Західної Білорусі.

Ще до війни з Німеччиною радянська влада називала війну 1939-1941 рр. «Другою імперіалістичною війною» [8, с. 15]. Така назва підкреслювала факт, що це загниваючі імперіалісти-капіталісти не можуть досягти злагоди і через матеріальну вигоду останніх, страждають прості селяни та робітники.

Радянська пропаганда зосереджувала увагу виключно на війні між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною, й намагалась закріпити лаври переможця у цій війні виключно за СРСР. Сама назва «Велика Вітчизняна війна» мала показати символічність боротьби простих радянських громадян проти несамовитих німецьких загарбників. Кожна зі сторін у цій боротьбі уособлювала добро і зло відповідно.

Від початку війни влада поширювала інформацію про піднесення патріотичних настроїв населення, про бажання всіх зі зброєю на фронтах боронити батьківщину. Проте, насправді ситуація дещо відрізнялася від бажаної. Населення пам'ятало масові репресії 30-х рр., «Великий терор» знищення вищого офіцерського складу, Голодомор 1932-1933 рр., та руйнування індивідуальних господарств й примусову колективізацію. Поразки на початку війни з Німеччиною призвели до збентеження населення, частина людей була розчарована у слабкій владі, що жорстоко розправлялася тільки зі своїми громадянами, інші вступали до руху опору, а дехто ішов на співпрацю з німцями. Велика частина радянських громадян втомилася від постійних змін влади і ставилася байдуже до того, чия вона буде, аби вже почати нормально жити [2, с. 101-102].

На фронті люди не поспішали помирати за Йосипа Сталіна й Батьківщину, особливо, в умовах відсутності належної підтримки та фінансування армії. Комплекс негативних факторів став причиною відступу бійців Червоної Армії: солдати у безвиході розверталися і намагалися врятувати своє життя в нерівному бою. Тому з'явився указ № 227 «Про заходи з укріплення дисципліни та порядку в Червоній Армії й забороні самовільного відходу з бойових позицій», або ж просто: «Ні кроку назад!» [4]. Фактично указ був спрямований на підвищення дисципліни, проте методи його виконання були досить варварськими, а причини відступу солдат не було вирішено. Військовим не створили нормальних умов, а під загрозою смерті змушували миритися з існуючим станом речей.

Висновки. Отже, в період з 1965 по 1991 рр. в Радянському Союзі розвивали та формували нові міфи, що стосувалися Другої світової війни, або ж як її подавали – «Великої Вітчизняної Війни». Влада чекала майже два покоління з

метою витіснити пам'ять про жахи, що пережили учасники війни. Використання образу «Перемоги» дозволило об'єднати радянських людей навколо ідеї спільного ворогу та наймогутнішої держави-переможниці. Одночасно, свято дозволяло підтримувати відчуття постійної загрози з боку «ворожих» капіталістичних держав. З кожним роком масштаби парадів та інших ритуальних дійств збільшувалися. За рахунок святкових заходів та пропаганди влада відвертала увагу від реальних проблем держави. Свято Перемоги з 1965 року міцно закріпилося як одне з головних державних свят.

Примітки

1. Венгерська В. Міф про Велику Вітчизняну війну: радянський спадок та його презентація в комеморативних практиках в Україні та Польщі. Інтермарум: історія, політика, культура. 2015. № 2. С. 183-196.

2. Галушко К. Комуністична партія – керівна сила, творець Великої Перемоги. Війна і мир. Невідома Друга світова. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. С.100-104.

3. Гриневич В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/GrVIRaskPam/GrVIRaskPam.pdf>.

4. Грицюк В. М. Наказ народного комісара оборони Союзу РСР № 227 від 28 липня 1942. Енциклопедія історії України у 8 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7. 728 с.

5. Журженко Т. Геополитика памяти: переоценка итогов Второй мировой войны и борьба за гегемонию в Балтийско-Черноморском регионе. Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского пограничья. № 3-4. 2011. С. 134-157.

6. Касьянов Г. Как «общая» история разделяет: политика памяти в Украине, Польше, России в 1990-е–2000-е гг. Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского пограничья. № 3-4. 2011. С. 158-184.

7. Майоров М. Місто – Герой. Війна і мир. Невідома Друга світова. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 235-239.

8. Примаченко Я. Велика Вітчизняна війна. Війна і мир. Невідома Друга світова. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 13-16.

9. Рябенко С. У СРСР День Перемога завжди був найголовнішим святом // Війна і мир. Невідома Друга світова. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 226-230.

10. Шейко Ю. Друга світова війна: як позбутися радянських міфів і не створити нових? DW. 2015. 9 травня. URL: <http://dw.com/p/1FLvB>.

Розділ 5

УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 94:39(=161.2)(1-194)«1945/1969»

Олена ПОДОБЄД
(м. Київ)

Святкування Дня державності зарубіжними українцями (друга половина 1940-х – 1960-ті рр.)

У статті проаналізовано святкові заходи зарубіжних українців та урядів США і Канади з нагоди прийняття 22 січня 1918 р. IV Універсалу. Встановлено, що переміщені особи та біженці з України у Західній Німеччині, українські емігранти та діаспора в США та Канаді святкували 22 січня як День незалежності та Свято державності. Доведено, що 22 січня стало важливим консолідуючим святом, засобом збереження історичної пам'яті українського народу

Ключові слова: День незалежності, День державності, IV Універсал, зарубіжні українці, Західна Німеччина, США, Канада.

The article analyzes the festive events of foreign Ukrainians and the governments of the United States and Canada on the occasion of the adoption on January 22, 1918 of the Universal IV. It has been established that displaced persons and refugees from Ukraine in West Germany, Ukrainian emigrants and the diaspora in the United States and Canada celebrated January 22 as Independence Day and Statehood Day. It has been proved that January 22 has become an important consolidating holiday, a means of preserving the historical memory of the Ukrainian people.

Key words: Independence Day, Statehood Day, Universal IV, foreign Ukrainians, West Germany, USA, Canada.

Постановка проблеми. «Народе України! Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх, – борців за вольности і права трудящих». Ці рядки з документу, ухваленого в Києві на засіданні Української Центральної Ради понад 100 років тому, 22 (09) січня 1918 року. IV Універсалом було проголошено незалежність Української Народної Республіки. Саме 22 січня 1918 р. вперше у ХХ ст. було проголошено українську незалежність. Тому мають слушність історики, які відзначають, що 24 серпня 1991 р. відбулося відновлення державної незалежності України.

Проголошення першої незалежності в 1918 р. стало важливою подією в історії українського державотворення. Керівництво СРСР, до складу якого незабаром увійшла Україна, доклало зусиль, щоб українці «забули» документ, якої історичної ваги було прийнято 22 січня 1918 р. Однак увесь цей час про це пам'ятали українці у США, Канаді, Німеччині, Англії, Франції, Австралії.

Проблема святкування Дня державності зарубіжними українцями ще не перебувала в полі зору дослідників, що й зумовлює актуальність розвідки. Джерельну базу дослідження становлять матеріали архіву, української преси, що видавалася в США та Канаді, а також здійснені автором у 2020 р опитування переміщених осіб і біженців з України, які у другій половині 1940-х рр. перебували в Західній Німеччині.

Виклад основного матеріалу. Зарубіжні українці протягом не одного десятиліття святкували 22 січня як День незалежності, Свято державності. У другій половині 1940-х років в епоху ДіПі (англ. displaced person, DP; укр. переміщені особи) в українських школах у таборах переміщених осіб Західної Німеччини, 22 січня був святковим вихідним днем. У журналі обліку щоденного відвідування, як тоді казали «деннику», замість позначок про відвідування лаконічно зазначалося «свято» [3]. У цей день влаштовувалися різноманітні святкові заходи, в яких безпосередню участь брали школярі. Вони залишилися в пам'яті тодішніх учнів на довгі роки. Проводячи у 2020 році опитування серед колишніх ДіПі на запитання анкети «Чи відзначали ви в школі важливі у державотворчому сенсі свята та пам'ятні дати?», Валентин Забіяка (1933 р.н.) відповів: «[...] Незалежність, Т. Шевченко» [4, арк. 1], Л.О. (1933 р.н.): «Шевченка, 22-е січня, листопадовий Зрив, Крути і деякі інші» [6, арк. 2], а Л.З.О. (1935 р.н.) до цього переліку додала «Базар» [5, арк. 2].

22 січня в українських храмах у різних країнах Європи й Америки проводилися молебні. Громадсько-політичні діячі влаштовували мітинги, різні академії, на яких виступали з промовами знакові постаті епохи, зокрема й ті, хто брав безпосередню участь в подіях Української революції 1917-1921 рр., а також сенатори, мери міст. У такий спосіб українці привертали увагу громадськості, західного політикуму до становища колись незалежної України, поневоленої Радянським Союзом. Такі заходи сприяли збереженню історичної пам'яті українського народу та його консолідації.

Мер міста Чикаго (США) М. Г. Кеннеллі у своїй промові з нагоди Свята державності у 1955 р. відзначив прагнення українського народу до волі й висловив віру, що «в недалекому часі український народ буде святкувати свій День Незалежності як дійсність, а не тільки як спомин про щось втрачене в крутежі комуністичних злочинів» [1, с. 4]. Важливо, що очільник Чикаго у своїй доповіді звернув увагу присутніх не лише на боротьбу українського народу за кордоном, а й на території України, контрольованій радянською владою.

У цей святковий день українська діаспора влаштовувала концерти. У них брали участь провідні українські творчі колективи та окремі артисти. Приміром, у 1955 році в Торонто участь у святковому концерті взяли, зокрема, чоловічий хор сурма під диригуванням Юрія Головка, хор «Боян» під керівництвом Галини Голинської [1, с. 4]. Виручені під час таких концертів кошти спрямовували на матеріальну підтримку інвалідів українських визвольних змагань, їхніх вдів і сиріт, а також на видання англomовних наукових праць про Україну. Останнє становило важливий складник діяльності української еміграції з інформування світової громадськості про «українське питання», злочинну діяльність Кремля.

На початку 1965 р. мер Торонто (Канада) та губернатор штату Мінесота (США) підписали прокламацію про проголошення 22 січня Днем української незалежності. У 1960-х рр. 22 січня у Конгресі США можна було б назвати українським днем. У цей день початок роботи вищого законодавчого органу країни розпочинався молитвою, яку читали українські священники. У ній вони наголошували на тому, що незалежну Україну поглинув Радянський Союз, який з метою упокорення всіх незгодних застосував масові репресії. Як наслідок «колись медом і молоком текуча» Україна тепер «зруйнована, пограбована і закріпощена» [7, с. 9], – резюмував у 1967 р. заступник голови Консисторії Української православної церкви в США о. Т. Форостій.

Він же акцентував увагу на тому, що «коли б свобода Української Народної Республіки, здобута 49 років тому назад, була збережена, то сьогодні не було б проблеми комунізму на Сході Європи і світ не стояв би під загрозою, бо Вільна Україна була б на сторожі свободи своїх сусідів і в світі панував би спокій» [7, с. 9].

У молитвах українських священників висловлювалася вдячність керівництву США за підтримку ідеї відродження незалежної України й висловлювалася надія, що незабаром ворог буде переможений і Україна, як і інші країни поневолені СРСР, знову стане незалежною державою. Так, о. Б. Желехівський свою молитву у Сенаті 22 січня 1962 р. завершив такими словами: «Отче наш і Отче всіх народів! Ми молимося до Тебе, щоб українська нація в Бозі, і всі поневолені нації, діждались скорого відродження волі й зайняли своє повноправне місце між вільними народами світу, під широким покровом Твоєї всеохоплюючої любови й опіки. Амінь» [2, с.13].

Виступи у Конгресі США священників українських церков– православної та греко-католицької задавали тон. Далі сенатори і конгресмени у своїх доповідях порушували питання боротьби українського народу за створення своєї незалежної держави. Державні діячі ставили український народ в приклад іншим народам, які боролися проти радянської влади.

Висновки. Таким чином, 22 січня – прийняття IV Універсалу, за яким УНР проголошувалася незалежною державою, посідало важливе місце серед національних свят у календарі зарубіжних українців. У другій половині 1940-х рр. переміщені особи та біженці з України, що знайшли тимчасовий прихисток у Західній Німеччині, а також українські емігранти та діаспора в США та Канаді у наступні десятиліття святкували 22 січня як День незалежності та Свято державності. Розгортання «холодної війни» та набуття українцями Канади та США більшої ваги в громадсько-політичному житті приймаючих країн зумовили підтримку не лише на місцевому, а й на загальнодержавному рівнях «українського питання». День проголошення IV Універсалу та Акту соборності України поруч з Шевченківськими днями, Днем вшанування героїв Крут і жертв Базарської трагедії став важливим консолідуючим святом, засобом збереження історичної пам'яті українського народу.

Примітки

1. В роковини Незалежності і Соборности. Гомін України. Торонто. 1955. №6. С. 4.
2. День 22 січня в Конгресі США. Українське православне слово. Баунд-Брук. 1962. Ч. 2. С. 13.
3. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». Ф. 11. Оп. 1. Спр. 218. «Денник № 3 та фреквенції матурального курсу II-гої групи від 27 листопада 1946».
4. Особистий архів О.А. Подобєд. Анкета Валентина Забіяки (1933 р.н.).
5. Особистий архів О.А. Подобєд. Анкета Л. З. О. (1935 р.н.).
6. Особистий архів О.А. Подобєд. Анкета Л. О. (1933 р.н.).
7. Українські молитви в Конгресі США. Українське православне слово. Баунд-Брук. 1967. Ч. 3. С. 9-10.

УДК: 94:327.5(100) «19»

Володимир ГРАБІНСЬКИЙ
(м. Київ)

Ідеологія формування військово-промислового комплексу провідних держав світу на тлі загострення міжнародних відносин у другій половині ХХ ст.

Аналізуються ідеологічні засади формування військово-промислового комплексу провідних держав світу на тлі загострення міжнародних відносин у др. пол. ХХ ст. Зокрема, досліджується вплив зовнішніх обставин на внутрішню політику держави. Висвітлюється і соціальний аспект зазначеної проблеми.

Ключові слова: міжнародні відносини, військово-промисловий комплекс.

Науковий керівник: *Даниленко В. М.*, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження впливає з зовнішньополітичної ситуації, що склалася навколо територіальної цілісності України, проти якої було здійснено акт агресії з боку Російської Федерації, внаслідок чого в країні триває війна. Наявність потужного ВПК може суттєво вплинути на хід протистояння та зміцнити обороноздатність держави. Адже саме завдяки розвиненому військово-промислому комплексу країна може забезпечити потреби оборонних структур та виробляти достатню кількість сучасної зброї та оснащення. Дослідивши ідеологію і механізми формування ВПК провідних країн світу, ми зможемо розробити чітку стратегію модернізації та розвитку військово-промислового комплексу України.

Історіографія питання. Враховуючи специфіку зазначеного періоду, основний фокус нашого дослідження ми зосередимо на ідеології формування

військово-промислових комплексів США та СРСР. Проблему формування військово-промислового комплексу США висвітлює С. Мельман у своїй праці «Pentagon Capitalism. The Political Economy of War» [1]. Особливості теоретичного обґрунтування та створення військово-промислового комплексу розкриває С. Розен у праці «Testing the Theory of the Military-Industrial Complex» [2]. Переоцінку розвиненої системи ВПК здійснює С. Саркесян у праці «The Military-Industrial Complex: A Reassessment» [3]. Відомості про формування ВПК СРСР ми знаходимо у працях Л. Самуельсона «Красный колосс: становление военно-промышленного комплекса СССР 1921-1941» [4], Н. Симонова «Военно-промышленный комплекс СССР в 1920–1950-е годы: Темпы экономического роста, структура, организация производства и управление» [5]. Соціальний аспект дослідження висвітлює Т. Портнова у праці «Столица застоя? Брежневский миф Днепропетровска» [6]. Серед українських науковців проблему функціонування ВПК було розглянуто у статті О. Сальнікова «Тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу провідних країн світу» [7].

Метою дослідження є висвітлити ідеологію формування військово-промислового комплексу провідних держав світу в умовах загострення міжнародних відносин у др. пол. ХХ ст. Для досягнення поставленої мети нами були виділені наступні завдання: дослідити особливості формування та відмінності у створенні ВПК США і СРСР; визначити ідеологічний вплив потреби формування ВПК на суспільство зазначених країн.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Другої світової війни міжнародні відносини продовжували розвиватися в руслі протистояння двох ідеологій. В умовах розгортання холодної війни, керівники держав відмовилися від відкритих протистоянь, а зосередилися на нарощенні військової потужності. Варто зазначити, що локальні конфлікти мали місце, проте визначальною рисою зазначеного періоду є розгортання «гонки озброєнь».

Природно, що першочерговим завданням у стратегічних планах країн стало створення та розвиток військово-промислового комплексу (ВПК), адже здатність виробляти озброєння та військову техніку в достатній кількості і на належному рівні є вагомим показником могутності та дозволяє державі впевнено конкурувати на міжнародній арені.

Вперше термін ВПК використав Дуайт Ейзенхауер у прощальному виступі 1961 року, де наголосив, що необхідно бути обережними у питаннях розвитку військово-промислового комплексу, щоб не втратити контроль над цією структурою, що в майбутньому призвело б до кризових явищ [8].

Варто зазначити, що незважаючи на подібність завдань, які покладалися на військово-промисловий комплекс, кожна держава обрала свій шлях його створення. Однією з характерних рис американської моделі формування ВПК є контроль з боку громадськості. Провідне місце в структурі управління ВПК займав Конгрес та Президент. Саме вони здійснювали функції «громадського контролю» над військовими через міністра оборони (кандидат на цю посаду мав бути цивільною особою, або повинно було пройти не менше 10 років з моменту його звільнення з збройних сил) та Міністерства оборони. Певна роль у

регулюванні американського ВПК відводилася ринковим принципам. Для фінансування військово-промислового комплексу залучалися й інвестиції з приватних компаній. Окрім суто військових організацій у систему ВПК входив ряд цивільних урядових агентств, які займалися розробкою та координацією найважливіших стратегічних військово-цивільних програм.

Ідеологія демократичного управління та певної системи контролю з боку громадськості, а також співпраця з цивільними агентствами дозволила ВПК США ефективно модернізуватися та в подальшому безболісно переорієнтуватися на цивільні потреби. Відповідно до викликів часу, розробка озброєння мала відбуватися з дотриманням секретності. Для вирішення цього питання в СРСР почали створюватися численні закриті територіальні об'єднання з спеціальними умовами праці та дотриманням режиму безпеки і збереження державної таємниці. Зважаючи на те, що створення та підтримка ВПК потребує значних ресурсів, керівництво держав проводило з населенням ідеологічну роботу спрямовану на підтримку розвитку ВПК та формування ідеї необхідності такого комплексу для країни.

Особливістю радянської політичної системи була керівна роль правлячої Комуністичної партії і її лідерів у всіх сферах життя країни. Ця домінуюча роль була виражена найяскравіше в військових і військово-промислових питаннях, які стали предметом особливо суворого контролю з боку політичного керівництва. Відповідно, характерною рисою військово-промислового комплексу СРСР була система жорсткого централізованого управління в якій головним плануючим органом виступав оборонний відділ Державного комітету планування народного господарства [5].

Військово-промисловий комплекс СРСР був своєрідною «державою в державі» з системою «закритих підприємств», об'єктів і міст з дотриманням спеціального режиму існування. Все це сприяло формуванню особливого способу життя працівників закритої системи, що обумовлює несумісність будь-якої відкритої ринкової економіки з менталітетом ВПК, створеним в СРСР. Фактично ВПК став розподільною основою всієї економіки СРСР, її провідним сектором. В системі ВПК були зосереджені найкращі ресурси, кадри, технології. Такий підхід до управління ВПК не дозволив перетворити наявну систему в інструмент модернізації цивільних підприємств, зосередивши його на задоволенні потреб військової галузі.

Висновки. Формування військово-промислового комплексу в умовах холодної війни стало звичним явищем у стратегічних планах провідних держав світу. Завдання, що стояли перед ВПК багато в чому збігалися (модернізація та розробка нових зразків зброї, підтримка обороноздатності країни, масове виробництво продукції на задоволення потреб збройних сил), але шляхи створення систем військово-промислових комплексів були обрані діаметрально протилежні. Якщо в США при створенні військово-промислового комплексу дотримувалися засад демократичного управління та залучення приватних інвестицій з дотриманням громадського контролю, то СРСР обрало шлях

жорсткої централізації системи управління та створення закритих об'єктів, що знаходилися у підпорядкуванні суто силових структур.

Ідеологія формування військово-промислового комплексу була продиктована викликами часу, але при цьому політики держав виходили з менталітету суспільства, для забезпечення максимально ефективного функціонування ВПК і належного сприйняття його серед громадян власної держави.

Примітки

1. Melman S. Pentagon Capitalism. The Political Economy of War. New York, 1970.
2. Rosen S. Testing the Theory of the Military-Industrial Complex. Lexington: 1973.
3. Sarkessian S. The Military-Industrial Complex: A Reassessment. Beverly Hills, 1972.
4. Самуэльсон Л. Красный колосс: становление военно-промышленного комплекса СССР 1921-1941. Москва, 2001.
5. Симонов Н. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920–1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление. Москва, 1996.
6. Портнова Т. Столица застоя? Брежневский миф Днепропетровска [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/lbeb>.
7. Сальников О. Тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу провідних країн світу [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/lbeh>.
8. Амброз С. Эйзенхауэр. Солдат и президент. Москва, 1993.

УДК 94:[29:35](477+498)''1944/1989

Жанна ІЩЕНКО, Кирило САФОНОВ
(м. Київ)

Диктатура Чаушеску в Румунії: передумови та особливості

У статті розглянуто передумови та особливості становлення диктатури Чаушеску в Румунії. Автори наголошують на неоднозначності ролі Ніколає Чаушеску для політичного життя Румунії, країн Варшавського договору та Заходу.

Ключові слова: Ніколає Чаушеску, диктатура, тоталітарний режим.

Ceausescu's dictatorship: prerequisites and features

The preconditions and features of the formation of the Ceausescu dictatorship in Romania have been studied in the article. The authors emphasize the ambiguity of Nicolae Ceausescu's role in the political life of Romania, the Warsaw Pact countries and the West.

Key words: Nicolae Ceausescu, dictatorship, totalitarian regime.

Постановка проблеми. Феномен тоталітаризму хоча і сформувався в попередні історичні епохи, особливої актуальності набув у ХХ ст. Для вивчення цього явища становить інтерес еволюція режиму Чаушеску в Румунії. Для становлення диктатури повинні визріти певні умови. Президент США Ф. Рузвельт

наголошував, що саме економічний чинник є фундаментальною передумовою появи диктатури «Голодні і безробітні - матеріал, з якого створюється диктатура» [7]. Зауважимо, що напередодні Другої Світової війни, не зважаючи на великий потенціал природних ресурсів, Румунія залишалася аграрною країною з незначним відсотком національного капіталу у промисловості і низьким рівнем життя населення. У провідній нафтовій галузі частка іноземного капіталу становила майже 92% [3, с. 548]. Участь у Другій Світовій війні на боці нацистської Німеччини дещо «пожвавила» розвиток економіки і спочатку позитивно сприймалася у суспільстві. Лише коли тільки за офіційною статистикою кількість загиблих досягла більше 600 000 (п'яте місце в світі), а ще півмільона було захоплено в полон, в країні заговорили про необхідність мати сильного національного лідера, а суспільство було захоплене тоталітарними ідеями. Після входження радянських військ до Румунії, прихильність до комуністичного режиму зросла. Усі ці фактори разом зробили можливим прихід до влади в Румунії Ніколає Чаушеску.

Історіографія проблеми. Проблематика еволюції румунського комунізму стала предметом дослідження С.Лучканина [3]. Передумови та становлення відносин Румунії з Європейським Співтовариством протягом 1060-1970-х рр. були окреслені Л. Мельничук [4]. Особливості існування диктатури у сучасному світі були висвітлені О. Поплавським та О. Гаврильченко [5]. «Золота ера» Румунії і роль в її становленні Ніколає Чаушеску стали предметом біографічного дослідження В. Шевелева [8]. Унікальний матеріал, що стосується визначення ролі Румунії у Другій Світовій війні опублікований Г. Пікером, який протягом 1941-1942 рр. щоденно стенографував бесіди А. Гітлера у ставці Верховного головнокомандування [6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Намагання визначити передумови та особливості феномену тоталітарного режиму Ніколає Чаушеску в Румунії та значення тоталітарних режимів для розуміння історичного процесу після Другої Світової війни зумовлює актуальність нашого дослідження. До вивчення було залучено матеріали мемуарів, фахових досліджень, документальних фільмів. Розуміння передумов особливостей розквіту та падіння диктатури Чаушеску неможливе без короткого ретроспективного аналізу його життя. Ніколає Чаушеску з юних літ був прихильником марксистської теорії, про що свідчать його мемуари [4, с. 1]. Він вірив в комуністичну ідею сліпо не тільки на словах, був неодноразово засуджений і відбував покарання у в'язницях в тому числі в одній з найпохмуріших - Дофтани. З іншого боку інший тогочасний політв'язень генерал Штефан Костял вважав що «Чаушеску був обмеженим комуністом-ентузіастом». Згодом Чаушеску зблизився з «першим комуністом» країни Георге Георгиу-Дежом і став його довіреною особою.

Після створення в Румунії комуністичної партії і її перемоги на виборах 1948 р. з'ясувалося, що комуністів на той час в Румунії було не так багато, і саме тоді Ніколає, який вигідно виділявся серед інших відданістю комуністичній ідеї вступив в партію. Вже в 1950 р. він стає заступником міністра збройних сил Румунії в урядах Гроза і Георгиу-Дежа і отримує звання генерал-майора, хоча й не

служив в армії. В 1955 р. Чаушеску стає членом Політбюро ЦК РРП, саме тоді він здобув авторитет серед членів партії. Після смерті лідера країни Георгіу-Деж постало питання щодо його наступника. Основних кандидатів було троє : Іон Маурер, Георге Апостол і Ківу Стойка. Головним претендентом на пост Генерального секретаря партії вважався Георге Апостол, ветеран партії, в 30-і рр. знаходився разом з Георгіу-Деж в ув'язненні. Однак не всі були згодні з цією кандидатурою і зупинилися на компромісній фігурі 47-річного генерала без зайвих політичних амбіцій Ніколае Чаушеску, який відповідав тоді в Політбюро за армію і сили держбезпеки і отримав підтримку з боку прем'єра Іона Георге Маурер.

Правління Чаушеску почалося з запровадження ліберальних реформ в країні. Тогочасній Румунії була притаманна більша свобода, ніж в інших соціалістичних країнах, громадяни країни могли вільно купувати не тільки вітчизняну, а й зарубіжну пресу. Була переглянута політика щодо дисидентів: їх перестали відправляти в концентраційні табори і на заслання, обмежуючись менш суворими видами покарань. Саме в перші роки правління Чаушеску був прийнятий закон, що забороняє затримувати будь-кого більше ніж на 24 години без висунення звинувачень. Одночасно Чаушеску робить ставку на націоналізм і повну самостійність країни, що відповідало його давнім прагненням. На цьому етапі ми не маємо жодних підстав говорити про культ його особи. Однак поступово Н. Чаушеску почав концентрувати владу в своїх руках. Ще будучи секретарем ЦК партії з організаційних питань, він активно сприяв просуванню своїх прихильників – Іліе Вердец, Паула Нікулеску-Мізіла, Вірджіла Трофіна, Манія Менеску, які в 1965 р. стають секретарями ЦК. У 1971 р. секретарем ЦК партії стає також Іон Ілієску, в той час прихильник Чаушеску. В 1969 р. на Х з'їзд партії дві третини політбюро становили висунанці кондукатора. У той же час Чаушеску поступово відтісняє на другий план стару гвардію – соратників Георгіу-Деж, в яких бачив загрозу своїм владним амбіціям і повноважень, а потім і розправляється з ними. Побоюючись суперництва з боку більш молодих секретарів ЦК партії, Чаушеску уважно стежив за їх настроями і зв'язками, вдаючись за необхідності до жорстких заходів.

У міжнародній політиці Чаушеску не був однозначним прихильником ані Радянського Союзу, ані Заходу і капіталістичних країн. Першим його закордонним візитом був московський, де він просив віддати Румунії гроші, які були передані Росії ще за влади В. Леніна в 1918 р. В той же час покращувалися відносини з Заходом. Чаушеску випускав з країни євреїв та німців і вимагав «компенсації» у приймаючої держави. Найчастіше суми були близько 2-3,5 тисяч доларів [5]. Завдяки такій політиці, Румунія не тільки вибудовувала тісні дипломатичні відносини з країнами капіталістичного табору, але ще й поповнювала власний бюджет. 1968 р. ознаменувався посиленням позиції Чаушеску в Румунії та на Заході завдяки виваженим діям «генія Карпат» під час «празької весни». Американський журналіст, кореспондент «Ньюсуїк» Едвард Бер, що тоді перебував в Румунії був вражений надзвичайно доброзичливим ставленням румунів до свого лідера. Священик в розмові з журналістом хвалив

Чаушеску: «Дуже хороша людина, він захистить нас від росіян». Літній робочий радів: «Старому комунізму, слава богу, зараз всюди капут». А робітник-нафтовик з Плоєшті зауважив: «Живемо ми тепер добре, справи потихеньку йдуть на поправку. І буде все чудово, якщо тільки росіяни залишать нас у спокої». Едвард Бер згодом напише: «Ситуація була гранично зрозумілою: в самобутньої країни з'явився надзвичайно популярний лідер». [4, с. 3] Про західну підтримку уряду Чаушеску свідчить офіційний візит в Румунію 1969 р. президента США Р. Ніксона. Західні банки надавали кредити. У європейські країнах незабаром було опубліковано кілька біографічних книг про Н. Чаушеску, де він виступав мудрим, мужнім лідером, який кинув виклик Москві. Всі ці аспекти разом сприяли поступовому формуванню культу «генія Карпат». Вже на Х з'їзді комуністичної партії в 1969 р. делегати, немов в єдиному пориві, схоплювалися з місць і гаряче аплодували йому, скандуючи: «Чаушеску – народ!» Сам кондукатор все це сприймав як належне. Тоді Н. Чаушеску став ще й Головою Фронту демократії і соціалістичної єдності, що об'єднує всі політичні і громадські сили на чолі з компартією.

Влітку 1971 р. Чаушеску відвідав Кім Ір Сена в КНДР та товариша Мао в Китаї. Ці візити і культ особистості, який він побачив в цих країнах, настільки вразили Ніколає, що повернувшись додому він починає будувати абсолютно нову внутрішню політику. Відбувався процес становлення «культу вождя». Всі великі заходи в країні освячувалися його ім'ям. Набирала обертів потужна пропагандистська машина. У газеті «Ськинтейя» почали з'являтися докладні описи життя кондукатора в його власному викладі [6, с. 95]. Засоби масової інформації зобов'язані були піклуватися про імідж вождя. На телебаченні за цим стежив протокольний відділ Секурітате. За словами одного з редакторів, «...потрібно було прибирати все мимовільні паузи, затримки, заїкання Чаушеску, і тільки після цього програма йшла в ефір». Існували спеціальні інструкції, відповідно до яких під час телевізійної зйомки не можна було акцентувати увагу на маленькому зрості Чаушеску (167 см). Якщо державні діячі, з якими зустрічався Чаушеску, були вище його, то необхідно було вести зйомки так, щоб різниця в зрості не помічалася. У телевізійних, і кінохроніках високих де Голля і Жискара д'Естена ніколи не показували поруч з кондукатором. До 1970-х рр. нормою стали такі звернення, як «геній Карпат», «джерело нашого світу», «повноводний Дунай розуму», «творець епохи небаченого поновлення» тощо.

Олена Чаушеску, яка мала надзвичайний вплив на кондукатора, також стала об'єктом «потужного» культу особистості. Ніколає звеличив Олену так, що її стали називати «матір'ю нації». Лише офіційне перерахування постів, які посідала О. Чаушеску, займало декілька рядків: перший віце-прем'єр Уряду СРР, голова Національної ради з науки і техніки СРР, академік, президент Академії СРР. Як писав у книзі «Дезінформація. Таємна стратегія абсолютної влади» очільник контррозвідки Румунії Іон Міхай Пачепа, Олена Чаушеску була буквально схиблена на різних наукових званнях. Однопартійці наголошували на психологічній залежності керівника держави від його дружини [7]. Крім того, Н. Чаушеску страждав від фобії бути вбитим. За свідченням радянського історика,

доктора історичних наук Алли Язькової його дружина Олена не тільки не намагалася йому допомогти подолати ці страхи, але навчилася добре маніпулювати чоловіком: «Вона його постійно переконувала, що його хочуть отруїти і тільки вона може захистити й зберігати його безпеку». Під час перебування Чаушеску в Москві в 1969 р.: «На прийомі підходили до нього наші військові генерали та інші учасники визволення Румунії – він миттєво діставав цю вологу серветку і витирав руки»[7]. Наближений до Чаушеску Каміл Рогускі також підтверджує наявність цієї проблеми у диктатора [7]. Крім того, Чаушеску комплексував сприводу власної зовнішності. Вся Румунія була заповнена плакатами з зображенням Кондукатора, проте всі вони зображували ще того молодого Ніколає і контраст між його зовнішністю на них і самим лідером був очевидним. Нам здається очевидним, що він відмовлявся сприймати своє старіння.

Незважаючи на психологічні проблеми Н. Чаушеску за часів його перебування при владі Румунія з відсталої аграрної країни перетворилася на індустріально-аграрну і почала виробляти товари на експорт. Зокрема, країна стала найбільшим експортером текстилю в Європі. Але вже з середини 1970-х рр. румунські товари перестали витримувати конкуренцію з більш якісними західними. Саме тому на початку 1980-х країна поступово втягується до ринку Варшавського блоку.

Демографічна політика стала одним з пріоритетних напрямків внутрішньої політики уряду Чаушеску «Будь-хто, хто уникає мати дітей, є дезертиром, який залишає закони національної безперервності» [8] Країна підтримувала багатодітних матерів: так, матері, які народили не менш 5 дітей, мали право на значну матеріальну допомогу від держави, а ті, хто народив не менше 10 дітей, отримували звання «мати-героїня», що давало ряд важливих пільг. З іншого боку, було заборонено продаж контрацептивів жінкам, у яких було менше п'яти дітей, а згодом було запроваджено моніторинг за вагітними. Процедура розлучень була значно ускладнена: було оголошено, що розлучення подружжя можливе лише у виняткових випадках, а бездітні мали платити податок. Ці заходи дійсно сприяли зростанню народжуваності, проте їх запровадження призвело до виникнення нових проблем в румунському суспільстві. Багато жінок, бажаючи позбутися небажаної вагітності, вдавалися до підпільних абортів, що призводило до смерті чи каліцтва. Окрім цього виникли певні складності для системи освіти, адже середня кількість дітей у класі становила близько 45 учнів [7].

Ситуація ускладнювалась зростанням зовнішнього боргу Румунії. До початку 1980-х рр. він становив 12 млрд. доларів, а в другій половині 1980-х рр. з урахуванням відсотків, перевищив 20 млрд. [6]. Західні країни неодноразово пропонували списати усі кредити за політичні дивіденти – вихід з Варшавського договору. І хоча термін повернення кредитів припадав на 1990-ті рр., Н. Чаушеску заявив про можливість дострокового погашення кредитів. Зважаючи на те, проголошена в середині 1970-х рр. побудова «всебічно розвиненого соціалістичного суспільства і просування Румунії до комунізму» залишилася лише проектом, Н. Чаушеску висунув нове «надзавдання» – за всяку ціну погасити до кінця 1980-х рр. зовнішній борг країни. Значні зусилля, спрямовані на

його ліквідацію, стали однією з додаткових причин збоїв в економіці, що опинилася в лещатах надцентралізованої системи влади та управління народним господарством. Мізіл Нікулеску – секретар ЦК Компартії Румунії 1972-1989 рр. наводить причини критичної ситуації: «Чому він це зробив? Бо в нього були погані радники і по-друге він постійно знаходився від тиском наших друзів з Москви, я був учасником в перемовинах між Брежнєвим і Чаушеску. Брежнєв постійно звинувачував нас в тому, що ми продали душу капіталістам, що ми взяли в них у борг гроші. Я був свідком, коли Чаушеску сказав, що ми можемо за один день виплатити усі ці борги» [7].

Для того, щоб забезпечити виплату боргів, було здійснено ряд безпрецедентно жорстких заходів: продукти видавалися за картками (норма на 1 людину – 5 яєць, по 2 фунта борошна і цукру, півфунта маргарину, картопля, хліб, трохи м'яса і молочних продуктів), продаж бензину за талонами (30 літрів на місяць на людину); запроваджувалося лімітоване споживання електроенергії в масштабах всієї країни (в будинках румунських громадян належало бути не більше однієї 15-ватної лампи на кімнату, холодильники і пилососи були заборонені). Залежність румунською економіки від експорту товарів усіх видів, у тому числі на шкоду внутрішньому споживанню цих товарів ускладнювала ситуацію. Відбулося різке знецінення національної валюти – лея. В цей час радянські газети і журнали повідомляли, що незважаючи на незначні проблеми ситуація в країні стабільно хороша.

1990-ті рр. змінили країни Варшавського Блоку. Зокрема, маємо оксамитову революцію в Чехословаччині, руйнування берлінської стіни, прихід нових керівників до влади в Болгарії та Угорщині, оголошення Ярузельським у Польщі початку соціально-економічних реформ. Але Румунія ніби застигла в часі, Н. Чаушеску не відступив від свого попереднього курсу. Через неприйняття ідеї перебудови його відносини з М. Горбачовим були напруженими [4, с. 7]. Заходу ж не подобалося загравання Н. Чаушеску з Албанією, Іраном, Іраком, Лівією та Нікарагуа. Закордонна преса починає називати «генія карпат» диктатором і сталіністом. Але тепер закордонні видання вже не з'являються в Румунії, як це було на самому початку правління Ніколає. Сам Кондукатор через свою політику стає проблемою і для країн НАТО і для Радянського Союзу. Намагання забезпечити в цих умовах режим Чаушеску зумовило зростання впливу Секурітате.

12 квітня 1989 р. Ніколає Чаушеску урочисто заявив про повну виплату зовнішнього боргу Заходу. Але складна соціальна ситуація в країні призвела до трагічних подій в трансильванському місті Тімішоара, де проживало чимало етнічних угорців. Спочатку жоден з керівників країни не надав належної уваги місцевому конфлікту, а він швидко і несподівано переріс в масове повстання. Румунські засоби масової інформації не коментували цей випадок домашнього арешту, а згодом спроби висилки з міста Ласло Текеша, угорця за національністю, протестантського священика, який виступав на захист прав угорської меншини в Румунії. Наслідком заворушень стали втрати серед солдатів, що виконували накази влади та місцевого населення [7].

Повстання в Тімішоарі, що тривало місяць, в змусило Чаушеску 17 грудня 1989 р. скликати Політбюро для пошуків шляхів вирішення конфлікту. Відкриваючи засідання політбюро, Чаушеску повідомив своє власне бачення ситуації, що склалася: «Тут явно втручання зарубіжних кіл, іноземних шпигунських кіл, починаючи з Будапешта ... Відомо також, що як на Сході, так і на Заході всі говорять, що в Румунії потрібно було б змінити становище» [4].

Силовики були звинувачені в «капітулянтських позиціях» та в тому, що незначні локальні події переросли в заколот «декласованих елементів». Міністр оборони Василе Міля і міністр внутрішніх справ Тудору Постелніку були звинувачені у невиконанні наказів верховного головнокомандуючого. Чаушеску наголосив: «...Потрібно було стріляти, щоб скосити їх, дати попередження, а потім стріляти по ногам...» [6].

Н. Чаушеску приймає рішення самостійно заспокоїти хвилювання в суспільстві. 22 грудня 1989 р. за його наказом в Бухаресті був скликаний мітинг. На Палацовій площі зібралися маніфестанти з гаслами на захист соціалізму в країні, з портретами подружжя Чаушеску. Опівдні з балкона будинку ЦК партії Чаушеску почав свою промову. Раптом прямо в натовпі пролунав вибух, що викликало паніку серед маніфестантів. Пізніше стане відомо, що хтось підірвав петарду. На кілька хвилин телетрансляція була перервана, а коли відновилася, обстановка на площі вже змінилася. Звідусіль лунало «Геть тирана!», «Геть комунізм!». Люди розривали гасла, топтали портрети диктатора і його дружини. Наближені повели враженого Чаушеску з балкона, а той намагався зрозуміти, що ж відбувається. Разом з втратою популярності в Румунії Чаушеску втратив і зацікавленість з боку Заходу і Радянському Союзу [4]. Гнаний диктатор безуспішно намагався знайти підтримку серед обласних та місцевих партійних керівників.

25 грудня 1989 р. подружжя Чаушеску було піддане суду військового трибуналу. Відповідальний за організацію процесу В. Войкулеску (тодішній заступник прем'єр-міністра) пізніше розповів, що Олена і Ніколо не визнавали себе бранцями, вважали, що їх ховають у цій військовій частині в Тирговіште, запобіжні заходи (на ніч їх замикали в бронетранспортер) здавалися їм необхідними через постійну небезпеку нападу. Перебуваючи під вартою, колишній диктатор більшу частину часу мовчав – він взагалі не уявляв, що таке може відбутися з «батьком нації». Попри багато міфів, мовляв організаторами суду були агенти ЦРУ або КГБ, організували суд самі румуни, одним з них був генерал Віктор Станкулеску з найближчого оточення Чаушеску.

Очевидці розповідають, що сім'я Чаушеску була дуже щаслива, побачивши Віктора Станкулеску, який був призначений міністром оборони за сприяння «генія Карпат». Перед судом Олені і Ніколає дали можливість пройти медичний огляд, спочатку вони відмовилися, але потім дали лікарям себе оглянути і чекали вирішення своєї долі. Андрій Кеменічі, який також був присутнім під час трибуналу, згадував: «Вони могли скористуватися своїм станом здоров'я, але вони не знали про це. По-перше, вони не зрозуміли, що могли якось врятуватися –

поїхати назад до Бухаресту, якщо б сказали що хворі, але вони не зрозуміли, що є така можливість і заявили, що повністю здорові» [8].

Суд визнав Ніколає й Олені Чаушеску винними у порушенні наступних статей Кримінального Кодексу СРР: ст. 145 (руйнування національної економіки), ст. 163 (збройний виступ проти народу і держави), ст. 165 (руйнування державних інститутів), ст. 356 (геноцид). Подружжя Чаушеску також звинуватили у наявності закордонних банківських рахунків [4, с. 13]. Незважаючи на те, що Ніколає і Олена Чаушеску не визнали ні своєї вини, ні легітимності суду подружжя було страчено, а диктор телебачення, демонструючи тогочасне ставлення суспільства до «батька нації» повідомив: «Антихрист був убитий на Різдво!» [4, с. 20]. Цікаво, що соціальне опитування 26 липня 2010 р., проведене Румунським інститутом з оцінки та стратегії (IRES) показало, що вже 49% відповіли, що Чаушеску був хорошим керівником, 15% - поганим, 30% - ні хорошим, ні поганим [10].

Висновки. Роль Н. Чаушеску в політичному та суспільному житті Румунії є неоднозначною. Маємо зауважити, що на початковому етапі його перебування при владі в країні було встановлено найдемократичніший у Варшавському Блоці режим. Громадянам Румунії була доступна західна преса, що, на нашу думку, допомагало пересічному жителю сформувати критичне бачення тогочасних історичних реалій. Але згодом ситуація кардинально змінилася. Чи були ці зміни пов'язані лише з особистісними характеристиками Чаушеску, чи стали вони наслідком сильного впливу з боку Олени Чаушеску, чи було це бажання довести всьому світові, що Румунія має свій унікальний шлях і може самостійно, не зважаючи на Москву, формувати зовнішньополітичний курс? Кожне з цих запитань заслуговує на окреме дослідження. Ми вважаємо, що драматичні події 1989 р. в Румунії викликані цілим комплексом невирішених взаємопов'язаних проблем: яскраво вираженими диктаторськими нахилами Чаушеску, роллю його дружини у власній сім'ї та в політиці країни, зміною політичної ситуації в СРСР, намаганням «генія Карпат» віднайти нових партнерів на міжнародній арені, що викликало погіршення стосунків в Заходом, загостренням етнічних проблем між румунами і угорцями, складною економічною ситуацією в країні.

Примітки

1. Документальний фільм Цілков секретно. Чаушеску. Дорога на ешафот [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=EC62Twnnylw>
2. Журнал "Коммерсантъ Деньги" №50 від 20.12.2004
3. С.Лучканин Еволюція Румунського комунізму: від сталінського тоталітаризму до націонал-комунізму Ніколає Чаушеску [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1zwFXaIYfxsxb03QTtjpcFjXV7MAcpNPn/view>
4. Л.Мельничук Прередумови та становлення відносин Румунії з Європейським Співтовариством (1960-1970-ті рр.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/269908.pdf>
5. Поплавський О., Гаврильченко О. Диктатура у сучасному світі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.dsau.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/1062/1/2.pdf>

6. Г. Пикер. Застольные разговоры Гитлера [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://flibusta.site/b/76649>

7. Ф.Д.Рузвельд Беседы у камина [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=142995>

8. Шевелев В.М. Чаушеску и «золотая эра Румынии» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=32244>

УДК 94:621.039.586(477)''1986''

Анджей КОЛОВОРТНИЙ
(м. Київ)

Аварія на Чорнобильській АЕС: наслідки нуклеарної катастрофи

Проаналізовано наслідки нуклеарної катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції. На основі аналізу широкого спектру публікацій у засобах масової інформації та спеціальної літератури здійснена спроба дослідити зазначену тему та визначити можливі підходи до вирішення окремих проблем. Автором розглянуто три важливі аспекти проблеми, а саме: вплив аварії на Чорнобильській АЕС на суспільство; економічний регрес, спричинений аварією; екологічні наслідки аварії.

Ключові слова: Чорнобильська АЕС, зона відчуження, аварія, радіація.

Науковий керівник: *Проневич Т. М.*, вчитель історії середньої загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 186 м. Києва.

Постановка проблеми. ХХ ст. було і залишається однією з найбільш насичених подіями епох, однак на тлі інших буремних та руйнівних подій вирізняється ядерна катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції. Аварія на ЧАЕС є надзвичайною подією планетарного масштабу. Вона спричинила масштабні ураження територій та людей, значно збільшивши показники смертності та захворюваності на онкологічні захворювання. Об'єктивний аналіз цієї історичної події неможливий без усвідомлення масштабу трагедії, відстеження причинно-наслідкових зв'язків між ядерним вибухом на спалахом окремих захворювань на заражених територіях. У статті розглянемо три основні аспекти наслідків катастрофи: соціальний чинник, економічний регрес для нашої країни та екологічні проблеми для усього світу.

Виклад основного матеріалу. Після аварії на ЧАЕС перед владою УРСР постала проблема евакуації місцевого населення. Станом на 1986 рік були евакуйовані 116 000 осіб з тридцяти кілометрової зони відчуження [2]. Місто Прип'ять було визначено першим населеним пунктом, населення якого підлягало безумовному відселенню. Влада наголошувала, що відселення місцевих мешканців буде нетривалим, лише на кілька днів. Рівень радіації у Прип'яті сягав кількох десятків, а подекуди й сотень мілірентген на годину. Повідомлення про евакуацію було розповсюджено о 7 00 ранку 27 квітня 1986 р., а сама евакуація розпочалася о 14.00. Пізніше виникла потреба у відселенні людей, які мешкали в

10-кілометрової зони. Необхідність вжиття таких заходів була зумовлена результатами, отриманими при проведенні перших радіаційних розвідок [4]. А вже 4 травня 1986 р. уряд прийняв рішення про відселення мешканців населених пунктів, що були розтушовані у 30-кілометровій зоні. До списку відселення потрапило 59 населених пунктів України та Білорусі. Пізніше додатково було відселено мешканців 15 населених пунктів (8 населених пунктів Київської області, 7 населених пунктів Житомирської області) [1].

Загалом до кінця літа 1986 р. були евакуйовані 90 784 місцевих мешканців з 81 населеного пункту. Вирішення питання забезпечення переселенців житлом здійснювалося державою форсованими темпами. Для сільського населення було побудовано 11 тис. будинків садибного типу та 402 об'єкти соціального призначення [3]. Особливо специфічним було забезпечення новим місцем проживання мешканців урбанізованих міст на кшталт Чорнобиля та Прип'яті. Таким переселенцям було запропоновано квартири у Києві, Чернігові або Житомирі.

Чорнобильська катастрофа завдала непоправної шкоди здоров'ю колишніх мешканців зони відчуження та прилеглих до неї територій. Найбільш розповсюдженою хворобою, викликаною наслідками аварії на ЧАЕС, стало опромінення щитовидної залози. Звісно, цього можна було б уникнути, якби уряд проводив з населенням цілеспрямовану профілактично-просвітницьку роботу та оперативно налагодив постачання необхідних ліків, зокрема пігулок йоду, необхідних для захисту населення від впливу викинутих у повітря радіоактивних елементів [4]. До чинників розповсюдження хвороб, викликаних іонізуючим опроміненням, також належать неприпустимі рівні забруднення води та продуктів харчування.

Діти склали більшість постраждалих від наслідків аварії. Серед постраждалих дорослих та підлітків спеціалісти в галузі онкології визнають повністю здоровими лише 13,95 %, а серед дітей – 22,1% (для порівняння: серед учасників ліквідації аварії питома вага повністю здорових людей складає 10,95%, а серед евакуйованих – 13,18%). Серед осіб, які проживають на забруднених територіях, здоровими визнано лише 17,84%. За офіційними даними Міністерства охорони здоров'я України, серед ліквідаторів аварії станом на 2000 рік смертність зросла у 7-8 разів, а захворюваність у 12-18 разів. Натомість станом на 2020 рік смертність серед ліквідаторів упала на 20,4% [3].

За багатьма параметрами після аварії Чорнобильської АЕС спостерігався регрес. У першу чергу йдеться про інтенсивність радіаційного вимірювання чи то зниження радіоактивності у повітрі. Залишаються незмінно високими показники захворюваності серед працездатного населення України, підлітків та дітей, котрі не досягли 14-річного віку. Несприятливі екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи спричинили необхідність забезпечення якісного захисту життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу радіації [1].

Станом на 2020 рік 30-кілометрова зона навколо ЧАЕС залишалася закритою та недоступною для використання у сільськогосподарському обороті. За часів СРСР було використано майже 12,6 млрд. крб. з метою ліквідації наслідків

ядерної катастрофи. У підготовлених урядом СРСР для МАГАТЕ [2] матеріалах зазначалося, що у період з 27 квітня по 10 травня 1986 року у розвал четвертого енергоблоку було скинуто близько 5 тис. тон різних матеріалів. Найбільше було використано свинцю – 2400 тон, 1800 тон піску та глину, 800 тон доломіта, а також 40 тон карбиду бора, спроможного гасити радіоактивність шляхом її поглинання. У наукових дослідженнях того часу та звітах партійних чиновників вірогідність потрапляння матеріалів у реакторну шахту як своєрідне серце реактора було оцінено у 20% [1].

Упродовж літа-осені 1986 р. велися роботи на майданчику ЧАЕС: було побудовано об'єкт «Укриття», часткового захоронено «рудий ліс», велику кількість автомобілів та елементи побуту, котрі поглинули велику кількість іонізуючого опромінення. На території навколо ЧАЕС здійснювалася санітарна обробка тварин. В цілому лише в Україні було виготовлено 8,5 тис. тон металокопункцій, поставлено 43 тис. кубів сухої бетонної суміші, 635 тон щебеню, 235 тон цеоліту, 16,4 тон збірного залізобетону, 48,5 тис. куб. м. будового каменю, 315 тон цементу, 1200 тон асфальтобетону [3].

При будівництві об'єкту «Укриття» було вкладено 400 тис. м³ бетону, змонтовано 7,3 тис. тон металокопункцій, знято та переміщено 90 тис. м³ ґрунту. Загальні витрати на консервація Четвертого енергоблоку склали приблизно 150 млн. крб. Фінансування ліквідації наслідків на ЧАЕС здійснювалося урядом. Так, наприклад, 5 червня 1986 року ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР виділили 300 млн. крб. на фінансування всіх витрат [3].

Станом на 2020 рік Україна та міжнародні партнери витратили близько 2 млрд. євро для нового безпечного конфайменту. До будівництва конфайменту було залучено фахівців з 27 країн світу [1], однак основну роботу виконувало 2 тисячі українських спеціалістів, понад тисяча з яких були щоденно присутні на будівництві.

Україна та світове співтовариство зацікавлені у забезпеченні радіоактивної безпеки. Величезні бюджетні кошти, як в часи СРСР, так й в часи незалежної України, перманентно витрачаються з метою мінімізації руйнівних наслідків нуклеарної аварії на Чорнобильській АЕС. Значні фінансові витрати за часів УРСР спричинили економічний регрес та кризову економічно-політичну ситуацію [2].

Наразі найбільш помітним та небезпечним для суспільства залишається екологічний аспект аварії на ЧАЕС. Викид радіоактивних речовин в результаті Чорнобильської катастрофи відбувався з різних частин активної зони реактора упродовж тривалого проміжку часу з різним ступенем вигорання палива, що призвело до неоднорідного забруднення зони навколо ЧАЕС. Загальна кількість речовин, що потрапили у довкілля, склала 11 тон ядерного палива. Серед іонізуючих речовин, котрі потрапили у повітря, варто виокремити найнебезпечніші, а саме: ізотопи урану, плутоній, йод-131, цезій-134, цезій-137, стронцій-90 [3]. Більшість цих речовин посіла навколо ЧАЕС у водоймах, будівлях, тваринах, людях. Менша частина цих речовин утворила радіоактивну хмару, що рушила на північний захід Європи.

Аварія забруднила понад 145 000 кв. км. території України, Республіки Білорусь, Російської Федерації. Близько 5 млн. людей безпосередньо постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи. На сьогоднішній день близько 2 млн. осіб мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Відомо, що одним з головних наслідків Чорнобильської катастрофи є радіонуклідне забруднення, майже 9% сільськогосподарських угідь України [3]. Також великого забруднення зазнав «Рудий ліс», котрий зберіг і по сьогоднішній день велику кількість ізотопів радіоактивних елементів, котрі за ланцюжком харчування потрапляють до організму людини.

Також значного деструктивного впливу зазнала фауна у зоні відчуження. У амфібій та гризунів, котрі мешкають у зоні відчуження, відбувається накопичення радіонуклідів у кістках і суглобах. У поколіннях великої рогатої худоби, спостерігається зниження плодючості та підвищення смертності новонароджених, зміни генетичної структури [4].

У структурі порід лісів зони відчуження переважають насадження сосни звичайної. Під дією іонізуючого опромінення більшість дерев набувають рудуватий відтінок, а та меншість, що залишається, зберігають у собі тривалий час радіонуклідне забруднення, яке залишається небезпечним для здоров'я людини. У зоні відчуження відроджуються рідкісні червонокнижні тварини, популяції яких довгий час були на межі знищення на території України [2].

Висновок. На сьогоднішній день в Україні відчувається негативний вплив наслідків Чорнобильської катастрофи. Найсуттєвішого впливу зазнав соціум. Близько 116 000 осіб було відселено у різні регіони України. Ще за радянських часів було витрачено 12,6 млрд. крб. для ліквідації наслідків аварії. Станом на 2016 рік 1,5 млрд. євро було витрачено на будівництво нового безпечного конфайменту. Забрудненою та непридатною для використання залишається 30-кілометрова зона навколо ЧАЕС. Україна спільно з міжнародними партнерами постійно вживають заходи з метою подолання руйнівних екологічних наслідків на Чорнобильській АЕС. Особлива увага приділяється рекультивації ґрунтів у зоні відчуження, санітарній обробці лісів, відновленню популяції тварин тощо.

Примітки

1. Вогонь Чорнобиля. Книга мужності й болю. Літопис Чорнобильської трагедії у документах, фактах та свідченнях самовидців. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 573 с.

2. Комар В. В. Чорнобильська катастрофа: історичні аспекти, соціальні наслідки. Житомир, 1999. 30 с.

3. Павлов В. І. Соціально-економічні наслідки Чорнобильської катастрофи: адаптація, проблеми: (За матеріалами Волин. обл.). Луцьк: Надстир'я, 2000. 340 с.

4. Стан здоров'я потерпілого населення України через 20 років після Чорнобильської катастрофи: [стат.-аналіт. довід. у 2 ч.]; М-во охорони здоров'я України, М-во України з питань надзвич. ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорноб. катастрофи, Центр мед. статистики МОЗ України. Київ: НДВП «ТЕХМЕДЕКОЛ», 2007. Ч. 1. Стан здоров'я населення на територіях радіоекологічного

контролю та надання медичної допомоги потерпілим внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; голов. ред. Гайдаєв Ю.О., 2007. 177 с.

5. Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: зб. док. про катастрофу на Чорнобил. АЕС; Галузевий держ. архів Служби безпеки України, Ін-т історії України НАН України, Укр. ін-т нац. пам'яті; упоряд.: О. Бажан ; редкол.: І. Лябах та ін. У 2 ч. Ч.2. Київ: К., 2020. 686 с.

6. Чорнобильське досьє КГБ: суспільні настрої, ЧАЕС у поставарійний період : зб. док. про катастрофу Чорнобил. АЕС; Галуз. держ. архів Служби безпеки України, Ін-т історії України НАН України, Укр. ін-т нац. пам'яті; упоряд.: О. Бажан, В. Бірчак, Г. Боряк ; відп. ред. В. Смолій. У 2 ч. Ч. 1. Київ, 2019., 1197 с.

УДК 94:796.03(477-25)"1989/1995"

Іван ПОПЧЕНКО
(м. Київ)

Київський «Пласт»: відродження та діяльність (1989-1995 рр.)

Розглядаються передумови, причини та обставини відродження діяльності у 1989-1995 рр. київського осередку дитячо-юнацької громадської організації «Пласт». Проаналізовано персональний склад перших пластових гуртків столиці України, організаційні зміни в їх структурі, що призвели до об'єднання у 1992 р. окремих гуртків пластунів у пластунську Станицю Київ.

Ключові слова: громадська організація, Пласт, пластовий гурток прихильників, пластова Станиця Київ, «Київські Грифони», «Лицарі Христа».

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Постановка проблеми. Процес відродження діяльності пластових організацій у Києві, як і в Україні в цілому, бере початок від кінця 1980-х рр., коли на хвилі перебудови й демократизації радянського суспільства, започаткованої М. С. Горбачовим, поставав новітній період українського національно-державного відродження. Саме тоді активізувався національно-патріотичний рух, почали створюватися спочатку нечисленні, але активні в своїй діяльності національно-демократичні організації та об'єднання. Один із напрямків такої громадянської активності позначився відновленням дитячо-юнацької громадської організації «Пласт».

Виклад основного матеріалу. Ініціатива відновити діяльність «Пласту» на теренах столиці України належала окремим представникам старшого покоління національно свідомих киян, які прагнули займатися суспільно корисною виховною роботою з молоддю. У 1989 р. семеро киян – подружжя Прудків Сергій та Ліля, Микола Сульжук, Володимир Скоробський, Віталій Мамчур, Сергій

Станкевич і Славко Кондратюк, створили пластовий гурток прихильників [5; 8]. Поштовхом до такого кроку стало їх знайомство з працею О. Тисовського «Життя в Пласті» [6].

Перш як працювати з дітьми за пластовими методиками, члени гуртка вирішили самі пройти юнацькі проби та скласти Пластову Присягу. Наймолодшому членові гуртка на той час виповнилося 24 роки. Подолавши сім «засновних сходин», що відбувалися раз на тиждень, члени гуртка обрали його Провід та назву – «Київські Грифони». Першим і останнім гуртковим (керівником проводу гуртка) було обрано старшого пластуна прихильника Володимира Скоробського [8].

Одночасно з самовдосконаленням і підготовкою до складання «проб» члени гуртка брали активну участь у політичних акціях (зокрема в перепохованні 19 лютого 1989 р. на Байковому кладовищі тіл померлих у мордовському таборі українських патріотів-дисидентів Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого). Спільно з представниками Української гельсинської спілки (УГС) та членами товариства «Меморіал» пластуни організовували перші київські мітинги, агітували за Народний Рух України, разом із членами НРУ та представниками Українського козацтва встановили хрест на могилі полеглих героїв Крут на Замковій горі в Києві [7].

6 травня 1990 р., у день покровителя Пласту святого Великомученика Юрія Переможця, старший пластун В. Скоробський та пластун-сеньйор С. Прудко склали першу з часу відродження організації в Україні Пластову Присягу. Й хоча під час складання присяги не було офіційного представника Пласту, керівні органи якого знаходилися тоді за океаном – у Північній Америці, обітниця була складена урочисто на Біблії та прапорі гуртка «Київські Грифони» у присутності юнацтва та старших пластунів. До слова, прапор першої київської пластової організації майстерно вишила народна майстриня Олена Прядко [8].

Члени столичного пластового осередку брали активну участь у пластовій діяльності на теренах не лише Києва, але й у всієї України. Так, наприклад, у травні 1990 р. провід гуртка «Київські Грифони» брав участь в установчих зборах з підготовки проведення Першого всеукраїнського з'їзду Пласту в с. Брюховичі поблизу Львова. Згодом вони ж стали учасниками Першого (установчого) з'їзду Пласту 19-21 жовтня 1990 р. у м. Моршині. Одним із важливих питань, що обговорювалися на з'їзді, було затвердження назви організації. Після цілоденних обговорень учасники з'їзду проголосували за закріплення за організацією назви «Український Пласт». Така назва мала підтверджувати традиції Пласту, заснованого 1912 р. у Львові О. Тисовським [8].

У листопаді-грудні 1990 р. у Києві був сформований новий підготовчий курінь старшопластунів – «Лицарі Хреста», що продовжував традиції, закладені в гуртку «Київські Грифони». Щоб стати членом пластового куреню претендентові потрібно було скласти пробу на ступінь пластуна-учасника, брати участь у недільних Службах Божих та в активній «практиці» на природі. У «Лицарі Хреста» об'єдналися старшопластун Володимир Скоробський (Журба), старший пластун Володимир Ковальський (Чорноманець), старшопластун прихильник

Славко Кондратюк (Крутивус), а згодом до них долучилися старшопластуни прихильники Валерій Шовкун, Ігор Микал та Сашко Дияконів. Останній складає присягу на свято Архистратига Михаїла 21 листопада 1990 р. на Замковій горі в Києві. Церемонію присяги провів В. Скоробський. Курінь працював над самовдосконаленням і здачею проб, а також над концепцією релігійного виховання в Пласті. Протягом 1991 р. організації київських пластунів поповнилися новими членами. Зокрема, до когорти старшопластунів долучилися Ярослав Галяс, Віктор Тютюн та Кость Тесленко [8].

У листопаді 1992 р. відбулося об'єднання київських старшопластунів у пластунську станицю «Київ». Провідна роль у цьому процесі належала «Лицарям Хреста». 21 листопада 1992 р. Станиця Київ обрала собі покровителя – Архистратига Михаїла. Цей день став днем Станиці Київ [8].

З ініціативи «Лицарів Хреста» закладалося багато традицій Київської Станиці Пласту. Так, за допомоги Ганни Попсуйко була створена пластова недільна школа для новаків, якою опікувався священник Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) отець Богдан (Петухов). На свято Воздвиження Чесного Животворчого Хреста Господнього (27 вересня 1992 р.) на згадку про зруйновані храми Києва «Лицарі Хреста» організували виготовлення та встановлення хреста на Замковій горі в Києві. Хрест і до сьогодні поновлюється з ініціативи колишніх членів «Лицарів Хреста». Невдовзі після встановлення першого, виготовленого з дуба, хреста, його пошкодили вандали відбивши рамено. Пластуни відновили хрест, але його згодом взагалі порубали. Тоді було вирішено виготовити металевий хрест. Його юнаки та старші пластуни станиці встановили на Замковій горі у 1993 р. Освятити хреста священник Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) отець Сергій (Станкевич). Хрест тут стоїть і сьогодні.

У Страсну П'ятницю 1994 р. за ініціативи члена «Лицарів Хреста» В. Скоробського було організовано перше пластова почесне бдіння біля Гробу Господнього (Плащаниці) в свято-Михайлівському (Видубицькому) монастирі Києва [8].

Члени «Лицарів Хреста» за погодженням зі Станичним Проводом, розробили ескіз та виготовили хоругву Станиці Київ. У 1995 р. хоругву освятити у храмі Гробу Господнього в Єрусалимі отець Сергій (Станкевич). Духовний пластовий вишкіл дав і свої плоди: вже за кілька років двоє членів першого гуртка «Київських Грифонів» стають священниками УГКЦ та УПЦ КП, а один – дияконом УПЦ КП.

Протягом 1989-2010 рр. чисельність київських пластунів непинно зростала. Якщо у 1989 р. старшопластунів (осіб з 17 до 25 років) було всього троє, то у 2010 р. – 88 осіб, які були об'єднані в 15 куренів три з яких були підготовчими. Пластунів-юнаків (дітей 11-17 років) у 1989 р. теж було троє, а в 2010 р. – 120 осіб; пластунів-новаків (дітей 6-11 років) у 1989 р. також було лише 3 особи, а в 2010 р. – 106 [2]. Пласт поповнювали нові кадри виховників, старшопластунів, юнаків та новаків, а згодом і «пташенят» (діти до 6 років). Батьки київських пластунів об'єднались в Київський Пластприят (приятелі, котрі допомагають

пластовому проводу). Улад (структура) пластунів новаків Станиці Київ складається з гнізд (зокрема й так званих «підготовчих»), що мають власні числа й назви та нараховують від 5 до 15 осіб кожне. У пластунів сеньйорів існує спеціальний осередок праці, станом на 2018 р. у ньому нараховувалося 15 членів [3]. Поряд з етнічними українцями до київського Пласту вступали також діти інших національностей, а також багато тих, хто не мав з Пластом жодного родинного зв'язку в минулому [8]. Станом на 2018 р. київська станиця Пласту нараховувала 1300 пластунів та була найчисленнішою молодіжною організацією столиці України [1].

У 2018 р. близько 500 вихованців київського осередку Національної скаутської організації України «Пласт» взяли участь у святкуванні Дня пластової присяги та 100-ліття заснування Київського Пласту [4]. Сьогодні це активна організація, яка діє реально, а не на папері, як багато інших громадських організацій в Україні.

Висновки. Отже, відродження скаутського дитячо-юнацького руху в столиці України зумовлювалось спричиненою Перебудовою загальною демократизацією суспільного життя в УРСР наприкінці 1980-х рр. та пов'язується нами з відновленням діяльності першого неформального пластового гуртка прихильників «Київські Грифони» у 1989 р. Київський Пласт поставав як добровільна самоврядна дитячо-юнацька громадська організація за активної участі старших пластунів. Члени столичного пластового осередку брали активну участь у пластовій діяльності на теренах не лише Києва, але й у всієї України. Тенденція до розвитку пластового руху в столиці України наприкінці 1990 р. втілилася в організації нового підготовчого куреня старших пластунів «Лицарі Хреста» та в об'єднанні у листопаді 1992 р. київських старшопластунів у пластунську станицю «Київ».

Примітки

1. «Нас виховують громадянами України»: як київські пластуни святкували початок нового скаутського року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.5.ua/kultura/nas-vykhovuiut-hromadianamy-ukrainy-iak-kyivski-plastuny-sviatkuvaly-pochatok-novoho-skautskoho-roku-siuzhet-199300.html>
2. Динаміка росту станиці 1989-2010 // Електронний архів Київської станиці Пласту.
3. Звіт референта УПС 2010 // Електронний архів Київської станиці Пласту.
4. Київський Пласт відсвяткував 100-ліття [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2450944-kiiivskij-plast-vidsvatkuvav-100litta.html>
5. Скоробський В. Історія становлення Пласту в Києві [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://plast.net.ua/plast-in-kyiv/104-plsen-volodymyr-skorobsky-hm-qistorija-stanovlennja-plastu-v-kyjeviq.html>
6. Тисовський О. Життя в Пласті: посібник для українського пластового юнацтва. Вид. 4-те. Торонто, 1997. 551 с.
7. Юзич Юрій. Пластові «точки» в центрі Києва // Сходина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.shodyny.net/profiles/blogs/stattya-yurka-yuzicha?xg_source=activity.
8. Недавня Б. Історія Пласту в Києві [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kyiv.plast.org.ua/new/istorija-plastu-v-kyjevi-doslidzhennja-man-bogdany-nedavnoji/>

Розділ 6

УКРАЇНА І СВІТ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

УДК: 327

Ольга МАСЛЯНІКОВА
(м. Київ)

Українсько-японські міжнародні стосунки як ресурс взаємодоповнюючого розвитку

Проаналізовано особливості сучасного стану українсько-японських двосторонніх відносин. Розглянуто основні складові політичного, економічного та культурного співробітництва України та Японії. Висвітлена роль самітів і візитів на вищому державному рівні у розвитку відносин між цими країнами. Акцентовано увагу на виявленій схожості України і Японії у питанні формування і відстоювання своєї ідентичності, у переоцінці старих і розробці нових загальнонаціональних цілей.

Ключові слова: двосторонні міжнародні відносини, українсько-японське співробітництво, ідентичність, економіка, культура.

Науковий керівник: *Стоян Т. А.*, завідувачка кафедри міжнародних і регіональних студій історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Вивчення становлення і еволюції міжнародних відносин Японії в ХХІ ст. має велике значення, особливо завдяки загальним визнанням великого впливу цієї країни в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. У наш час можна стверджувати, що, в цілому, Японія сприймається Україною двояко – не тільки як виключно азіатська країна, а і як така, що повною мірою репрезентує собою цілий комплекс ознак, притаманних так званому Західному світу [4, с. 55]. Водночас Японія є реальним претендентом на завоювання статусу одного з глобальних лідерів завдяки активної участі в миротворчих операціях на основі переваг військового потенціалу та успішного економічного розвитку.

Історіографія проблеми. Незважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, питання зовнішньої політики Японії, й зокрема її зовнішньополітична стратегія, поки не стали в українському японознавстві предметом фундаментального вивчення на рівні монографічних робіт. Проте тема двосторонніх міжнародних відносин Японії була притаманна працям І. Валлерстайн, І. Коміренко, А. Рубель та Д. Позднєєва. Становлення Японії як одного з лідерів Азійсько-Тихоокеанського регіону змусила українське суспільство змінити своє ставлення до Японії. Дослідження, які побачили світ у останні роки (О. Коваленко, М. Павлович, М. Бергер, С. Ейзенштадт, Д. Янчевецький) мали вже більш монографічний характер.

Мета роботи полягає у здійсненні дослідження розвитку українсько-японських відносин, теоретичного висвітлення питань, пов'язаних з проблемами сучасних процесів реалізації зовнішніх зносин Японії.

Виклад основного матеріалу. Новітні українсько-японські дипломатичні зв'язки тривають уже понад 20 років. Ця взаємодія розвивається по висхідній щодо всіх аспектів відносин. Країни вийшли далеко за межі тих протокольних і «чергових» дипломатичних фраз під час зустрічей і переговорів, які активно використовувалися у 1990-ті роки – на початку 2000-х рр. [2, с. 102].

Якщо десятиріччя тому розпочалось активне «відкриття» Японією нашої країни і ми досягли відчутного поштовху у наших відносинах, то нині ми впевнено проходимо етап, під час якого Японія, виявляючи підвищену увагу та поглиблений інтерес до нашої держави, поступово починає сама «відкриватися», генерувати нові ідеї й ініціативи. Маємо на увазі, передусім те, що на порядку денному двосторонніх відносин з'являються нові форми співробітництва, розширюється коло взаємодії, започатковуються та вдосконалюються нові механізми співпраці.

У цьому контексті головною умовою ефективного використання наявного значного потенціалу у відносинах між Україною та Японією є подальша стабілізація економічної ситуації у нашій державі, створення належних умов для просування японських технологій, інвестицій і кредитних ресурсів в Україну, що не є можливо без глибоких структурних реформ, економічної модернізації, вдосконалення законодавчої бази у сфері інвестицій, оподаткування тощо.

Важливою віхою у процесі поглиблення двосторонньої політичної співпраці є діяльність Українсько-японського комітету зі співробітництва на рівні міністрів закордонних справ, що діє відповідно до Меморандуму щодо діяльності Українсько-японського комітету зі співробітництва на рівні міністрів закордонних справ від 1 липня 2006 р. [6, с. 201]. У рамках такої взаємодії відбулося три засідання, останнє з яких пройшло у Києві 24-26 серпня 2013 р.

Саме офіційний візит до Японії колишнього Президента України В. Януковича у січні 2011 р. засвідчив прагнення японського політичного й економічного істеблішменту започаткувати плідний політичний діалог на вищому рівні з новою владою нашої держави, цим самим демонструючи підтримку її дій, спрямованих на досягнення внутрішньополітичної стабільності, проведення необхідних соціально-економічних реформ із метою покращання економічної ситуації у країні та забезпечення подальших демократичних процесів у нашій державі. Цей офіційний візит заклав якісно нові передумови для активізації та розширення двосторонньої співпраці, яка була окреслена двома сторонами у підсумковому спільному документі. Підписана у ході візиту спільна заява щодо українсько-японського глобального партнерства стає основоположним документом двосторонніх відносин на сучасному етапі, яка визначає пріоритети співробітництва між Україною та Японією і програму реалізації першочергових завдань на найближчу та середньострокову перспективу. Це – перший в історії української дипломатії документ, який окреслює рівень двостороннього співробітництва як глобальне та стратегічне партнерство [1, с. 34].

Практичним прикладом подальшої співпраці між країнами стала зустріч між Міністром фінансів Ф. Ярошенко та Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні паном Тоїчі Саката, яка відбулася 6 січня 2012 р., у рамках якої було обговорено стан і перспективи розвитку відносин між Україною та Японією у новому 2012 році.

Знаменною подією в історії відносин між Україною та Японією стало ухвалення 17 квітня 2012 р. на сесії Палати представників японського парламенту резолюції з нагоди 20-ої річниці встановлення дипломатичних відносин між нашими країнами щодо поглиблення дружніх зв'язків між Японією та Україною, включаючи співпрацю у сфері ліквідації аварій на АЕС. Окрім цього, японський посол висловив підтримку Україні у питанні щодо підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом.

А вже 5 червня 2015 р. прем'єр-міністр Японії Абе Сіндзо відвідав із офіційним візитом Київ. В історії японсько-українських відносин це був перший візит японського посадовця рангу прем'єр-міністра до України. Одним із ключових питань цієї зустрічі стало питання поглиблення взаємодії України та Японії у міжнародних безпекових питаннях, передусім у контексті розгортання в Україні миротворчої місії і співпраці та координації дій щодо реформування Ради Безпеки ООН. [7, с. 89].

Підтвердженням ефективності українсько-японської взаємодії у галузі «зелених» інвестицій згідно із зобов'язаннями двох держав відповідно до Кіотського протоколу є успішна реалізація проекту із забезпечення японською стороною українських правоохоронців понад 1,5 тис. автомобілів з екологічними двигунами. Крім того, було предметно розглянуто шляхи спрощення візового режиму для поїздок українських громадян до Японії.

Висновки. Говорячи про нинішній стан українсько-японських відносин та їхню перспективу на найближче майбутнє, можна зробити висновок, що відносини між країнами перейшли у нову стадію їх розвитку [3, с. 178]. Японія готова розширювати партнерські відносини з сучасною Україною. Підтвердженням чого є нарощування обсягів співпраці та диверсифікації її напрямів між Україною та Японією. Це є важливим внеском країн у глобальну та регіональну безпеку. Прикладом на користь останньої є підтримка незалежності України, допомога Україні Японією у подоланні наслідків глобальної економічної кризи, відновлення та посилення економічного потенціалу нашої країни [1, с. 54]. Таким чином, все вище зазначене засвідчує як актуальність, так і перспективність та різноманітність кола питань обраної дослідницької проблеми.

Примітки

1. Коваленко О. Л. Самурайські хроніки. Ода Нобунага. Київ: Дух і літера, 2013. 960 с.
2. Коміренко І. Р. Фукуди доктрина («Манільська доктрина»). Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. Київ: Знання України, 2004. 812 с.

3. Рубель В. А. Японія. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2013. 784 с.
4. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: «Аквілон-Прес», 2017. 256 с.
5. Berger Maria Claire. Sun YatSen. Stanford: Stanford University Press, 2014. 465 p.
6. Eisenstadt S.N. Breakdowns of Political Modernisation. New York: Basic Books, 1973. 325 p.
7. Gluk C. Japans Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period. Princeton: Princeton University Press, 1985. 288 p.
8. Graham Bateman. The Encyclopedia of World Geography. Andromeda, 2017. 376 p.
9. Wallerstein I. The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-First Century. Minneapolis: Univ Of Minnesota Press, 2001. 288 p.

УДК 94:070(477)«1997/2004»

Микола ПЕТРИЧЕНКО
(м. Київ)

Друковані медіа в Україні (1997-2004 рр.)

Розглядаються трансформаційні процеси в українському медіапросторі на другому етапі його становлення в 1997-2004 рр. Підкреслено неефективність тогочасного законодавства в сфері свободи слова та неповноцінності її реалізації в Україні окресленого періоду. Автор приходить до висновку, що держава не сприяла розвиткові ЗМІ, а намагалася їх контролювати.

Ключові слова: друковані медіа, приватні медіа, свобода слова, закон, інфопростір.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, декан історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Нині все більше і більше відчувається вплив медіа на формування суспільної думки. Останнім часом інформаційний простір насичений маніпулятивним контентом, що має на меті впливати на суспільну думку та підігрівати емоції населення в залежності від бажань і поглядів медіа власників. Останні події в Україні, такі як закриття каналів з антиукраїнським наповненням є доказом того, що існує велика проблема у сфері функціонування різного роду медіа. Очевидно, що свобода слова не має сприйматися як вседозволеність, а виконувати свою місію з інформування населення. Чому існує така проблема? Відповідь на це питання має глибоке коріння в історії. То ж важливо здійснити екскурс по розвитку свободи слова в Україні. У нашій роботі ми зупинимося над дослідженням друкованих медіа 1997-2004 рр.

Історіографія питання. Фундаментальний наратив даної проблематики було закладено у працях В. Шпака, В. Ковалевського, О. Карпенко, А. Поляруш, А. Юрченко. Послугуючись наявними дослідженнями, наше завдання полягає у аналізі друкованих медіа за часів незалежності України. Ми намагалися

простежити зміни у ЗМІ та окреслити основні періоди розвитку свободи слова в сучасній Україні. Тут можна пригадати класифікацію розвитку засобів масової інформації Шпака І. В., який виділив такі етапи: «Час розгубленості, відсутність державної підтримки, створення вертикалі управління ЗМІ (1990-1996 рр.); підкуп державних видань, створення мережі регіональних видань та газет бізнес-структур, тотальний контроль за ЗМІ як з боку держави, так і власників видань, поява «темників», реальне долучення до політичної боротьби; тиск на опозиційні ЗМІ (1997–2004 рр.); ковток свободи, кінець темникам, час нездійснених обіцянок (2005–2010 рр.); з 2010 – рух у напрямку попередніх етапів» [7]. У цій статті акцентуємо увагу саме на другому етапі розвитку друкованих медіа.

Виклад основного матеріалу. Дану проблему варто почати з розгляду Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 № 2782-ХІІ, який став поштовхом до розвитку, різноманітних видань. Звернемо увагу на окремі статті закону: Стаття 4 визначала мову друкованих засобів масової інформації. «Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами»[5].

Право на заснування друкованого засобу масової інформації регулювалося у статті 8, де було вказано, що «Право на заснування друкованого засобу масової інформації належить громадянам України, громадянам інших держав та особам без громадянства, не обмеженим у цивільній правоздатності та цивільній дієздатності; юридичним особам України та інших держав; трудовим колективам підприємств, установ і організацій на підставі відповідного рішення загальних зборів (конференції)».[5]. У статті окреслювалося, що органи державної влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування не могли виступати засновниками чи співзасновниками друкованих засобів масової інформації, крім випадків, передбачених законом.

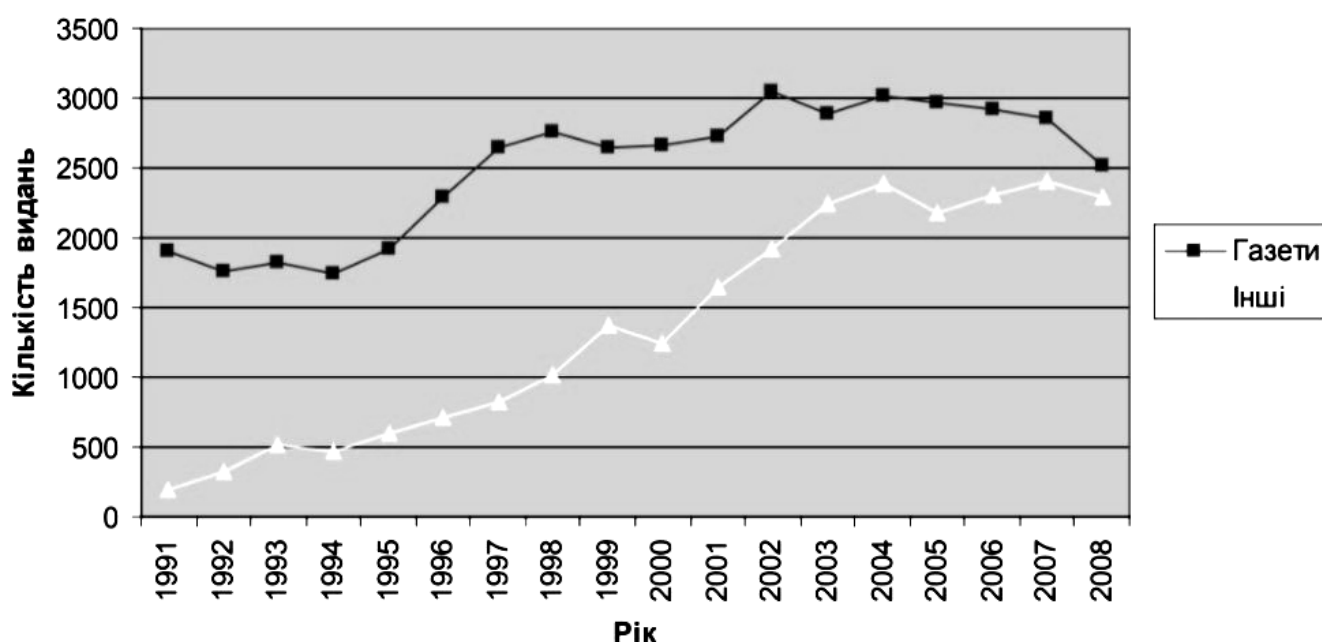
Стаття 11 закріплювала обов'язкову державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: «Державній реєстрації підлягають всі друковані засоби масової інформації, що видаються на території України, незалежно від сфери розповсюдження, тиражу і способу його виготовлення».

Відмова в державній реєстрації друкованого засобу масової інформації була можлива тільки з таких підстав, які зазначені у статті 15: «1) якщо назва друкованого засобу масової інформації, його програмні цілі (основні принципи) або тематична спрямованість суперечать статтям 3 і 4 цього Закону; 2) якщо реєструючим органом уже раніше видано свідоцтво друкованому засобу масової інформації з тією ж назвою, за винятком видань, що виходять різними мовами; 3) якщо заяву подано до закінчення року з дня набрання законної сили рішенням про припинення діяльності друкованого засобу масової інформації; 4) якщо засновником (співзасновниками) порушено вимоги статті 10 цього Закону; 5) якщо засновниками (співзасновниками) друкованого засобу масової інформації виступають органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування» [5].

Аналізуючи закон і наведені вище статті, можна зробити висновок, що держава створювала повністю сприятливі умови для розвитку друкованих ЗМІ. До

прикладу історик В. Ковалевський вважає, що динаміка і тенденція ЗМІ відбувалася за такою схемою, як зв'язок і діалог медіа з громадськістю і навпаки. Крім того ЗМІ розглядалися, як форма бізнесу, тому їх економічний аспект відігравав важливу роль для власників. В. Ковалевський підрахував, що з 1991 р. в Україні виходило друком 1909 газет і 194 періодичні та продовжуванні видання [6, с. 111]. За матеріалами Книжкової Палати України ім. І. Федорова та Державного комітету телебачення і радіомовлення України, у 2002 р. існувало приблизно 3 000 газет і майже 1900 інших періодичних видань.

Діаграма 1. Динаміка кількості друкованих ЗМІ (1991-2008 рр.)

Примітка: Діаграму подано за даними: Ковалевський В. Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України. Політичний менеджмент. 2009. № 5. С. 109-119.

У період 1997–2004 рр. можна виокремити три умовних сектори розвитку ЗМІ: 1) Приватні – власниками видання були або власне українці, або їх фінансування відбувалося за українські кошти різноманітними холдингами та групами. 2) Іноземні – аналоги іменитих закордонних видань чи ті, що створювалися іноземцями для іноземців в середині нашої держави, або їх фінансування здійснювалося за іноземні кошти. 3) Державні – ті, що були створенні держустановами і фінансувалися виключно з державного сектору.

Звертаємо увагу, що на той період тільки починала формуватися тенденція до переходу друкованих медіа на той же текстовий варіант, але поширення його через Інтернет. Варто виокремити таке явище, як Інтернет ресурс «Українська правда», створений 1999 року Георгієм Гонгадзе та Оленою Притулою (з

2001 року головний редактор О. Притула). Даний феномен дав поштовх до творення online-ресурсів.

Прикладами приватних медіа були: «2000», посередником якої є «Газетний комплекс. Інтернет медіа», має е-версію – 2000.net.ua. Власником та головним редактором був бізнесмен російського походження Сергій Кічігін, колишній військовий та референт-перекладач. Газета мала відверто проросійське спрямування, її часто звинувачували у співпраці з АП РФ та КПУ в Україні [3, с. 72].

«Известия в Украине», почали своє існування з 1999 року, перебували в управлінні медіа-холдингу «Главред-медиа». Цьому виданню приписують належність до І. В. Коломойського. Головний редактор – Я. Соколовська, лобіст проросійської редакційної політики, зосередженість якої на ідеологічному обґрунтуванні проросійських проектів і захист інтересів УПЦ (МП) / (РПЦвУ) [3, с. 72-73].

«Український тиждень», власником якого був Б. М. Цуприк, контролер групи компаній Sordes Group. Головний редактор – Р. М. Цуприк (рідний брат власника тижневика). Також відрізнявся своєю опозиційністю та направленістю на європейські цінності й стандарти [3, с. 69-70].

Звичайно багато питань залишає фінансування тих чи інших медіа, їх можливі пропагандистські методи. Як бачимо з переліку, приватні медіа відпрацьовували капітал засновників, поширюючи інформацію певного забарвлення та спрямування, що не могло не відбитися на формуванні масової свідомості, ці ж медіа стали жертвами «Темників».

З того часу серйозною справою залишається переслідування журналістів, головних редакторів тих чи інших видань, що абсолютно точно немає нічого спільного зі свободою слова і розвитком незалежних медіа, наприклад, «справа Г. Гонгадзе». Тож, очевидно, що питання стерильності медіа хвилювало владу виключно з мотивів засобів масовості впливу, але питання покарання влади за розправи з журналістами не закрито і досі, до нього додаються і багато подій сьогодення: до справи Гонгадзе додалися справа П. Шеремета й К. Гандзюк.

Щодо іноземних ЗМІ можна виокремити такі: «Кореспондент Україна», перший випуск вийшов 18 березня 2002 року, видається російською мовою, спрямування на висвітлення суспільно-політичних подій в Україні. Має інформаційно-новинний інтернет-ресурс Кореспондент.net. Видання позиціонується як неупереджене та об'єктивне джерело інформації. Головний редактор В. Сич очолював видання 10 років, аж до продажу 2013 року видання С. Курченку [2].

«Kyiv Post». Тижневик, що був заснований у 1995 р. Видавництво належало британському бізнесмену пакистанського походження, головний редактор газети був громадянин США Брайан Боннер. Тижневик характеризувався інформаційною підтримкою опозиційних сил в Україні. Головна роль газети полягала в тому, щоб іноземці могли краще розуміти життя країни, в якій вони перебувають [3, с. 68-69].

Іноземні ЗМІ вже розуміли, що можливості Інтернету їм не під силу, тому розпочали перехід в глобальну мережу. Важливо, що більшість іноземних видань орієнтувалися на іноземців в середині нашої держави, а на їх редакційну політику майже не мали впливу українські політики. Однак, зовсім не однозначним є питання їх місії на території України щодо масовості розвитку незалежних ЗМІ та неупередженості журналістів, збору інформації для тих чи інших держав. Найбільш неоднозначною була російська преса, саме російська, а не російськомовна, що існувала на території обох держав за кошти Росії та була орієнтована на росіян, але також мала і масовість споживання серед українців. Таке явище формувало парадигму російського світогляду і заважало здоровому розвитку української преси, що аж ніяк не сприяло утвердженню молодій держави, тому питання визначеності іноземних медіа на території України є складним.

З державних ЗМІ можна виокремити: «Урядовий кур'єр» - щоденне видання центральних органів виконавчої влади України. Головний редактор – С. Брага. Виходить з жовтня 1990 р., мова видання – українська. «Урядовий кур'єр» інформує про найголовніші події у політичному, економічному, громадському, культурному житті країни та світу. Як офіційна газета органів державної виконавчої влади України, друкує на своїх сторінках повні тексти Законів України, Указів Президента, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів, нормативні документи міністерств і відомств та коментарі до них. Значна частина цих документів набуває чинності з дня публікації в «Урядовому кур'єрі» [4].

«Голос України» – газета Верховної ради України. Заснована 1990 у Києві. Виходить 5 разів на тиждень українською і російською мовами. Основна тематика видання – забезпечення гласності у діяльності ВР України і місцевих рад народних депутатів та виконання законів на всіх рівнях виконавчої влади, публікація законів України та інших рішень ВР України. Порушує також проблеми суспільно-політичного, економічної, культурного життя, подає хроніку подій в Україні. До 2004 друкувала додатки (нині – самостійні видання) мовами національних меншин, які проживають в Україні, зокрема й «Арагац» (вірменською та українською мовами), «Dziennik Kijowski» (польською мовою), «Concordia» (румунською мовою), «Роден Край» (болгарською мовою), «Голос Крыма» (російською та кримськотатарською мовами), «Еврейские вести» (російською, українською та мовою ідиш). Головний редактор – А. Горлов від 2002 року [1].

Тенденції розвитку державних ЗМІ залишилися незмінними і до сьогодні, ніхто не зацікавлений у їх розвитку, вони існують сухо для викладу державної інформації, законів тощо, тому існує досить сильний вплив приватних медіа на суспільство, загалом дана проблема існує як для друкованих ЗМІ, так і для державного телебачення та радіомовлення.

Висновок. Друковані медіа у період 1997-2004 рр. та їх контент залежали від засновників. Вони мали значний і в багатьох випадках маніпулятивний, пропагандистський вплив на широку аудиторію. Більшість з видань були російськомовними. Україномовна періодика перебувала в особливо критичному

стані. Мали місце утиски свободи слова, переслідування журналістів, втручання в порядок формування інфопростру через появу темників. Гострою постала проблема того, що видавнича продукція набула функціонального значення і стала товаром. Такий стан друкованих медіа на території України був на початку 2000-х років, і він багато в чому визначав подальші тенденції розвитку свободи слова та формування суспільної думки.

Примітки

1. Енциклопедія Сучасної України. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26583
2. Карпенко О. В «Корреспонденте» появился отдел, занимающийся цензурой». Режим доступу: <https://ain.ua/2013/11/28/v-korrespondente-poyavilsya-otdel-zanimayushhij-sya-cenzuroj/>
3. Поляруш А. А., Юрченко А. М. Україна: еволюція «революцій». Київ: Саміт-книга, 2013. 219 с.
4. Про «Урядовий Кур'єр». Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/about/>
5. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні / Закон України від 16.11.1992 № 2782-ХІІ. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>
6. Ковалевський В. Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України. Політичний менеджмент. 2009. № 5. С. 109-119.
7. Шпак В. І. Друковані ЗМІ України: історіографічний аспект. Український інформаційний простір. 2008. № 1. С. 113-120.

УДК 94:323.13-029:159.953(477) «19/20»

Ірина ТЕЛЕГУЗ, Павло НАКОНЕЧНИЙ
(м. Київ)

Холодноярська організація в історичній пам'яті українців наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття

Розкривається місце Холодноярської організації в історичній пам'яті українського суспільства після проголошення незалежності України. Відродження пам'яті про Холодний Яр розпочиналося з наукового зацікавлення представників громадськості, зростав науковий інтерес, що в комплексі сприяло збереженню, відтворенню та вшануванню пам'яті боротьби холодноярців. Відбулася політична реабілітація та державне визнання повстанців ХХ ст. як борців за незалежність України. Простежується відтворення пам'яті про Холодний Яр у міській топоніміці.

Ключові слова: Холодний Яр, Холодноярська організація, історична пам'ять, відновлення, нація, держава.

Постановка проблеми. Історична пам'ять формує характер суспільного уявлення про минуле, сприяє оцінці сучасних подій та встановлює вектор

майбутнього розвитку нації. Відродження історичної пам'яті в Україні після розпаду СРСР відбувалося як на рівні кожної родини, так і в масштабах всієї держави. Цей процес впливає і на формування національної ідентичності молодого покоління українців. Тож місце і роль Холодноярської організації у процесі формування тенденцій розвитку історичної пам'яті у період незалежності України є актуальним і в наш час.

Історіографія питання. Окремі аспекти висвітлення діяльності Холодноярської організації в історичній науці та інтернет-просторі розкривали у свої публікаціях В.Вовк та Ю. Сабадишина та ін. Автором цілої низки праць про Холодноярську організацію є Р. Коваль.

Мета дослідження – проаналізувати особливості відновлення історичної пам'яті про Холодний Яр у період відродження і розбудови самостійної Української держави наприкінці XX – на початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Відновлення незалежності України стимулювало пробудження наукової, публіцистичної та культурної діяльності, пов'язаної з дослідженням тих періодів історії, які тривалий час замовчувались в радянський період. З 1990-х років, для історичної науки відкрився доступ до значної кількості документів, які торкаються теми повстанської боротьби з радянською владою на Чигиринщині. Відкритий доступ до архівів поєднувався зі зростанням наукового та суспільного інтересу до боротьби холодноярців. Можливість досліджувати розсекречені архіви з тематики визвольної боротьби українців суттєво зміцнила історичну базу [1, с. 97].

Популяризації історії Холодноярської організації сприяла активна дослідницька та публікаційна діяльність Р. Ковалю. Його роботи створили фундамент для формування історичної пам'яті про Холодний Яр в умовах незалежності. Серед наукових доробків Р.Ковалю можемо виділити такі праці, як «Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії» [2], «Начерк історії Холодноярської організації 1917-1922 років» [3,] в якій було подано першу структуризовану розвідку про Холодний Яр від доби Київської Русі і до повстанської боротьби 1917-1922 рр. Наукове зацікавлення цією тематикою стосовно повстанців Холодного Яру втілювалося в дослідженнях С. Луніна, Ю. Митрофаненка та ін. Тож інтерес до подій в Холодному Яру перейшов з мемуарних спогадів на якісно новий, академічний рівень. Поява наукових праць відіграє позитивну роль у формуванні історичної пам'яті та впливу на свідомість українців. Наукові дослідження стимулюють зростання інтересу до цих подій серед населення та відродження національної пам'яті. На думку Ю.Сабадишиної, це зумовило необхідність і важливість висвітлення дослідницьких здобутків у засобах масової інформації, створення місць вшанування, культурної та просвітницької діяльності [8]. Окрім дослідницького інтересу науковців патріотична громадськість ініціювала низку заходів пов'язаних з вшануванням повстанців Холодного Яру. З роками ця тема набула всеукраїнського значення, стала вагомим частиним у відродженні історичної пам'яті українців. Вшанування мали впливову роль у формуванні національної пам'яті, оскільки активізували відвідування історичних місць свідомими представниками суспільства. Подібні

заходи дозволили відкрити значну кількість меморіалів, пам'ятників, місць вшанування. Значимою подією стало відкриття в 1995 р. пам'ятника Холодноряським повстанцям [6], відновлення могили головного отамана Холодного Яру Василя Чучупаки [12] та відкриття пам'ятника Ю. Горліс-Горському [12].

Злет уваги до Холодного Яру серед широких прошарків населення в 2011 р. був обумовлений публікацією художнього роману письменника В. Шкляра «Чорний Ворон» про події, які відбувалися в минулому столітті у Холодному Яру [7]. Про популярність роману говорить реалізація накладу роману. Особливо збільшення уваги відбулося після випадку з відмовою В. Шкляра від Шевченківської премії, оскільки наклад вже у квітні 2011 р. становив до 100 тис. примірників [7]. Поява художнього роману, місць вшанування, пісень та інших культурних заходів вивело тему Холодноряської організації з вузькопрофільного кола науковців до широкого загалу, що неодмінно підкреслило зростання уваги до цих подій минулого української історії.

Зауважимо, що характерною рисою відновлення в історичній пам'яті українців діяльності Холодноряської організації була майже повна відсутність державної підтримки у період 1991-2013 рр. Наукові дослідження, відкриття пам'ятників та меморіальних книг, проведення вшанувань та інших заходів, пов'язаних з Холодним Яром відбувалось за ініціативи громадськості.

Події Революції Гідності та агресія Російської Федерації посприяли зростання інтересу до боротьби холодноряців з російськими окупантами в минулому. Пам'ять про Холодноряську організацію перейшла на рівень державного визнання та відповідної (у тому числі фінансової) підтримки заходів по відродженню історичної пам'яті про досліджуваний регіон загалом. Починаючи з 2014 р. на вшануваннях у Холодному Яру були присутні представники державної влади обласного рівня, відбувалось освячення зброї та відправлення військових на фронт [11].

Не менш важливе значення мала політична реабілітації героїв-холодноряців. Рішенням апеляційного суду Київської області від 18 жовтня 2016 р. було реабілітовано повстанських отаманів Холодного Яру і Чорного Лісу – Юрія Дроботковського, Мефодія Голик-Залізняка, Іларіона Завгороднього та інших, які брали участь у визвольних змаганнях початку ХХ ст. за здобуття української державності [10]. Беззаперечно, що дана подія відіграла важливе значення у зростанні ролі Холодноряської організації в історичній пам'яті українців та становленні державної позиції стосовно цих подій. Державна підтримка відновлення історичної пам'яті відчутно зросла у 2017 р. У рамках святкування річниці Української революції регіон Холодного Яру вперше було виокремлено у самостійний пункт згідно указу Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» [10]. Місцева влада також докладала зусиль у відновленні історичної пам'яті про Холодний Яр. В першу чергу це відобразилося в топоніміці. З 2014 р. в значній кількості обласних і районних центрів, зокрема у Черкасах, Львові, Луцьку, Полтаві, Дніпрі, Чернігові, та інших містах з'явилися такі назви вулиць як-от: «Холодноряська»,

«Героїв Холодного Яру», «Юрія Горліс-Горського» [12]. Процес увіковічення пам'яті про Холодний Яр по всій території України, а не лише в локальному регіоні поширення повстань, засвідчує всеукраїнське значення цих подій у національній пам'яті українців.

Доказом належного місця Холодноярської організації у сучасній військовій традиції України є переймання назви в окремих підрозділах ЗСУ та НГУ. Танковий підрозділ полку «Азов», що знаходиться в підпорядкуванні НГУ, носить назву «Холодний Яр» [5]. Важливою подією стало почесне надання 93-ій окремій десантно-штурмовій бригаді імені «Холодного Яру» та затвердження нової символіки у кольорах прапору Холодноярської організації та зображення чорного ворону і тисячолітнього дуба Максима Залізняка, що є популярними символами історичного регіону [13]. На честь 93-ої бригади, яка відзначилась в багатьох операціях в зоні проведення ООС, у 2018 р. відкрили пам'ятний знак поблизу Мотриного монастиря [9]. На нашу думку, пам'ятник героям сучасної війни в історичному регіоні Холодний Яр сприяє встановленню традиції пошани борцям за Україну, що позитивно впливає на історичну пам'ять і місце Холодного Яру у цих подіях.

Висновки. Відродження історичної пам'яті про Холодний Яр розпочалося з відновленням української незалежності та діяльності дослідників і громадських діячів, які власною ініціативою сприяли підвищенню популярності історичного регіону Холодний Яр серед українського суспільства. Поява наукових праць відіграла позитивну роль у формуванні історичної пам'яті та впливу на свідомість українців. Окрім наукового та публіцистичного матеріалу підвищують роль Холодного Яру в національній пам'яті щорічні вшанування холодноярських героїв. Нову сторінку в актуалізації пам'яті про Холодноярську організацію серед українського суспільства розпочала відкрита військова агресія Російської Федерації. Вже у 2016 р. відбулася політична реабілітація та державне визнання повстанців ХХ ст. як борців за незалежність України. Державну підтримку отримали культурні заходи пов'язані з історичним регіоном Холодного Яру. В умовах новітньої російсько-української війни використання гасла та символіки холодноярців частинами ЗСУ та НГУ доводить, що історія повстанської боротьби Холодноярської організації має важливе місце в історичній пам'яті та залишається вагомим чинником у формуванні патріотизму.

Примітки

1. Вовк О. Українська історіографія Холодноярської повстанської організації (кінець 1910-х – початок 1920-х рр.). Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. Суми, 2016. № 5 (59). С.92-103.

2. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 615 с.

3. Коваль Р. Історія Холодноярської організації. Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; Кам'янець-Подільський: ПП «Аксіома», 2016. 104 с.

4. Леонов І. Праведне рішення: отамани Холодного Яру реабілітовані судом. Україна молода. 2016. 15 грудня [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.umoloda.kyiv.ua/number/0/196/106952/>
5. Міцні, як сталь: танкова рота полку «Азов» «Холодний яр» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://azov.org.ua/micni-jak-stal/>
6. Пантюк С. Тріумф Холодного Яру. Новий огонь таки повіє! (21 квітня 2011 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/pantuyuk/4dafd96178cf2/>
7. Перші відгуки про історичну драму «Чорний ворон» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://1plus1.ua/novyny/persi-vidguki-pro-istoricnu-dramu-cornij-voron>
8. Сабадишина, Ю. Висвітлення визвольної боротьби та історичного значення Холодноярської організації в українському інтернет-просторі [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.cdvr.org.ua/sites/default/files/statti_konkurs/Sabadyshyna_stattya.pdf
9. У Холодному Яру біля Мотриноного монастиря постав пам'ятник загиблим воїнам 93-ої бригади «Холодний Яр». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://procherk.info/news/7-cherkassy/71586-u-holodnomu-jaru-bilja-motrinogo-monastirja-postav-pamjatnik-zagiblim-voynam-93-oyi-brigadi-holodnij-jar>
10. Указ Президента України від 22 січ. 2016 р. № 17 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років». Урядовий кур'єр. 2016. № 4. С. 6.
11. Тисячі українців згадали героїв Холодного Яру: ушанування холодноярців проходило два дні: [23-24 квіт. 2016 р. на Черкащині]. Вечірні Черкаси. 2016. 27 квітня. С. 21.
12. «Холодний Яр». Матеріал з Вікіпедії–вільної енциклопедії. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Холодний_Яр
13. 93-а окрема механізована бригада ЗСУ отримає почесне найменування «Холодний Яр» (22 січня 2018) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://procherk.info/news/7-cherkassy/59835-93-a-okrema-mehanizovana-brigada-zsu-otrimae-rochesne-najmenuvannja-holodnij-jar>

УДК 94:341.324(477.75)“2014”

Марія ФАРАНОСОВА
(м. Київ)

Позиція Меджлісу кримськотатарського народу щодо окупації Криму

Проаналізовано ставлення кримських татар до захоплення Криму Росією, розкрито позицію Меджлісу кримськотатарського народу щодо незаконного референдуму 16 березня 2014 р., висвітлено спроби порозуміння російської влади з Меджлісом та репресії проти цієї організації.

Ключові слова: кримські татари, мітинг, референдум, Курултай, репресії.

Науковий керівник: *Латуш Ю. В.*, доцент кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Російська агресія проти України, яка розпочалася 20 лютого 2014 р., призвела до захоплення Криму та Севастополя, внаслідок чого мільйони громадян України опинилися під владою окупантів. Впливовим актором політичного життя на півострові є кримські татари – корінний народ, який пережив жахливу депортацію. Попри певну політичну роз'єднаність, значна частина кримських татар гуртувалася довкола Меджлісу кримськотатарського народу на чолі з Р. Чубаровим (попередній лідер – М. Джемільєв). Політично Меджліс орієнтувався на демократичні сили в Україні, європейський вектор розвитку та мав підтримку турецького політикуму. І хоча де-юре Меджліс ніколи не був зареєстрований, але саме цій організації Київ часто делегував повноваження в питаннях, що стосувалися життя кримських татар. Тому російська влада приділяла особливу увагу кримським татарам, намагаючись залучити їх на свій бік, або хоча б досягти політичного нейтралітету Меджлісу.

Наше дослідження спрямовано на вирішення таких завдань: проаналізувати ставлення представників кримськотатарського руху до захоплення півострова Росією та виступи на захист цілісності України, проти сепаратистських проросійських сил; висвітлити позицію Меджлісу щодо незаконного референдуму 16 березня 2014 р.; дослідити спроби окупантів налагодити співпрацю з цією організацією та причини репресій проти неї.

Стан розробки проблеми. Спеціальні дослідження, присвячені позиції кримських татар щодо окупації Криму, поки що відсутні. Окремі аспекти проблеми розкрито у публікаціях Н. Беліцер, Е. Вілсона, Г. Димової, Ю. Луканова, А. Чийгоза та ін.

Виклад матеріалу дослідження. Від початку російської агресії Меджліс кримськотатарського народу зайняв проукраїнську позицію і став єдиною політичною силою на півострові, яка закликала кримчан протестувати проти сепаратизму та окупації. 26 лютого 2014 р. під стінами Верховної Ради АРК кримські татари провели багатотисячний мітинг на підтримку територіальної цілісності України. Численність мітингу (за різними даними, від 7 до 12 тис.) зруйнувала міф про те, що всі кримчани начебто прагнуть «возз'єднання» з Росією. Проросійським активістам у той день вдалося зібрати значно менше своїх прихильників (3-4 тис.). За словами голови Меджлісу Р. Чубарова, мітинг кримських татар унеможливив сценарій, за яким керівництво Верховної Ради АРК на надзвичайній сесії планувало звернутися до Росії з проханням про приєднання півострова [1]. «Ми розійшлися, – згадує Р. Чубаров, – будучи впевненими, що врятували себе і Україну» [2].

Однак мітинг кримських татар не зупинив сценарію російського вторгнення. У ніч на 27 лютого 2014 р. військовослужбовці Російської Федерації без розпізнавальних знаків захопили Верховну Раду АРК. 27 лютого 2014 р. під дулами автоматів «зелених чоловічків» відбулося засідання кримського парламенту та сфальшоване голосування: начебто з 64 присутніх 61 депутат висловився за проведення «референдуму» про приєднання до Росії. За свідченнями одного з лідерів Меджлісу А. Чийгоза, на засіданні були присутні лише 47 депутатів зі 100, деяких звозили примусово [1]. За свідченнями лідерів

кримськотатарського народу, влада у Києві, а також західні дипломати просили не провокувати насильство, побоюючись повномасштабного військового вторгнення Росії [2].

У лютому-березні 2014 р. саме Меджліс став осередком опору окупації та бойкоту псевдореферендуму мирними засобами. Російська влада докладала максимум зусиль, щоб схилити лідерів кримських татар до діалогу. У ролі представників Кремля на переговорах з керівництвом Меджлісу виступали чинний та колишній президенти Татарстану Р. Мінніханов та М. Шаймієв, голова Ради муфтіїв Росії Р. Гайнутдін. За посередництва М. Шаймієва лідер кримськотатарського народу, народний депутат України М. Джемілев мав у Москві телефонну розмову з президентом Росії В. Путіним [4]. Останній запропонував кримським татарам не втягуватись у конфлікт, натомість обіцяв гарантувати безпеку та вирішити побутові проблеми. За словами М. Джемілева, В. Путін звертав увагу на високий рівень життя Татарстану в складі Росії: «Мабуть, з натяком на те, що так само щасливо житимуть кримські татари, хоч він про це прямо не говорив, що після входження до Росії житимете так само» [5]. Проте М. Джемілев виявився непохитним, відмовившись від співпраці.

Однак, крім умовлянь, в арсеналі окупантів був і терор. Першою жертвою окупації серед кримських татар став Герой України (посмертно) Решат Аметов. 3 березня 2014 р. у Сімферополі він наважився вийти на одиночний пікет проти російської окупації. Його схопили кілька осіб із «самооборони Криму» й вивезли у невідомому напрямку. 15 березня тіло Р. Аметова зі слідами катувань знайшов випадковий перехожий у районі села Полуничного Білогірського району.

За оцінками незалежних ЗМІ, понад 95 % кримських татар бойкотували псевдореферендум 16 березня 2014 р. [7]. 24 березня М. Джемілев заявив, що кримські татари не визнають результатів неконституційного референдуму про приєднання Криму до Росії, а також не визнають «договір про входження Криму і Севастополя до складу Російської Федерації».

Однак необхідність якось існувати на рідній землі в умовах окупації та відмова тогочасної української влади від захисту Криму дещо пом'якшили позицію лідерів Меджлісу. 29 березня 2014 р. на Курултай кримськотатарського народу, який відбувся у Бахчисараї, Р. Чубаров оголосив про початок юридичної підготовки для створення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу. Голова Меджлісу не став уточнювати, буде це відбуватися у складі України чи Росії. «... Ми втомилися шукати своє місце у відносинах між двома державами. Тому ми стурбовані в першу чергу захистом інтересів власного народу», – зазначив заступник голови Меджлісу Н. Джеляль [6, с. 5-9].

31 березня 2014 р. Меджліс кримськотатарського народу делегував до органів окупаційної влади Криму своїх представників. Зокрема, російського бізнесмена Л. Іслямова було призначено заступником голови Ради Міністрів Криму, а колишнього заступника голови Меджлісу З. Смирнова – головою комітету у справах міжнаціональних відносин та депортованих громадян. Посаду заступника голови «Держради Республіки Крим» обійняв депутат фракції Курултай-Рух

Р. Ільясов [3]. Останній не приховував своїх проросійських симпатій, увійшов до першої п'ятірки партії «Єдина Росія» і в травні 2014 р. був обраний до «Держради» Криму. Згодом Р. Ільясов та З. Смирнов були виключені зі складу Меджлісу, а Л. Іслямов через два місяці був звільнений з посади і емігрував до України.

Значна кількість кримських татар вирішила залишити Крим (за оцінками М. Джемілева – 25 тис. осіб). Інша частина прийняла російське громадянство. Позицію Меджлісу висловив Р. Чубаров. Він заявив, що має намір «жити зі своїм народом, на рідній землі», але змінювати український паспорт на російський не збирається.

Не зумівши схилити на свій бік кримських татар, російська влада вдалася до репресій. У вересні 2014 р. самопроголошений глава Криму С. Аксьонов заявив, що Меджлісу не існує з юридичної точки зору, а його авторитет украй низький. У квітні 2016 р. так званим «Верховним судом Криму» Меджліс був визнаний екстремістською організацією, а його лідери були звинувачені в причетності до блокади півострова, а також у співпраці з терористичними організаціями. Лідерам кримських татар М. Джемілеву та Р. Чубарову було заборонено в'їзд на півострів, А. Чийгоза та І. Умерова засуджено (але згодом передано Туреччині), проти більшості лідерів Меджлісу тривають заочні судові процеси.

Висновки. Упродовж лютого – середини березня 2014 р. Меджліс кримськотатарського народу найбільш послідовно з усіх політичних сил Криму виступав за збереження територіальної цілісності України, проти російської окупації та псевдореферендуму 16 березня 2014 р. Під впливом Меджлісу кримські татари у своїй переважній більшості засудили окупацію Криму Російською Федерацією. З огляду на дії української влади, яка не вжила необхідних кроків для захисту Криму, та на зусилля Кремля з кінця березня 2014 р. позиція кримських татар стала вичікувальною. Меджліс навіть делегував своїх представників до окупаційного уряду С. Аксьонова. З квітня 2014 р. російська окупаційна влада посилила тиск на кримських татар, розпочавши із заборони в'їзду на півострів М. Джемілеву, закінчуючи заборонами діяльності Меджлісу та репресіями проти його лідерів.

Примітки

1. Иваневич Т. Перед захватом. Как митинг 26 февраля сломал российский сценарий аннексии Крыма. Кримські новини. 2019. 19 лютого. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://qha.com.ua/krymskie-tataryi-uk/pered-zahoplennyam-yak-mityng-26-lyutogo-zlamav-rosijskyj-stsenarij-aneksiyi-krymu/> (дата звернення: 2.09.2020).

2. Карпьяк О. Чубаров: «Год назад мы были уверены, что спасли Крым». ВВС Україна. 2015. 15 лютого. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/02/150226_ru_s_chubarov_crimea (дата звернення: 11.02.2020).

3. Меджліс делегував до органів влади Криму чотирьох кандидатів [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3341973-medzhlis-delehuvav-do-orhaniv-vlady-krymu-chotyrok-kandydativ> (дата звернення: 21.11.2020).

4. Минтимер Шаймиев: «У нас с Джамилевым был откровенный, доверительный разговор». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.business-gazeta.ru/news/99332> (дата звернення: 25.11.2020).

5. Мустафа Джемільєв зустрічався з Путіним у Москві 13.03.2014 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://11tv.dp.ua/news/ukraine/20140313-23247.html> (дата звернення: 20.11.2020).

6. Симоненко О. Курултай: кримські татари заявили про право на самовизначення. Резонанс. 2014. № 24. С. 5-9.

7. 95% крымских татар не голосовали в референдуме 16 марта 2014 [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/03/140316_rn_ukraine_crimean_tatars_boycott (дата звернення: 22.11.2020).

Розділ 7

ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ, МУЗЕЄЗНАВСТВО, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 942-526.62

Олександр КОВАЛЕНКО
(м. Київ)

Причини появи неканонічних зображень на іконах

Розглянуто приклади неканонічних зображень ікон. Розкрито їх особливості та причини появи в іконописі.

Ключові слова: ікона, іконопис, канон, собор.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, декан історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Ікона являє собою важливий елемент архітектури церкви та має сакральне значення для віруючих. Відповідно до цього ікона має чіткі канони за якими вона пишеться – порушення цих канонів, як вказано у «Діяннях Вселенських Соборів», веде людину до ересі, тому являється неприпустимим [2]. Тож доволі предметним питанням є випадки, коли автори ікон виходять за рамки устаткованих канонів, а їх роботи отримують визнання в колі християн.

Історіографія питання. Історія ікони, як невід'ємної частини церкви бере свій початок з 787 року в місті Нікея де на Сьомому Вселенському Соборі, який був скликаний з метою запобігання іконоборчої ересі, було прийнято іконо шанування. З того часу це питання в своїх працях піднімала значна кількість культурологів, істориків, філософів та релігієзнавців, серед яких: Бушаков С.Н. «Ікона і іконопочитання», Вздорнов Г.І. Феофан Грек «Творча спадщина», Лазарєв В.Н. «Історія Візантійського живопису» та інші. Проте у своїх працях вони в більшості зосереджувались на класичному іконописі, в основному не звертаючи уваги на поодинокі випадки ікон, які мали зображення, що не відповідали усталеним канонам. Таких ікон дійсно було одиниці, але в цьому і їх цінність, адже вони мають чітку мету, або причину з якою їх було створено.

Постановка завдання. Основна складність дослідження цього питання в тому, що більша частина таких ікон до нашого часу не дійшла, тому що була знищена по причині невідповідності канонам. Але ті, які отримали широкий розголос серед людей та до яких не дійшла єпископська цензура збереглись. Тому метою дослідження є пошук незвичних символів та сюжетів в іконописанні з подальшим обґрунтуванням їх появи.

Виклад основного матеріалу. До нестандартних ікон можна віднести Песоголового святого Христофора (рис.1). У Християнстві це незвична справа, але такі сюжети зображення кіноцефала були притаманні для релігії давнього

Єгипту. Аналізуючи життя цього святого, знаходимо спільність з Єгипетським Богом Анубісом у ще більшій мірі – вони обидва зійшли з шляху зла та стали поборниками справедливості. Можна зробити припущення, що образ Анубіса був інтерпретований коптськими християнами до нових умов та широко розповсюдився далеко за кордони Єгипту. Зараз образ цього святого можна зустріти в значній кількості храмів старообрядових християн.

Незвичною особливістю виділяються зображення Мойсея з рогами. Слід відмітити, що такі зображення зустрічались тільки в Східній християнській традиції. Першим відомим зображенням рогатого Мойсея в європейській іконографії є робота М. Коттон Клавдій Б.ІV ст. (рис.2).

Рис. 1. Ікона Святого Христофора
 Фото з сайту:
<https://religions.unian.ua/afon/10125911-22-fakti-pro-svyatogo-yakogo-na-ikonah-zobrazhuyut-iz-golovoyu-sobaki.html>

Рис.2. Зображення Мойсея в книзі.
 Фото з архіву Британської бібліотеки

Причиною такого незвичного сюжету є помилка перекладача Ієроніма Стридонського, який переклав слово «карнаїм» як «рогатий», хоча в оригіналі малось на увазі інше значення цього слова, яке означало «промінь», «світло». Помилка виявилась лише в XI ст. Коли видатний равін Раши видав свій коментар до Танааху, в якому дав пояснення щодо тонкощів перекладу цього слова [1]. Проте образ Мойсея з рогами міцно закріпився в традиції і використовувався аж до XVI ст. Найвідомішим таким зображенням була скульптура Мікеланджело «Мойсей»(рис. 3).

Рис. 3. Скульптура Мікеланджело «Мойсей». Копія. Музей релігії у Львові. Світлина автора.

Частіше за все на іконах зображується сам Ісус. Свій образ за християнським Приданням та Писанням він передав людям сам, умивши обличчя і витерши його убрусом (полотно, рушник) де залишився портрет. Інше зображення залишилось на плащаниці, в яку за єврейським звичаєм він був укутаний після смерті. Образ його тіла та обличчя залишився на ній після воскресіння.

Всі подальші зображення на іконах базувались на цих двох образах та словах його учнів і тих, хто його бачив. Натомість мали місце випадки, коли художники дозволяли собі більш довільні зображення Христа. Наприклад у XIII т. в одній з печерних церков в Сербії Христос був зображений майже лисим (рис. 4).

На цій же іконі є ще одна особливість – зображення мандоли. Хоча наявність мандолри є типовою в іконописній традиції, але це стосується зображень «Ісуса-немовляти», а ця версія на іконі Лисого Ісуса не відповідає позі, в якій стоїть Спаситель та пропорціям тіла. Також дивно виглядають залишки волосяного покриву по бокам голови. Найвірогіднішою причиною появи цього зображення є те, що автор намагався поєднати два образи Ісуса в один. Така

Рис. 4. Фреска Лисого Ісуса
<https://www.atlasobscura.com/places/bald-jesus-fresco-rsovc-i-cave-church>

комбінація і дала незвичний і неканонічний образ.

Вільнодумства в зображенні Христа призвели до скликання Тридентського Собору в 1545 році по причині наростання популярності образу «трьохголового» Ісуса (рис. 5). Поява такого образу витікає із вчення про триєдність образів Бога Батька, Бога Сина і Бога Духа Святого[3]. Традиційно вони зображались у вигляді старця та Голуба, саме такі образи і залишились канонічними. Проте зображення «трьохголового» Ісуса які були створені до Собору залишились і надалі та використовувались старообрядцями.

Спроба інтерпретувати чи пояснити іншу культуру призводить до різних наслідків. Коли на півночі Європи в XIV ст. почали розповсюджуватись скульптури Христа то жіночі риси обличчя разом з довгою тунікою наштовхнули

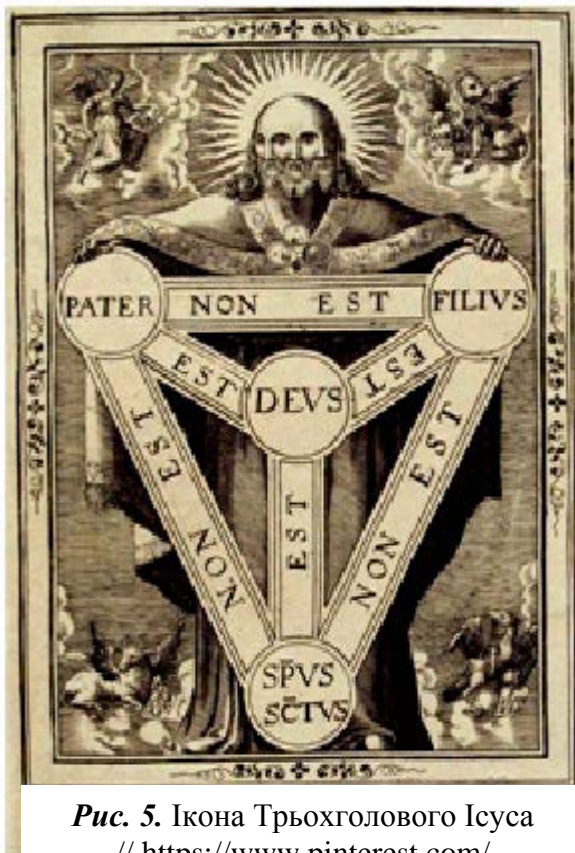

Рис. 5. Ікона Трьохголового Ісуса

// <https://www.pinterest.com/pin/288441551134360585/>

людей на думку що на зображенні жінка, але з бородою. В спробах поєднати між собою ці факти з'явилась свята Вельгіфортіс. (рис. 6.) Історія цієї святої розповідає нам, що вона поклялась в несенні целібату, але її батько вирішив проти її волі видати її заміж. Після довгих молитов на наступний день у неї з'явилась борода і весілля було зірвано, а її відправили до монастиря. Так зображення Ісуса в традиційній туніці призвели до появи нової святої з подальшим зображенням її на іконах.

Висновки. Ікона являє собою частину широкої християнської культури. Зважаючи на серйозне ставлення церкви до своїх канонів та традицій дивним є те, що зустрічаються такі образи як лисий Ісус, рогатий Мойсей, свята з бородою та людопес. На нашу думку, такі образи з'являлися через помилки в перекладі, вільності художників та накладання різних культур одна на одну. Наявність таких образів

свідчить про несвідому асоціацію архаїчного з новими, а також тісний взаємозв'язок різних культур.

Примітки

1. Архієпископ Волоколамський Іларіон (Алфеев). Таїнство віри: Вступ до православного богослов'я. Київ: АДЕФ-Україна, 2009.

2. Діяння Вселенських Соборів. Т. 7. 3-тє вид. 1909 // <https://omolenko.com/istoria/sobory-tom7.htm3>. П'ятидесятниця - розкриття тайни Святої Трійці // <https://web.archive.org/web/20060626161426/http://orthodox.org.ua/page-1047.html>

УДК 94:75.03:7.035.2(44)''17/18''

Вікторія ДАНЧЕВА
(м. Київ)

Французький класицизм другої половини XVIII – першої половини XIX ст. та його етапи

Розглядається роль Франції у встановленні класицизму як провідного стилю живопису першої половини XIX ст. Аналізуються основні етапи французького класицизму та їх особливості. Розглядається творчість визначних художників цього часу та їхня роль у розвитку французького живопису.

Ключові слова: Франція, живопис, класицизм, художники, Жан-Луї Давид, Жан-Огюст-Домінік Енгр.

Науковий керівник: *Руденко Н. В.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Західна Європа знаходилась у процесі бурхливого економічного розвитку. В промисловості утверджується велика фабрично-заводська індустрія, значно розширюється світовий ринок. Національні культури стрімко підносяться. Світова наука та мистецтво переживають етап розквіту, одну з ключових ролей в цих процесах відіграє Франція, яка сама в цей час переживає багато політичних потрясінь.

Історіографія проблеми. Французький класицизм і його вплив на живопис Європи був предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних мистецтвознавців та істориків. Багато уваги на цю тему звертають в своїх дослідженнях К. Верман [1] – видатний німецький мистецтвознавець, роботи якого стали класикою. Також цю тему відображено у збірнику мистецтвознавчих статей Б. Віппера [6], та надано особливої уваги у роботі О. Кожиної [3].

Метою доповіді є розгляд розвитку французького класицистичного живопису другої половини XVIII – першої половини XIX ст. крізь призму творчості художників, які є основними представниками цього стилю. Аналізуються етапи класицизму Франції, досліджуються їхні особливості.

Виклад основного матеріалу. Період існування класицистичного живопису у Франції прийнято ділити на два основні етапи: перший (к. XVIII – 1820 рр. XIX ст.), та другий (20-50 рр. XIX ст.). У живописі класицизму першого етапу значний вплив належить актуальній історичній ситуації. Твори цього етапу у Франції нерозривно поєднані з чіткою ідеологією, свідомим бажанням створити художню систему, яка б відповідала новій епосі. Творчість майстрів класицизму початку XIX ст. тісно пов'язана з подіями революції і політичними змінами Франції, які відбулися пізніше. Митець все частіше апелює до громадянсько-моральних почуттів глядача. Звичайною практикою стає сучасна інтерпретація стародавньої

історії, що створює ефект звеличення нової історії. У цей час художники використовують локальні кольори, що демонструють домінантність чіткого контуру, лінійність зображення. На живопис класицизму особливо впливає художня мова рельєфу, круглої скульптури та архітектури [7, с. 809].

Жан-Луї Давид, «найкласичніший класицист», та його школа – центр живопису першого етапу класицизму. Він писав картини на античні сюжети, намагаючись надихнути сучасників. Фігури на його полотнах нагадують античну скульптуру. Пишучи картини, художник має за мету повчання глядача, він вчить його моральності. Його «Клятва Гораціїв» присвячена прославленню чеснот громадян Риму: їхнього героїзму і самопожертви. У цій картині Давид повістю реалізує традиційну для класицизму проблему конфлікту почуттів і обов'язків [1, с. 494]. Давид зміг з'єднати класичні образи з новими, революційними ідеями, що породило якісно новий вид античності: трагічно-суровий, повний політичних коливань [3, с. 169].

Велику роль в розвитку живопису грала вищезгадана школа Давида. Вона об'єднала учнів і послідовників великого художника. Традиції його мистецтва продовжували своє життя в роботах П'єра Нарсиса Герена, Франсуа Жерара та Ан-Луї Жироде-Тріозона [5, с. 304].

Другий етап класицизму припадає на другу чверть ХІХ ст. Він досі є офіційною художньою течією, хоч і починає занепадати. Порівняно з першим етапом, другий характеризується принциповим відходом від часу, безісторичним статусом. Митці принципово відкидають мінливість, притаманну сучасності, намагаються зобразити ідеал, якого не існує в дійсності. Це відбулося внаслідок зміни історичної ситуації: в суспільстві панувало розчарування в можливості досягти земного ідеалу економічними, політичними чи соціальними засобами. Ілюзії руйнувалися, люди були готові відкинути їх і подивитися на життя відкритими очима [2, с. 11].

Художники-класицисти цього періоду бачили місію живопису в поверненні образотворчого мистецтва до його попереднього релігійного статусу і цим посприяти досягненню гармонії в світі. Людська форма і її будова в живописі класицизму другого етапу звільняється від історичних маркерів і очищується з метою репрезентації божественного початку. Художні традиції класицизму відповідають мистецтву епохи античності, античному живопису та скульптурі та італійському мистецтву епохи Відродження [7, с. 813].

Щодо тематичного спектру класицизму на другому етапі його існування, то переважали сюжети давньогрецького епосу, середньовічної літератури, текстів італійського Відродження, історії минулого, християнської міфології, а також східні мотиви. Схід в європейській культурі ХІХ ст. набув значення ідеалу, вивчення його історії і філософії демонструвало досягнення цього ідеалу. Тож герої картин на східну тематику переповнені мудрістю та спокоєм [7, с. 814].

Говорячи про жанрову характеристику цього етапу класичного живопису, в першу чергу варто згадати портретний та історичний живопис. В портретах класицизму створюється концепція людини, яка наділена якостями стійкості впевненості в собі та спокою. Людина зображується так, ніби дивиться на світ

трохи зверхньо, її переповнювала стриманість і внутрішній спокій. Композиція будувалась таким чином, щоб фігура портретованого чітко виділялася з навколишнього середовища, а також, щоб створити відчуття володіння цим середовищем, людина рельєфно відділяється від фону і кольором і грою світла та тіні. Щодо портретів доби класицизму, вони зображують, в першу чергу поняття людського ідеалу і його величі. До XIX ст. історичний живопис мав, по суті, небагатий перелік тем: битви, апофеози, перемоги, клятви, паради, зустрічі. Зрозуміло, в трактуванні, в тлумаченні будь-якої обраної теми проявлялися різні можливості і наміри живописця, мистецької течії, школи: це міг бути діалог або багатофігурна композиція, момент або тривала ситуація, нарешті, художник міг створити образ відомого героя або втілити історичну ситуацію безособово. Минуле в історичній картині трактувалося іноді як буденне (характерно для ряду течій в XIX ст.), іноді – як велике; часом воно не відокремлювалося від сучасності – справжнє ніби брало участь в минулому [6, с. 335].

Головними представниками другого етапу класицизму є Жан-Огюст-Домінік Енгр і майстри його школи. Енгр прославився завдяки своїм портретам, які переповнюють елегантність та вишуканість. Проте йому чудово вдавалися і міфічні картини. Одна з найпопулярніших його робіт – «Едіп і Сфінкс», яка була написана двічі: в 1808 р, і в 1827 р. Другий варіант є більшим в розмірах і має збільшений акцент на фігурі Сфінкса, що робить її таємничішою і акцентує увагу на тому, що можливість перемоги людини над долею примарна [1, с. 43].

У своїх картинах Енгр часто звертався до національної історії, яку вважав більш цікавою за античну. Це відображалось і в його баченні багатогранності, неоднозначності мистецтва: він, з одного боку, завжди хотів бути вірним натурі, а з іншого – не відступати від античного ідеалу, тож намагався поєднати ці протилежні прагнення в своїх роботах [5, с. 310].

Енгр був ректором Французької академії мистецтв в Римі і саме його авторитет вплинув на збереження статусу класицизму протягом тривалого часу. Проте, з часом, попри його вплив, і класицизму прийшлося відступити під тиском активно зростаючого романтизму [4, с. 272].

Висновки. Французький живопис яскраво відображає різноманітність та складність цього часу і впевнено займає перше місце в Європі. У Франції діє багато шкіл, які впливають на формування художнього смаку всієї Європи. Рококо відходить в минуле, що повертає митців до класичних мотивів. Французький класицизм, з одного боку, виступає проти барочної декоративності, а з іншого – проти «низького» реалізму, що робить його найпопулярнішим стилем свого часу: універсальним, і, одночасно, суперечливим.

Примітки

1. Верман, Карл История искусства всех времен и народов : Т. 3: Искусство XVI-XIX столетий. Книга 2-3. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2015. 627 с.

2. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. Выпуск 3. Москва: Искусство, 1993. 348 с.

3. Кожина Е.Ф. Искусство Франции XVIII века. Ленинград, 1971. 216 с.
4. Кузьмина М., Мальцева Т. История зарубежного искусства. Москва, 1971. 472 с.
5. Популярная история живописи. Западная Европа; Авторы-составители Г. В. Дятлева, С. А. Хворостухина, О. В. Семенова. Москва: Вече, 2001. 480 с.
6. Виппер Б. Р. Статьи об искусстве; вступ. ст. Т. Н. Ливановой. Москва: Искусство, 1970. 591 с.
7. Всеобщая история искусства. Версия 1.0 [Электронный ресурс]: курс лекций / И. А. Пантелеева, М. М. Миркес, М. В. Тарасова и др. Электрон. дан. (8 Мб). – Красноярск : ИПК СФУ, 2008. – (Всеобщая история искусства : УМКД № 28-2007 / рук. творч. коллектива В. И. Жуковский, В. И. Жуковский).

УДК 94:7.037.5

Олег ШЕВЧЕНКО, Владислава АКИМЕНКО
(м. Київ)

Сюрреалізм у мистецтві та його найвідоміші представники

У доповіді розглядається історія виникнення та поширення сюрреалізму в Європі ХХ ст. Опис та аналіз діяльності найвідоміших художників-сюрреалістів.

Ключові слова: сюрреалізм, художнє мистецтво, Сальвадор Далі, Рене Магрітт, Андре Бретон.

Постановка проблеми. Сюрреалізм – напрям авангардизму у художній культурі ХХ ст., що заперечує роль розуму і досвіду у творчості. Його прихильники закликали до розкріпачення підсвідомих процесів людської психіки, проповідували ірраціоналізм художньої творчості. Сюрреалісти знайшли нові способи художньої передачі складної дійсності ХХ ст. через поєднання реальних і фантастичних образів [1, с. 255]. Сюрреалізм зародився у нелегкий час – в період між двома світовими війнами. Своїм карколомним стилем ламав будь-яке уявлення про традиційне мистецтво і донині залишає по собі багато дискусій.

Виклад основного матеріалу. В 1924 р. французький поет Андре Бретон видав «Маніфест сюрреалізму», і ця дата позначила початок нового авангардного руху — сюрреалізму. Проте сам термін «сюрреалізм» має більш давню історію. Гійом Аполлінер ще в 1903 р. написав бурлескний фарс «Сосці Тересії», в якому героїня перетворюється на чоловіка, а її чоловік народжує дітей. П'єса була поставлена в 1917 р. і мала підзаголовок «сюрреалістична». Слово «сюрреалізм» Аполлінер вживає в тому ж році і щодо програми балету Еріка Саті «Парад» (сценарій Ж. Кокто, декорації П. Пікассо). Є свідчення, що спершу Аполлінер хотів ужити визначення «сюрнатуралістична», але згадав, що це слово уже мало певну традицію (Жерар де Нерваль користувався терміном «супернатуралізм», а Шарль Бодлер – «сюрнатуралізм»), і зупинився, як на більш оригінальному, на «сюрреалізмі». Аполлінерове слово запам'яталося, швидко поширилося, стало модним у божественних колах, що й не дивно з огляду на те, що Гійом Аполлінер був ідолом молодих митців. Але, можливо, якби не активність А. Бретона, який став

натхненником і організатором нового художнього руху, то термін цей зостався б маловідомим, на кшталт тоді ж модних «гонгоризм», «орфізм», «ефюїзм» і т.д. Сам термін «сюрреалізм» може розумітися по-різному. Одна справа, як його трактують послідовники, інша – ті, хто з різних причин висловлює незадоволення цією мистецькою течією. З тексту «Маніфесту» видно, що й сам Бретон був далекий від категоричності у визначенні сюрреалізму. Існує і буденне розуміння терміна: сюрреалізмом нерідко називається щось фантастичне, ексцентричне, божевільне [3, с. 422].

Бретон стверджує, що дійсність пригнічує уяву своїм практицизмом і людині нікуди втекти від цього, щоб зберегти своє «Я» і свою гідність, хіба що в спогади дитинства, сни або фантазії. Важлива «свобода духу», хай навіть така якою володіють божевільні. Автор маніфесту виступає проти позитивізму, котрий прагне все визначити і пояснити, проти примітивної логіки. Він дає таке визначення сюрреалізму: «Чистий психологічний автоматизм, що має за мету виразити або усно, або письмово, або будь-яким іншим способом реальне функціонування думки. Плин думки поза всяким контролем з боку розуму, поза всякими хоч би якими естетичними і моральними розуміннями. Сюрреалізм базується на вірі у вищу реальність певних асоціативних форм, котрими до нього нехтували, на вірі в могутність мрій, у незацікавлену гру думки. Він прагне безповоротно зруйнувати всі інші психологічні механізми і посісти їхнє місце при вирішенні головних проблем життя». Бретон вимагав від художника максимального авантюризму, передрікав «епоху снів» і «виступів медіумів» [3, с. 424].

Найвидатніший художник цього напрямку, творчість якого почалася у 1930-ті роки – це Сальвадор Далі (1904-1990 рр.). Дуже талановитий живописець, автор книг про себе, богохульник і католик, мультимільйонер, містифікатор і цинік, він вів пересічну людину у світ асоціацій. Дослідники творчості Далі, вказують на два методи в його творчості: або він вводив у нереальний, фантастичний пейзаж предмети нарочито буденні, або спотворював реальні до страхітливого образу. У картині «Передчуття громадянської війни» (1936 р.) зображена голова на кістяній нозі з двома величезними лапами, одна з них вичавлює кров з частини іншого тіла, страшна голова якого закинута назад у дикому вищирі. І все це на тлі мертвого пейзажу [2, с. 322].

За часів Другої світової війни центр сюрреалізму перемістився до Америки. Тут Далі створив проект «Інституту вивчення проблем атомної бомби стосовно мистецтва» (при цьому атомна бомба сприймалась як щось звичайне) і написав картини: «Три сфінкси бікіні» (три голови з перманентом, що виростають із землі), «Атомний Нейрон» (розколота статуя імператора) та «Атомна Леда» (майже академічно правильне зображення жіночого тіла і лебедя з величезними лапами). Найвищого успіху сюрреалісти досягли у 40-50 рр. [2, с. 322].

Не одним Далі багатий загадковий сюрреалізм. Представником мистецького напрямку також є бельгійський художник Рене Магрітт. Роботи цього художника завжди були неоднозначними але цікавими для пересічного глядача. На перший погляд, картини Магрітта наповнені дивними образами, які не тільки загадкові,

але і багатозначні. Художник не торкався питання форми в сюрреалізмі, він вкладав своє бачення в сенс і значення картини. Сам митець називав себе «магічним реалістом». Його метою було створення парадоксу, а висновки публіка повинна робити сама. Рене Магрітт у своїх роботах завжди чітко проводив межу між суб'єктивним чином і справжньою дійсністю.

Висновки. Отже, мистецький напрямок – сюрреалізм, виник за нелегкого світового періоду і став доволі непростим для розуміння. Однак його представники у мистецтві, що здобули світові імена, несли людям ту загадкову ідею поєднання непоєднуваного і приховання очевидного для розширення кордонів свідомості.

Примітки

1. Шкаруба Л. М., Спанатій Л. С. Російсько-український словник художніх термінів: Навч. посібн. Київ: Каравела, 2012. 255 с.
2. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник; За ред. М.М.Заковича. Київ, 2000. 322 с.
3. Матвєєва Л. Л. Культурологія: Курс лекцій: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 422-424.

УДК: 94:7.036(44)''18''

Нікіта ДЕЙНЕКО
(м. Київ)

Естетоцентрична модель розуміння французького декадансу другої половини ХІХ століття

Розглядаються концепції розуміння декадансу та синтезується концепція його естетоцентристської моделі.

Ключові слова: декаданс, естетизм, історія культури.

Науковий керівник: *Дмитрук В. І.*, старший науковий співробітник, Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Декаданс – це неоднорідне та складне для систематизації явище європейської історії культури. В сучасному культурологічному та історичному дискурсах немає чітких визначень такого явища як декаданс. Більше того, розуміння декадансу як повноцінного особливого світогляду або філософської системи, значною мірою відрізняються в трактовці різних вчених. Тож, важливим є розглянути існуючі концепції розуміння декадансу не тільки як мистецького стилю та створити власну модель розуміння цього комплексного явища.

Історіографія проблеми. Питання декадансу стало особливо актуальним в сьогоденні з новою хвилею поширення інтересу до декадентських ідей. Важливим фундаментом в осмисленні цієї проблеми стали дві дисертації: «Феномен декадансу в європейській культурі другої половини XIX століття» І. М. Покидченко (2018) та «Література англійського декадансу: витоки, становлення, саморефлексія» К. М. Савельєва (2008). Не менш важливими є й статті ряду дослідників у періодичних виданнях.

Основним завданням доповіді є розгляд основних концепцій розуміння декадансу та створення власної естетико-центристської моделі розуміння декадансу.

Виклад основного матеріалу. Слід розуміти, що декаданс – комплексне історико-культурне явище та повноцінна світоглядна модель, а не лише мистецько-літературний стиль. І. М. Покидченко з цього приводу пише: «Слід зазначити також, що в даний час, не дивлячись на відсутність загальноприйнятого визначення декадансу, під ним в цілому розуміється певне світовідчуття в європейських суспільствах кінця XIX – початку XX ст., яке проявилось в літературі, образотворчому мистецтві, а також у філософських і соціальних теоріях». [1, с. 25]. Є. Д. Гальцова, характеризуючи проблему вивчення та розуміння поняття декадансу, зазначає, що: «Поняття «декадансу» – одне з самих «заїжджених» в естетиці, і лише бібліографічний список, присвячений цьому питанню, може зайняти декілька солідних томів, навіть якщо обмежитися тільки французькою літературою межі XIX–XX ст. В цьому концепті проблематичним виявляється усе: і його походження, і можливість зв'язку з тими чи іншими датами, і його багатозначність, невизначеність, і, можливо, навіть неможливість визначення взагалі» [4, с. 33].

Тож, невизначеність щодо поняття «декаданс» простежується як в самих декадентів, так і в сучасних учених. Загальне розповсюдження терміну «декаданс», що характеризує мистецький стиль та епоху, приписують поету та критику Теофілю Готье (1811-1872)[3, с. 157]. Проте для Готье декаданс виражається в суто естетичному гаслі «мистецтво заради мистецтва» [9], тобто поет розуміє декаданс як мистецтво, як «мистецтво звільнене від усіх прагнень, окрім прагнення до досконалості» [8, с. 66], в той час як для Еміля Золя (1840-1902) та братів Гонкур (1830-1870 та 1822-1896) декаданс – «хвороба прогресу» [9], а, наприклад, для Поля Бурже це певний особливий стан суспільства [3, с. 158].

Не має й чіткого розуміння кого вважати засновником та першопроходьцем декадентського руху. Першим декадентом і взагалі засновником більшості декадентських ідей вважається Шарль Бодлер [7], проте Л. Андрєєв стверджує, що: «Саме Гюїсманс ... дав хід самому поняттю і терміну «декаданс», наповнивши його широким, узагальнюючим змістом. Під пером Гюїсманса декаданс став тим, чим він і був насправді – не характеристикою одного журналу, не ознакою однієї літературної школи або групи письменників, а світоглядом, способом думки і способом життя, естетикою і поетикою в один і той же час» – пишучи про роман «Навпаки» Ж.-К. Гюїсманса, а Г.Ф. Лавкрафт бачить Бодлера та Гюїсманса як фігури рівні, як початок та кінець декадентського руху» [1, с. 28-29].

Не менш значущими розбіжностями наповнений і науковий дискурс. Савельєв К. М. характеризує декаданс наступним чином: «в самій природі цього явища закладена якась амбівалентність, суперечливість, неміцність як терміну. У нашому розумінні декаданс – термін самоідентифікації культури всього життєвого укладу, це особлива модель художнього світу, якийсь складний комплекс умонастроїв, дуже різномірний, але не позбавлений внутрішньої єдності, який уособлює собою епоху *fin de siecle*» [2, с. 3]. Першою великою проблемою стають взаємовідносини декадансу з іншими мистецькими течіями та філософськими системами. Так, взаємозв'язки декадансу з естетизмом, символізмом та модерном залишаються досі не визначеними: М.П. Матюшова в своїй статті стверджує, що у Франції естетизм називають «декаданс» [6, с. 129], а М. В. Максимова відносить поетів символістів (наприклад Шарля Бодлера та Стефана Малларме) до поетів-декадентів [5, с.103-104]. Підтверджує розбіжність поглядів і І. М. Покидченко: деякі вчені прирівнюють символізм до декадансу, інші вважають декаданс частиною символізму, або взагалі називають і символізм, і декаданс одним словом – модерн [1, с. 36-38]. Другою, ще більшою проблемою стає безпосередньо визначення декадансу та його причин. Декаданс вважають результатом соціокультурних умов другої половини ХІХ століття (М. А. Воскресенська), особливим світосприйняттям і комплексом поглядів (В. А. Крючкова, В. М. Толмачов, Н. А. Панова), реакцією на кризу проявів буржуазної культури (Г. П. Сидорова), логічною, періодичною кризою світової культури (С. А. Яровенко, М. С. Кунафін) [1, с. 6].

Тож, через абсолютну невизначеність серед науковців і дослідників культури та спираючись на опрацьовану історіографію, різні концепції та прочитані твори декадентів, я вважаю необхідним створити та обґрунтувати власну – естетоцентристську модель розуміння декадансу. Декаданс, як світосприйняття тримається на ідеях, основні з яких – естетизм, імморалізм, песимізм, дендизм, гедонізм, містицизм. Згідно естетоцентричної моделі – головна, фундаментальна ідея декадансу – естетизм, коли інші ідеї, логічно синтезуються на базисі «антибуржуазного духу» та естетизму як зв'язучої філософської системи.

Наведу приклади: песимізм – це сум та меланхолія, що проходять через призму естетизму, та викликані антибуржуазними настроями декадентів. Декадентський імморалізм виникає як протест проти загальної, масової, міщанської культури й проявляється в естетизації гріха, смерті та занепаду. Дендизм – інструмент духовної боротьби аристократії проти буржуазії, практична реалізація естетизму, а містицизм – антиклерикалізм (оскільки церква, особливо протестантська, основа капіталістичної культури), який знову ж таки поєднуючись з естетизмом стає складовою частиною декадансу. Таким чином, щоб із чимось взаємодіяти, в глобальному розумінні, декаденти повинні спочатку наділити об'єкт взаємодії «красою» (тобто перевести в «юрисдикцію естетизму»), а потім встановити його чітку протидію масовій культурі.

Висновки. Спираючись на викладене вище, ми пропонуємо нове визначення декадансу. Декаданс – історико-культурне тло, наслідок комплексної, структурної взаємодії естетизму та антибуржуазної ідеології, що проявився в мистецтві та

філософсько-соціальних концепціях. Виходячи з цього визначення, очевидно, що декаданс не ототожнюється з естетизмом та символізмом. Декаданс не лише культурне, а й історичне явище, оскільки усі декадентські ідеї в своїй основі є реакцією на події XIX ст. Наразі декаданс – це неймовірно складне та важливе для розуміння явище європейської історії, яке досі залишається мало дослідженим.

Примітки

1. Покидченко И. М. Феномен декаданса в европейской культуре второй половины XIX – начала XX века: дис. канд. культурологии: 24.00.01. Москва, 2018. 254 с.
2. Савельев К. Н. Литература английского декаданса: истоки, становление, саморефлексия: автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филологических наук 10.01.03. Москва, 2008. 34 с.
3. Брагина М. С. Этопея сара пеладана «латинский декаданс» и семантика концепта «d  cadence» во Франции 1880-х гг. Новый филологический вестник. 2016. № 2. С. 156-158.
4. Гальцова Э. Д. Институционализация «декаданса» во Франции в 1885-1886 годы: к вопросу о формировании терминологии литературного процесса на рубеже XIX–XX веков. Филологический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова. 2017. № 7. С. 20-34.
5. Максимова М. В. «Проклятые умы» конца XIX века. Вестник СВФУ. 2015. №1. – С. 102-104.
6. Матюшова М. П. От аристократического эстетизма к аристократическому безобразию. Вестник РУДН, серия Философия. 2013. №4. С. 129-130.
7. Россинская С. В. Шарль Бодлер – первый декадент Европы и главный символ эпохи или впечатлительный человек с больным воображением и дурным характером? МБУК «Тольяттинская библиотечная корпорация». С. 1–13.
8. Сашина Е. В. «Искусство для искусства» и «современный парнас» (к постановке проблемы). Вестник новгородского государственного университета. 2009. № 54. С. 63-66.
9. Толмачев В. М. Рубеж XIX-XX веков как историко-литературное и культурологическое понятие [Электронный ресурс]. Режим доступа до ресурсу: <http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/literatura-19-20-veka-tolmachev/istoriko-literaturnoe-ponyatie.htm>.

УДК 94:7.036(4)«18/19»

Олег ШЕВЧЕНКО, Анастасія ІЩЕНКО
(м. Київ)

Історичний аналіз розвитку європейського художнього мистецтва XIX – початку XX століття

Розглядається еволюція розвитку європейського художнього мистецтва XIX - початку XX ст. Характеризуються нові форми творчості і їх реалізація.

Ключові слова: історія, модерн, живопис, художнє мистецтво, авангард, експресіонізм, культура.

Постановка проблеми. Нова епоха європейської історії, яка почалася «близько 1800 року», в останні десятиліття XVIII ст. в сфері художньої культури породила аж ніяк не однорідні явища, і вже в цьому вельми яскраво проявилася характерна для неї роздвоєність. Як це не парадоксально, у Франції – передовий у всіх відносинах країні, яка пережила революцію, – нові ідеали і уявлення, в основному, отримали вираз в традиційних формах. Панівною тенденцією французького образотворчого мистецтва стає класицизм, або неокласицизм, як його часто називають на відміну від класицизму попередніх епох (XVII століття). Він зберігає своє значення, частково або повністю, і в мистецтві деяких інших країн. Однак, найважливішим проявом нового світовідчуття, що утвердилися на рубежі XVIII і XIX ст., був романтизм – культурно-мистецький феномен, специфічний саме для цієї епохи. Тому що «мистецтво XIX ст. народилося під знаком романтизму» і потрібно зазначити, ніколи не поривало з ним зв'язку. Саме в ньому сфокусувалися багато визначальні риси західноєвропейської культури XIX ст.

У XIX ст. французька столиця стала центром найпрестижніших мистецьких студій, академій, виставкових залів і галерей. Не дивно, що люди, що мріяли долучитися до образотворчого мистецтва, їхали саме сюди.

Виклад основного матеріалу. В 1870-х рр. для художників, які хотіли бути в курсі всіх сучасних тенденцій образотворчого мистецтва, не було більш приємнішого місця, ніж Париж. Тут проходили найавторитетніші виставки, працювали кращі приватні академії, народжувалися нові ідеї. Саме тому до Франції з'їжджалися художники з усієї Європи. Тут можна було зустріти майстрів з Англії, Ірландії, Шотландії, Німеччини, Іспанії, Швейцарії, Австрії, Америки та інших країн. У Парижі вони могли розраховувати на якісну освіту і можливе визнання в подальшому житті.

Отримані навички приїжджі майстри часто інтерпретували в контексті власних національних традицій, в результаті чого на світ народжувалися досить цікаві твори. У той же час багато іноземців підхоплювали свіжі течії образотворчого мистецтва і розвивали їх у своїй творчості.

Представників модерну об'єднувало антиеклектичний рух – прагнення протиставити свою творчість еклектизму попереднього періоду. Його особливостями є відмова від прямих ліній і кутів на користь більш природних, природних ліній, елементам прикладного мистецтва.

Художнє мистецтво яке зародилося у Франції в кінці 1860-х років від імпресіонізму до постімпресіонізму дало змогу по новому зобразити найбільш природно і неупереджено, реальний світ в його рухливості і мінливості, передати свої швидкоплинні враження. Пейзажі і сцени з міського життя – мабуть, найбільш характерні риси в імпресіоністичному живопису – писалися «на пленері», тобто безпосередньо з природи, а не на основі ескізів і підготовчих начерків. Імпресіоністи пильно вдивлялися в природу, помічаючи кольори і відтінки, зазвичай невидимі пересічній людині, наприклад синій в тінях. Постімпресіонізм є природним продовженням розвитку імпресіонізму. Головною

відмінною рисою постімпресіоністів було те, що вони відійшли від передачі миттєво-чуттєвої картини навколишнього світу і намагалися передати глядачеві глибинний філософський сенс буття і простору [2, с. 482].

Основні тенденції розвитку модернізму початку ХХ ст. – 1914 року характеризуються новими формами творчості, де запанували вже не стільки дотримання духу природи і традиції, скільки вільний погляд майстра, який змінює видимий світ на свій розсуд; критика сучасного живопису, звеличування сучасних технологій, засудження війни, художники готові були позбутися від громадських забобонів і соціальної нерівності.

Одним з головних художніх напрямів стають фовізм та експресіонізм, в яких інтенсивне звучання відкритих кольорів; зіставлення контрастних хроматичних площин, укладених в узагальнений контур; зведення форми до простих контурів при відмові від світлотіньового моделювання і лінійної перспективи. Експресіонізм містить в собі такі емоції як біль, розчарування і страх. Експресіонізм породив саме час на початку ХХ ст., як відповідну реакцію на хворобливі прояви тогочасної дійсності. За допомогою кисті художники поєднували свій протест з виразом містичного жаху перед хаосом буття [3, с. 38].

В свою чергу, кубізм – авангардний напрямок в образотворчому мистецтві, характеризується використанням підкреслено геометризованих умовних форм, прагненням «роздрібнити» реальні об'єкти на стереометричні примітиви. У 1910 – початку 1920 рр. стає актуальним в образотворчому мистецтві – футуризм, що відштовхувався від фовізму, запозичуючи у нього колірні знахідки, і від кубізму, у якого перейняв художні форми. Головні художні принципи – швидкість, рух, енергія. Для їх живопису характерні вольові композиції, де фігури роздроблені на фрагменти і перетинаються гострими кутами, де з'являються нові форми, спіралі, скошені конуси. Рух передається шляхом накладення послідовних фаз на одне зображення [4, с. 44].

Модернізм 1914-1921 рр. характеризується великою кількістю соціальних потрясінь, страшних світових війн, революцій, які витиснули духовні цінності на периферію людської свідомості і дали поштовх розвитку примітивних націонал-шовіністичних ідей, посилення культу тотального руйнування старого. Відбуваються суттєві зміни в різних галузях економіки та засобів виробництва. Поглиблюється індустріалізація, руйнується традиційний сільський устрій життя. Маса людей відчужуються від звичного природного середовища, переїжджають до міст, що призводить до урбанізації культури і появи нових художніх напрямків.

Живопис модерну характеризується зовнішньої декоративністю, стилізацією, площинний орнаментальністю. Нерідко художники в своїх творах використовували рослинні мотиви. Стебла, листя і квіти ніби зів'ялих екзотичних рослин спліталися в химерний візерунок, в якому іноді з'являлися фігури жінок або фантастичних істот. Плавні контурні лінії, витягнуті фігури, що з'єднуються колірні площині (нерідко монохромні) робили зображення дуже ефектним. Завдяки таким якостям мальовничу мову модерну нерідко використовували символісти для втілення своїх ідей і образів.

Висновки. Отже, культура першої третини ХХ ст. – одне з найскладніших явищ в історії світової культури, адже поступове перетворення суспільства на комплекс різних об'єднань та угруповань веде до процесу загальної інституціоналізації, результатом якої є позбавлення людини власного «Я», втратою індивідуальності.

Примітки

1. Кучменко Е. М. До проблеми примітивізму в образотворчому мистецтві нового і новітнього часу. Київ: Знання, 1999. 134 с.
2. Рыков А. В. Истоки авангарда. Западноевропейское искусство XVIII-XIX вв. Санкт-Петербург.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2016, 651 с.
3. Петров В. О. Футуризм в искусстве: истоки, эстетика, эволюция. История науки и техники. 2016. № 7. С. 32-44.
4. Футуризм; сост. Е. А. Бобринская. Москва: Галарт, 2000. 192 с.

УДК 930:737.1(477)«18/19»

Олександр ПОТИЛЬЧАК, Влад ГЕРАСИМЕНКО
(м. Київ)

Працький грош в обігу українських земель: вітчизняні нумізматичні дослідження ХІХ – 80-х рр. ХХ ст.

Комплексно аналується процес становлення та розвитку вітчизняних нумізматичних досліджень проблеми використання празького гроша як важливого платіжного засобу на грошових ринках Східної Європи та України у ХІV – першій половині ХVІ ст.

Ключові слова: грошовий обіг, празький грош, українські землі, українська нумізматика.

Постановка проблеми. Празький гріш посідає особливе місце в історії грошового обігу європейських держав у період пізнього Середньовіччя. Ці досить великі для свого часу срібні монети почав карбувати король Чехії Вацлав ІІ на рубежі ХІІІ-ХІV ст. Завдяки високому вмісту срібла, що вигідно вирізняло *grossi pragenses* від сучасних їм білонних денаріїв, ці монети швидко наповнили грошові ринки сусідніх держав, перетворившись на міжнародний платіжний засіб популярний у всьому регіоні Центрально-Східної Європи.

Протягом ХІV – першої половини ХVІ ст. празький гріш відігравав відчутну роль у грошовому обігу українських земель, що тоді перебували у складі Королівств Польщі та Угорщини, Великого князівства Литовського та Молдавського князівства. Свідченням цьому є досить таки часті знахідки скарбів із празькими грошами та окремих монет, що дотепер трапляються на території України. Саме популярність і розповсюдженість «вічної монети», як називали празький гріш сучасники, стала одним із чинників, що зумовив активне вивчення

цього феномену грошового ринку Середньовіччя нумізматами різних країн, зокрема й українськими вченими.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі процесу становлення та розвитку вітчизняних нумізматичних досліджень проблеми проникнення та використання празького гроша як платіжного засобу на грошових ринках Східної Європи та України у XIV – першій половині XVI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше в Україні описувати й вивчати скарби розпочали на початку 30 х рр. XIX ст. в Університеті Святого Володимира. Київський і Волинський генерал-губернатор видав розпорядження, за яким усі монетні знахідки, виявлені на території трьох губерній (Київської, Подільської, Волинської), мали направлятись у нумізматичний кабінет для розгляду та опису. У той час, на жаль, ще було відсутнє розуміння важливості скарбу як цінного історичного джерела, тому його опис був загальним, із приблизним датуванням, без детального визначення країн-емітентів, номіналів. Для мінц-кабінету університету вибирали відсутні в колекції екземпляри, а інші монети повертались власнику. Деякі скарби, у складі яких не було цікавих монет, повертали навіть без опису.

Однією з перших наукових праць, присвячених опису скарбів у Російській імперії, стала стаття К. Страшкевича – у 1865-1868 рр. завідувача нумізматичним кабінетом Київського університету Святого Володимира. В «Университетских известиях» за 1866 та 1867 рр. ним було опубліковано дані про 110 скарбів (77 661 монет), які надійшли до мінц-кабінету з 1838-го по 1866 р. і де серед інших зафіксовані знахідки празьких грошів [5]. Ще один опис колекції нумізматичного кабінету університету Святого Володимира було опубліковано В. Данилевичем у 1892 р. [4].

Першим досвідом систематизації скарбів та окремих знахідок празьких грошів на Київщині стала нумізматична топографія М. Біляшівського «Монетні скарби Київської губернії» (Київ, 1889). Серед зібраних автором відомостей про знахідки речових, монетних і змішаних скарбів у цій топографії знаходимо опис 8 скарбів, що містили празькі гроші [1, с. 45, 67-69, 84, 95, 105, 116].

У XXXI-XXXII томі Записок Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові М. Грушевський опублікував невеликі нотатки про знайдений у 1897 р. в с. Демидові (частині с. Молотова) поблизу Миколаєва на Львівщині речово-монетний скарб XIV ст. Серед його речей – давньоруських браслетів, колтів і пернів, знаходилося також 65 празьких грошей Вацлава II (278-1305) та Яна I Люксембурзького (1311-1346). Щоправда історика зацікавили лише ювелірні вироби, а нумізматичний матеріал брався до ваги тільки як чинник, що допоміг відносно точно датувати знахідку першою половиною XIV ст. [6, с. 361]. Ще один короткий огляд нумізматичних знахідок на території Чернігівської губернії (1915) зробив В. Шугаєвський. Серед описаних автором знахідок були й празькі гроші [20]. Однак спеціальних нумізматичних досліджень проблематики проникнення та обігу празького гроша в українські землі в XIV-XVI ст. в самій Україні не проводилось аж до середини 1960-х рр.

Першим із українських нумізматів, хто звернувся до предметного аналізу місця та ролі празьких грошів на монетному ринку українських земель Королівства Польського і Великого князівства литовського був науковий співробітник Інституту історії АН РСР М. Котляр. Дослідження про які йдеться стали частиною кандидатської та докторської дисертацій вченого. У 1965 р. М. Котляр захистив кандидатську дисертацію на тему «Грошове господарство і монетна справа Червоної Русі 40-х рр. XIV ст. – першої чверті XV ст.» [10]. Однією з проблем, що порушувалися та аналізувалися вченим у дисертації, стало проникнення у досліджуваний період празьких грошів на монетний ринок Галичини й Волині. Матеріали дисертаційного дослідження були опубліковані та побачили світ у 1968 р. у вигляді монографії «Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Історико-нумізматичне дослідження» [11]. Того ж року М. Котляр став учасником IV конференції істориків-славистів (Мінськ, 31.01-3.02. 1968) де виступив із доповіддю «Українсько-чеські торгівельні зв'язки XIV-XV століть за нумізматичними джерелами» [12]. Положення та висновки цього дослідження повністю ґрунтувалися на аналізі значного скарбового матеріалу з празькими грошами, виявленого у різний час на території Галичини та Волині.

У 1972 р. М. Котляр захистив докторську дисертацію, присвячену вивченню монетного обігу та лічби грошей в українських землях у феодальний період (VIII-XVIII ст.) [14], а за рік до цього (у 1971-му) вчений опублікував монографію «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» [16]. Проблеми участі празького гроша в обігу українських земель автор досліджує в третьому розділі праці («XIV-XV століття»). М. Котляр коротко розглядає історію появи монети та карбування празького гроша, аналізує наявний історіографічний доробок і полемізує з А. Сіверсом, Н. Соболевою та В. Рябцевичем щодо «часу влиття празьких грошів у обіг на сучасній території СРСР» та шляхи їхнього проникнення [16, с. 65-69]. На думку автора монографії «[...] нумізматичний матеріал ясно показує, що празькі гроші спочатку, у першій половині XIV ст., з'явилися на Галицькій Русі і Волині, а звідти розповсюдились по інших українських, а також російських і білоруських землях [...]» [16, с. 69]. Вартим уваги є джерельне забезпечення наукових висновків вченого. У монографії М. Котляр наводить фрагменти складеної ним топографії виявлених на території УРСР середньовічних скарбів у частині знахідок празьких грошів і констатує, що «[...] майже кожен другий з українських скарбів XIV-XV ст. містив празькі гроші (74 знахідки із загальної кількості 164) [...]» [16, с. 65, 84-85].

Оприлюднені та аргументовані у дисертаційних і монографічних дослідженнях М. Котляра наукові положення викликали зацікавленість не лише колег-істориків, але й широкої нумізматичної спільноти. Останнє стало причиною появи у 1974 р. його науково-популярної книжки «Кладоискательство и нумизматика». У захоплюючому розповідному стилі автор звертається до характеристики грошового обігу України XIV-XV ст., пов'язуючи закінчення так званого «безмонетного періоду» в українських землях із початком поширення тут празьких грошів, які «[...] швидко оволоділи грошовим ринком України та переважали тут над іншими монетами до початку XVI ст. [...]» [18, с. 94]. Відомі з

попередніх робіт вченого тези про празький гріш як популярний засіб платежу на монетному ринку українських земель у XIV-XVI ст. були повторені М. Котлярем і пізніше в праці «Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст.» (1981) [17].

У 60-80-ті рр. XX ст. вітчизняна нумізматична література нашої теми збагатилася публікаціями знахідок скарбів і описами фондкових колекцій празьких грошів із музеїв Української РСР. У 1965 р. стислий огляд нумізматичної колекції Львівського історичного музею опублікувала на сторінках другого випуску щорічника «Нумізматика та сфрагістика» його співробітниця О. Козловська. Серед іншого у публікації йшлося про кілька скарбів із празькими грошами які походять з Галичини та зберігаються у фондах музею [9, с. 153].

У третьому випуску щорічника «Нумізматика та сфрагістика» (1968) дослідник із Стрия Львівської області А. Бобров опублікував невелике повідомлення про знайдений у 1951 р. в с. Великі Дідушичі Стрийського району скарб середньовічних монет. Найстаршою монетою його збереженої частини (278 монет) був празький гріш Карла I (IV) 1346-1378 рр. На думку автора публікації знахідка могла містити більше таких монет, адже деякі з них згодом з'явилися в збірках місцевих колекціонерів [3, с. 188]. Пізній період обігу празького гроша на території України ілюструє публікація скарбу монет XVI-XVII ст. із Коростишева Житомирської області (публікація В. Каплун). Серед 332-х монет цього скарбу присутній один недатований празький гріш Фердинанда I (1526-1564) [7, с. 157; 8, с. 103]. Серед 946-ти монет початку XVI ст. скарбу з Кунісівець Городенківського району Івано-Франківської області, знайденого 1954 р. (публікація Д. Берга) також був празький гріш Вацлава IV (1378-1419) [2, с. 104]. Реліктом грошового ринку України у складі монетного скарбу XVI-XVII ст. із с. Великі Єрчики Сквирського району Київщини (1177 монет) виглядає празький гріш Вацлава II карбування 1300-1305 рр. (публікація Р. Омельянчик, Н. Стрижакової) [19, с. 168-169].

Висновки. Вітчизняні нумізматичні студії проблеми ролі та місця празького гроша в обігу українських земель, охопили у XIX – 80-х рр. XX ст. два послідовні періоди розвитку історіографічного процесу. Перший період історіографії проблеми охоплює середину XIX – початок XX ст. Саме тоді з'явилися перші описи, а згодом і топографії скарбів та поодиноких знахідок з празькими грошами виявленими на українських тренах. Незважаючи на те, що заданим матеріалам бракувало науковості, їх автори зробили перший і важливий крок до нагромадження джерельної бази проблеми дослідження, що не втратила своє значення навіть сьогодні. Згадані студії в окреслений період нерозривно пов'язані з іменами В. Антоновича, К. Страшкевича, В. Данилевича, М. Біляшівського та В. Шугаєвського.

Другий період українських нумізматичних досліджень з нашої теми окреслений 1960-ми рр. – початком 1990-х рр. На цей час припадають дослідження М. Котляра щодо грошового обігу України періоду Середньовіччя. Серед проблем нумізматики та економічної історії, що порушувалися та аналізувалися вченим було питання про проникнення та роль у досліджуваний

період празьких грошів на монетному ринку Галичини, Волині та інших українських земель. Йшлося передусім про шляхи надходження празьких грошів на українські і білоруські землі та про хронологію цього явища.

Примітки

1. Беляшевский Н. Монетные клады Киевской губернии. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. 148 с.
2. Берг Д. Я. Некоторые клады монет XVI-XVII вв., найденные на территории УССР. Нумизматика и сфрагистика. Киев, 1974. Вып. 5. С. 104-108.
3. Бобров А. Ф. Клад западноевропейских монет XVI в. из с. Большие Дидушичи Львовской области. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1968. Вып. 3. С. 188-190.
4. Данилевич В. Е. Монетные клады, принадлежащие Мюнц-кабинету Университета св. Владимира: в 2-х ч. Киев, 1892.
5. Страшкевич К. Ф. Клады, рассмотренные в минц-кабинете Университета св. Владимира с 1838 по 1866 год. Университетские известия. Киев, 1866. Октябрь.
6. Грушевський М. Молотівське срібло. Археологічна замітка. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів: Видавництво «Світ», 2002. – Т. 6 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, О. Тодійчук. Львів: Видавництво «Світ», 2004. XVI, 676 с. С. 361-366.
7. Каплун В. Я. Два клада монет XVI-XVII вв. из Житомирской области. Нумизматика и эпиграфика. Москва: Наука, 1974. Вып. XI. С. 154-157.
8. Каплун В. Я. Два клада монет XVI-XVII вв. из Житомирской области. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1974. Вып. 5. С. 102-104.
9. Козловская Е. И. Нумизматическая коллекция Львовского исторического музея. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1965. Вып. 2. С. 152-154.
10. Котляр Н. Ф. Денежное хозяйство и монетное дело Червоной Руси 40-х гг. XIV в. – первой четверти XV в.: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук: 07.00.06. Ленинград, 1965. 16 с.
11. Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Історико-нумизматичне дослідження. Київ, 1968. 139 с.
12. Котляр Н. Ф. Украинско-чешские торговые связи XIV-XV веков по нумизматическим источникам. Советское славяноведение. Материалы IV конференции историков-славистов (Минск, 31 января-3 февраля 1968 г.). Минск, 1969. С. 561-567.
13. Котляр М. Ф. Принципи та методика складання нумизматичної карти УРСР (IX-XIX ст.). Історичні джерела та їх використання. Киев, 1969. Вып. 4. С. 289-295.
14. Котляр Н. Ф. Монетное обращение и денежный счет на территории Украины эпохи феодализма (VIII-XVIII вв.): автореф. дис. на соискание научн. степени доктора ист. наук: спец.: 07.00.06. Киев, 1972. 59 с.
15. Котляр М. Ф. Історія грошового ринку України XVI ст. в тогочасних письмових пам'ятках. Український історичний журнал. 1972. № 10. С. 46-55.
16. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму: Монографія. Київ: Наукова думка, 1971. 175 с.
17. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ: Наук. думка, 1981. 240 с.
18. Котляр Н. Ф. Кладоискательство и нумизматика. Киев: Наукова думка, 1974. 144 с.
19. Омелянчик Р. М., Стрижакова Н. А. Клад монет XV-XVII вв. из с. Большие Ерчики. Нумизматика и эпиграфика. Москва: Наука, 1989. Вып. XV. С. 168-171.
20. Шугаевский В. А. Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии. Чернигов: тип. Губ. земства, 1915. 8 с.

УДК 94.001.5

Анастасія ВІЛЬХОВА
(м. Київ)

Принцип «іншування» в дослідженнях локальної історії

Розглядається питання використання принципу «іншування» в дослідженні локальних історій. Проаналізувавши теоретичні напрацювання дослідників проблеми, сформульовано основні підходи до «іншування» як важливої складової у процесі дослідження локальних історій.

Ключові слова: «віншування», локальна історія, ідентичність, образ стороннього, свій, чужий.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Протягом ХХ-ХХІ ст. із значною інтенсивністю соціально-гуманітарні науки проходили через низку еволюцій та викликів. Розпад соціальної реальності на різноманітні аспекти, множинність типів індивідуального досвіду, плюралізм практик повсякдення спричинили зростання наукового інтересу до локальних соціокультурних форм буття та пов'язаних з цим принципів та методів історичних досліджень. Акцентування уваги на локальних історіях та подіях надає змогу ґрунтовніше дослідити поставленні перед науковцем питання, а вивчення принципу іншування в умовах дослідження локальних історій забезпечить вищий рівень об'єктивності у відтворенні подій минулого.

Метою статті є визначення переваг та головних шляхів використання принципу іншування в дослідженні локальних історій.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасні процеси глобалізації породжують нові розмежувальні лінії, нові локальності, які вже не збігаються із традиційними – місцевими, регіональними, національними, етнічними та іншими формами культурної ідентифікації людини. Можна навіть припустити що, чим глибша глобалізація, тим більше затребуваною виявляється дослідження саме локальної специфіки. Формується широке поле для роботи з принципом іншування. Адже саме цей принцип дає змогу проаналізувати причини, еволюцію та можливі наслідки соціальних процесів в локальних умовах. Варто дослідити сутність та співвідношення понять «іншування» та «локальна історія». Дослідження поняття іншування, його визначення та використання можливе лише при комплексному аналізі існуючих напрацювань по даній проблемі для формування власного бачення доцільності використання даного поняття як принципу.

У сучасній історичній науці поняття іншування є доволі «молодим» і має різноманітні тлумачення та поєднує достатньо широкий спектр характеристик, які

потрібно розглядати в комплексі, для використання іншування як принципу історичного дослідження.

Щоб сконструювати загальне визначення іншування, нам варто окреслити його взаємодію та взаємозалежність складних явищ самосвідомості. Ми можемо зробити це кількома шляхами: через складові ознаки, які невід'ємно діють на нього та через сутнісну функцію самого принципа. На нашу думку, поняття іншування варто розглядати в комплексі з такими поняттями як: «ідентичність», «погляд стороннього», образ «Іншого», «Чуже Я».

Український етносоціолог Володимир Євтух сформулював визначення поняття іншування, яке вживається для відтворення процесу формування відчуття відмінності від представників інших етнічних спільнот, певної окремішності. Часто він супроводжується посиленою увагою до негативних рис інших, не собі подібних, а подекуди надміру концентрується на них, тим самим посилюючи етноцентризм [3]. У цьому контексті поняття «іншування» близьке до поняття «етнічний стереотип».

Із одного боку сучасна міжнародна історична спільнота виступає проти використання принципу іншування. З іншого від нього відмовитися не можуть, оскільки рисою сучасної української історичної науки залишається не тільки формування образу «чужих», а навіть і своєрідне іншування «своїх». Такого погляду дотримується український історик Георгій Касьянов. Він стверджує, що в основі такого іншування лежить надання частині значення й рис цілого і відчуження тих частин цілого, що не мають генералізованих ознак. В історичній дійсності реалізувалася можливість для «певної вужчої групи» перебрати на себе «цілісний національний образ» і при цьому постати для сусідів таким ворожим «Іншим», який визначав ставлення цих сусідів до цілої нації [7].

Український історик Олексій Толочко, своєю чергою наголошує на тому, що іншування в історіографіях – це природно. Адже історики прагнуть спочатку націоналізувати історію і це вже передбачає утворення певного іншування. В самому процесі чи в наслідок цього процесу обов'язково виникають історіографічні образи «Інших» (сусідів) і вимальовується певна межа свого і чужого [5].

Варто зазначити, що подібні процеси відбуваються через прагнення до самоствердження, тобто є неминучим для будь якої нації. У такому випадку повну відповідальність за рівень будь-кого іншування мають нести історики. І головне, щоб вони розуміли, що відповідальні не тільки перед державою, але і суспільством, оскільки історія, яку вони «пишуть» і є головним ефективним інструментом іншування.

Процес іншування суспільства відбувається за етнічною, класовою, культурною та політичною ознаками. Тут і вимальовується національне забарвлення принципу Іншування, адже він передбачає відтінення власного національного еґо через створення «образів інших», які наділяються почасти негативними рисами. Саме в національній самоідентифікації особистість знаходить себе в якості суб'єкта і елемента нації, творцем власного національного Я.

Поняття іншування загалом визначають як – формування якісно негативних або позитивних образів націй-сусідів, та вироблення на основі порівняння з ними своєї власної ідентичності. Залежно від ставлення до «Іншого» прийнято розрізняти негативну та позитивну ідентичності. Цим можна пояснити появу визначення іншування, як формування якісно негативних або позитивних образів націй-сусідів, та вироблення на основі порівняння з ними своєї власної ідентичності.

Ми можемо спостерігати таку динаміку розвитку соціальних відносин протягом всіх часів, але з певними еволюційними змінами. Впевнено можна стверджувати, що це викликано в першу чергу трансформацією соціальної реальності, зміною моделі її відображення та суттєвими змінами в стратегіях дослідження цієї реальності. Відповідно до цього, образи суспільства з властивою їм невизначеністю й поліваріантністю починають вимагати відповідно нової методології.

Сучасні стратегії дослідження локальної історії стають яскравим прикладом, що спонукають до використання принципу іншування в дослідженні локальних історій. Адже вони обумовлені відмовою від образів уніфікованої соціальної реальності та наполягають на заміні їх моделями, в яких домінують ідеї розбіжності, дискретності, розриву.

У фокус дослідження потрапили розмаїття життєвих світів й індивідуальних траєкторій, які традиційно вважалися другорядними. Вплив цих змін на характер наукової раціональності виявився, зокрема, у виокремленні напряму – локальної історії з характерним проблемним полем та специфічною стратегією дослідження, з орієнтацією на методи та принципи, що відповідають новому образу соціальності.

Особливу увагу дослідники локальної історії приділяють методологічним принципам мікроісторичних досліджень, серед яких: зміна масштабу спостереження, реконструкція апріорних схем соціальної стратифікації, урахування принципу неоднорідності і динамічності соціального контексту [4]. Пріоритетними настановами в методологічному плані досліджень локальної історії виступають проблематизація історичної дійсності та ставлення до джерела не як до речового свідчення, а як до смислової реальності, що в свою чергу не можливо досягнути без ґрунтового аналізу через призму іншування.

Висновок. Отже, проблема іншування та використання його як історичного принципу є доволі дискусійним питанням. Багато наукових напрацювань тільки задають певний вектор у перспективі дослідження, особливо відносно використання даного принципу в локальній історії. Створення загальної схеми процесу іншування, вимагає індивідуального, локального підходу до вивчення історичних процесів та явищ. Проблема співвідношення «свої-чужі» була і залишається кожній національній історії. А тому іншування в різних його проявах присутнє майже в усіх локальних історіях. Це утворює своєрідну аксіому, адже без пізнання та відокремлення «чужого», по суті, не можливе утворення нового «свого». Тому головними підходами, що забезпечать раціональне та продуктивне використання принципу іншування в дослідженні локальних історій

це: здатність історика не стільки пояснювати й оцінювати події, явища, тенденції, скільки їх реконструювати в «історії зсередини», «співпереживаючи», намагатися їх зрозуміти. У іншому разі науковці ще довго будуть приписувати людям інших епох та регіонів власні світоглядні позиції й реакції на соціальне й природне оточення. Використання іншування як принципу дослідження локальних історій, на нашу думку, є доцільним та актуальним, адже це пов'язано з необхідністю досягнення взаєморозуміння між народами і виконує важливу гуманітарну місію.

Примітки

1. Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації. Регіональна історія України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. № 3. С. 9-40;
2. Верменич Я. Концептуалізація історичної регіоналістики в системі соціогуманітарного знання. Україна соборна. Збірник наукових статей. Вип. 1. Київ, 2004.
3. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. 396 с.
4. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи. Регіональна історія України: Зб. наук. ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 4. С. 27-46.
5. Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 15-16 груд. 2005 р.; НАН України, Ін-т історії України; упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. Київ, 2008. С. 211-224.
6. Студенніков І. Феномен євро регіонів в контексті методології історикорегіональних досліджень. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 22-23. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 187-201.
7. Школа іншування: чужі серед своїх у сучасній українській історіографії. Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації : матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 15-16 груд. 2005 р.; НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2008. С. 211-224.

УДК 94:39(=161.2)«2001/2021»

Софія ДІДЕНКО
(м. Київ)

Освітні проекти музею «Село української культури» (Канада)

Проаналізовано освітні проекти, розроблені музеєм «Село української культури» в Канаді. З'ясовано, що вони знайомлять відвідувачів з причинами, які змусили українців наприкінці ХІХ ст. залишити батьківщину і переїхати до Канади, з особливостями життя та господарської діяльності переселенців у 1892-1930 рр., з традиціями святкування українських релігійних свят, дають можливість сформувати практичні навички.

Ключові слова: музей «Село української спадщини», Канада, освітні проекти.

Науковий керівник: *Подбєд О. А.*, доктор історичних наук, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Постановка проблеми. В Канаді неподалік Едмонтону знаходиться скансен «Село української культури», в якому відтворено побут українських піонерів Альберти (1892-1930 рр.). На значній території скансена розташувалися автентичні житлові й господарські приміщення, а також крамниця, школа та церкви, збудовані першими мігрантами з України. Біля хат знаходяться впорядковані городи, тут же бігають кури, біля ночв рохкають свині, на полі випасаються коні. У неділю в храмах відправляється Служба Божа. На вулицях, біля хат, у крамниці можна зустріти акторів-інтерпретаторів, які виконують ролі селян, учителя, коваля, поліцейського. Заклад належить до когорти «живих музеїв».

Розмірковуючи над актуальною для багатьох музеїв проблемою – як не втратити постійних клієнтів і привабити нових, директорка музею зазначила: «Розширяти побутуючі наративи, переосмислювати стереотипізовані закостенілі образи і форми подачі, ставити більше питань до себе і для себе самих, як організаторів, як дослідників, як учасників процесу» [4]. Справді, за умов величезного спектру варіантів проведення дозвілля, які пропонують різні заклади культури Канади, скансен постав перед проблемою конкурентоздатності і розробив ряд освітніх проєктів, розрахованих на різні вікові категорії відвідувачів.

Авторка ставить **за мету** проаналізувати освітні проєкти, розраховані на дітей дошкільного і шкільного віку, які розробив у XXI ст. скансен «Село української культури».

Актуальність розвідки обумовлена тим, що наразі відсутні наукові праці, присвячені вказаній проблемі. Джерельну базу дослідження склали інформація офіційного сайту Музею, а також сторінки Музею у фейсбуці [1-3].

Виклад основного матеріалу. Потрапивши до цього унікального Музею – «Село української культури», відвідувач мимоволі занурюється у відповідну епоху. Це й не дивно, адже скансен неухильно дотримується концепції відтворення «живої історії». Співробітники, які працюють на певній локації з відвідувачами, як професійні актори перевтілюються в образи перших мігрантів з України. Вони не лише своїм зовнішнім виглядом відповідають тому як виглядали українські переселенці межі ХІХ-ХХ ст., а й використовують методику розповіді від першої особи, зберігаючи при цьому фонетичні й лексичні особливості галицького і буковинського діалектів. Актори-інтерпретатори відповідають характеру та стилю поведінки своїх героїв. В певний момент у відвідувачів складається враження, що вони, справді, є сучасниками перших українських переселенців Канади.

Музей розробив та пропонує відвідувачам широкий спектр освітніх програм, розрахованих на різні вікові групи – вихованців дитячих садків, учнів молодших, середніх і старших класів. Вони доповнюють навчальну програму шкіл Канади,

зокрема створюють умови для мовної практики. Екскурсанти занурюються в епоху й можуть відчутися себе в ролі перших українських переселенців. Один з освітніх заходів ознайомлює вихованців дитячих садків з історією їхніх однолітків – дітей-піонерів кінця XIX – початку XX ст., особливостями виховання та їхніми обов'язками по господарству. Інший, розрахований на молодших школярів, дає можливість познайомитися з життям українців у канадійських преріях, особливостями господарської діяльності; учасники можуть відчутися себе в ролі покупців у крамниці початку XX ст. [1].

Цікавий захід розроблено для учнів середньої школи. Школярі на час проведення заходу стають членами родини переселенців. В ігровій формі вони дізнаються про побут, господарську діяльність, а також навчання в школі. Учня старших класів пропонують взяти участь в «еміграційній грі». Уявивши себе в ролі майбутніх іммігрантів, вони беруть участь в дискусії щодо причин, які зумовили еміграцію з України наприкінці XIX – на початку XX ст. [1].

Важливий складник культурно-освітньої роботи Музею становить залучення українських школярів Канади до святкування традиційних релігійних свят – Різдва Христового, Великодня та Йордана (Водохреща). Відвідувачам пропонують взяти участь в інтерактивних заходах і у такий спосіб більше дізнатися про історію походження свята, особливості його святкування українською громадою, а також набути практичних навичок у приготуванні українських обрядових кулінарних страв за автентичними рецептами.

Приміром, на Різдво школярам пропонують продемонструвати свої знання колядок. У Великдень відвідувачі можуть долучитися до приготування традиційної української паски, дізнатися про символіку писанок, а також взяти участь в майстер-класі з писанкарства. На свято Йордана школярі можуть долучитися до урочистої церковної літургії, яка проводиться в храмі, збудованому першими переселенцями з України, а також взяти участь в освяченні води біля хреста, зробленого з криги та спаленні дідуха [1; 3].

Музей розробив програму тижневого літнього денного табору. Вона розрахована на дітей молодшого шкільного віку. У таборі беруть участь діти різних національностей, які живуть в Канаді, США та країнах Європи. Учасники разом з українськими іменами отримують можливість зануритися в життя перших дітей-переселенців. Вони беруть участь в роботі по господарству, відвідують майстерню коваля та елеватор, а також хату-землянку (бурдей). На сайті Музею наголошують, що для багатьох дітей відвідування літнього табору стало доброю традицією [1].

COVID-19 вніс свої корективи в роботу Музею. Так, частина заходів відбувається онлайн. Наприклад, у 2020 – 2021 рр. «Українське піонерське Різдво» та «Український піонерський Великдень» учням пропонується відвідати віртуально [3].

Висновки. Таким чином, у XXI ст. музей «Село української культури» в Канаді розробив ряд освітніх проєктів, розрахованих на різні категорії відвідувачів. Вони знайомлять дошкільнят і школярів з причинами, які змусили українців залишити батьківщину і переїхати до Канади, з особливостями життя та

господарської діяльності переселенців у 1892 – 1930 рр., з традиціями святкування українських релігійних свят, дають можливість сформувати практичні навички, приміром, долучившись до давньої української традиції розфарбовувати писанку.

Примітки

1. School Programs. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrainianvillage.ca/programs-experiences/school-programs>
2. 2020-21 Fall and Winter Programs. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrainianvillage.ca/programs-experiences/2020-21-fall-and-winter-programs>
3. <https://www.facebook.com/ukrainianvillage.ca/>
4. Стефанчук У. Українське село в Альберті – місце перетину епох та культур. Ukrainian people. 2 серпня 2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrainianpeople.us/>

УДК 930.1

Ігор ПИЛИПІВ
(м. Київ)

Казуальність політики пам'яті та ідентичності

Доповідь присвячена політиці пам'яті та ідентичності у контексті смислових структур суспільства. Пріоритетна наукова мета спрямована на теоретичну розробку взаємо-проникаючих ознак конструкту ідентичності та уявлення соціуму про власне минуле.

Ключові слова: політика пам'яті, колективна пам'ять, культурна пам'ять, національна безпека, ідентичність, конструювання, дискурс, історія, історична пам'ять

Науковий керівник: *Руденко Н. В.*, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Політика пам'яті як сукупність соціальних практик, спрямованих на конструювання колективних репрезентацій минулого виступає важливим чинником національної безпеки. Консолідація колективної пам'яті довкола минулого посилює легітимізацію державної влади на всій території країни та формує смисли суспільного розвитку. Забезпечення сталої ідентичності на державному рівні є запорукою ґрунтового підходу до будови історичної тяглості суспільства. Темпоральні практики та історичний дискурс забезпечують цілісність соціально-політичної реальності, яка відповідно виступає чинником територіальної цілісності.

Метою дослідження є теоретико-методологічне дослідження елементів взаємозв'язку політики пам'яті та ідентичності як рівноцінних частин структури суспільства та вияв їх каузального впливу одне на одного.

Історіографія проблеми. Одним з перших, хто відкрив зв'язок між індивідуальною та колективною пам'яттю був соціолог та історик М. Альббакса. Описуючи колективну пам'ять, М. Альббакса наголошував на тому, що вона є ширшою за обсягом інформації, ніж індивідуальна, минуле у ній обірване на частини і подано більш схематично, на відміну від індивідуальної, де існує безперервний наратив власного життя [9].

Наступним важливим внеском у дослідження пам'яті є роботи німецького подружжя Яна і Алейди Ассманів. Першочерговою сферою їхніх інтересів була саме культурологія, а вже потім історія. У своїй праці «Простори спогаду» А. Ассман, описуючи історіографію дослідження, вважає, що Ф. Ніцше був першим, хто почав осмислювати проблематику людських спогадів та історії [1].

Хронологічні межі встановлення напрямку вивчення колективної пам'яті припадають на кінець XIX початок XX ст. На думку А. Дахнія, першим, хто почав розглядати соціальний аспект пам'яті, є А. Бергсон. Філософ у своїй праці «Матерія і пам'ять» намагається прослідкувати зв'язок між спогадами та трансформацією реальності [4]. Соціологічний напрямок презентувався роботами таких вчених, як Е. Дюркгейм, А. Моль, Я. Зерубавель, Е. Зерубавель. П. Хаттон виділяє низку сегментів, які, станом на середину XX ст., окреслювали поле дослідження студій пам'яті. Серед них: історичний (Ж. Леферв, П. Нора, Ф. Ар'єс); соціологічний (М. Гальбакс); психологічний (З. Фройд, У. Вордсворт); культурологічний (Ф. Йейтс, М. Фуко); герменевтичний (Х. Гадамер) [4].

Серед західних науковців, які заклали основи наступних наукових розробок можна виділити французького історика П'єр Нора, який у праці «Місця пам'яті», зробив опис топографічних місць Франції і їх зв'язок з історією країни, Ж. Ле Гофф у своїй праці «Історія і пам'ять» відкрив новий горизонт у дослідженні колективної пам'яті, поєднавши її з політичною сферою [12]. Українська дослідниця Б. Шацька робить акцент на самому явищі колективної пам'яті, а політику пам'яті вважає її функціональною складовою. Дослідниця стверджує, що колективна пам'ять окреслює ставлення суспільства до власного минулого [11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Колективне уявлення про минуле пропонує консолідовану структуру історичних подій та постатей, що актуально вписуються у схему соціальної реальності сьогодення. Відповідно формування спільного трактування минулого неможливе без аналізу сучасної суспільно-політичної реальності. Адже базовим у процесі конструювання реальності є множинність соціальних практик, де постійний інтеракційний зв'язок породжує репрезентації, які не належать виключно до однієї людини. Натомість політика пам'яті може ігнорувати цей принцип, оскільки держава володіє монополією на стандартизацію освітнього процесу і значною мірою впливає на наукове середовище. Така можливість дозволяє державі на перших етапах входження індивіда в соціум закласти базові уявлення про минуле спільноти, з якою він себе

співвідносить. Даний феномен пояснюється ідентичністю, що забезпечує постійне відчуття зв'язку з суспільством, яке існує зараз та існувало в минулому.

Поняття «ідентичність» своєю етимологією походить від двох джерел. Перше джерело – це латинське слово «identitas», під яким розуміють український відповідник «тотожність». Друге джерело утворюється з романської групи мов: англійської «identity», французької «identite», німецької «identitat», які перекладаються як «тотожність», «особистість», «автентичність», «індивідуальність». Отже, етимологія ідентичності вказує на тісний зв'язок з чимось і водночас на індивідуальність та унікальність. Конструювання зв'язку відбувається через історичну, культурну, соціальну та політичну обумовленість. Використання усіх обумовлень дозволяє вибудувати стійку ідентичність, яка зможе органічного видозмінюватись відносно соціокультурних змін світового масштабу [5].

Дискурс ідентичності сильно поширений у сучасній гуманітарній науці. Яскравою представницею цієї сфери можна вважати професора політології, спеціаліста у дослідженнях ідентичності М. Гібернау. Науковець наводить приклад єврейського суспільства, яке сакралізує головні дати та місця Голокосту. Негативний досвід минулого, що закладається у концепт політики пам'яті, підкреслює важливість та цінність суспільства, у якому і формується ідентичність [3].

Одним з перших хто поставив під сумнів реальність ідентичності та суспільства загалом можна вважати Б. Андерсона. У своїй роботі він намагається перенести поняття «нація» з об'єктивного світу до світу соціальних уявлень. Водночас ідентичність як один з головних факторів існування нації аналогічно піддається сумніву безпосередньої реальності. У своїй книзі «Уявлені спільноти» автор пояснює соціокультурний феномен створення націй. Описуючи обумовленість ідентичності історією, українські науковці Є. Бистрицький, С. Пролесєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець у своїй книжці «Національна ідентичність і громадянське суспільство», поділяють думку Б. Андерсона стосовно впливу прийняття власної історії на ідентичність. Ось так вони пояснюють цей процес: «Справді, якщо йдеться про культурно-історичні спільноти, – їхнє світоглядне самоствердження завжди вибудовується як історичне уявлення або уявлення про одночасний рух усіх членів спільноти у часі... Апеляція до «нашої» якомога давнішої історії, конструювання історії «наших предків» або «нашої давнини» вказують на факт сприйняття часу мі-ідентичності як засадничої умови її буттєвого існування» [2, с.28]. Відповідно при організації минулого ми одночасно закладаємо підвалини нашої ідентичності, яка існує тут і зараз.

Формування ідентичності шляхом конструювання минулого може витворювати не тільки внутрішню консолідацію довкола спільного минулого, а і формування єдиного образу, де основним предметом акцентування стає образ, що знаходиться поза самим суспільством. Іншими словами, акцент в організації минулого зміщується з суспільства, на яке має проектуватись ідентичність, на інше суспільство чи сутність, що виступає в ролі консолідуючого фактору. Даний

спосіб використання політики пам'яті притаманний для суспільств з високим рівнем езотеричного наповнення ідентичності. Яскравим прикладом можуть слугувати країни Близького Сходу, де ідентичність формується довкола релігійних традицій ісламу.

Описана вище взаємозалежність політики пам'яті та ідентичності відкриває сторону практичного поєднання цих двох структур. У всіх проаналізованих нами теоретичних підходах трактування ідентичності, конструювання минулого виступає детермінантом її легітимізації чи частиною загальної структури. Формування погляду на минуле неможливо здійснити без застосування критеріїв. Самі критерії відповідають за фільтрацію подій та постатей минулого, коли здійснюється їх підбір. Основна вимога під час підбору критеріїв полягає у їх відповідності загальному принципу чи ідеї. Принципи та ідеї для концепту інтерналізуються з ідентичності, оскільки за своєю суттю вона відповідає за ототожнення, автентичність та розрізнення. Саме створення концепту політики пам'яті має базуватись на виокремленні, з одного боку, унікальності історичного процесу, а з іншого - її спільності для конкретної спільноти.

При розгляді структури політики пам'яті важко однозначно встановити місце ідентичності. Функціональна складова концепту відповідає за творення певних смислів, що виступають стимулом усвідомленням своєї спільності і водночас пояснюють окремішність її від інших. Усвідомлення тягlosti, де індивід проникається історичністю всього суспільства, яке ніби виривається з темноти минулого і стверджує його вічність та право на майбутнє. Саме часовий контекст є продуктом переосмисленого та засвоєного розуміння минулого.

Теоретична складова використовує ідентичність як збірний інструмент усіх подій минулого. Політика пам'яті за своєю суттю завжди спрямована на обмеженість історії до процесів та явищ, що релевантні сучасності. Відповідно виникає ключова проблема, яка вимагає знайти критерії, які буду виконувати функцію селекції минулого. Критерії селекції досить часто виступають маркерами, які допомагають встановлювати межі темпорального та соціокультурного простору. До них можна віднести ключові постаті історичного формування спільноти, культурні практики минулого, що відповідають за автентичність. Загалом масив критеріїв знаходиться у теоретичній структурі ідентичності та задається при концептуальній розробці спільноти. Найбільша їхня кількість знаходиться в ідентичності. Основні її виміри (культурний, соціальний, семіотичний, релігійний) слугують для аналізу соціокультурної реальності суспільства.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що використовуючи різні підходи до розуміння політики пам'яті та ідентичності, їхній взаємозв'язок реалізується через двосторонню взаємодію. Конструювання минулого дозволяє утвердитись ідентичності та зобразити її еволюційність. Натомість ідентичність забезпечує логіку самого конструювання, де ми можемо чітко визнати критерії для відбору та інтерпретації минулого.

1. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва, 2004. 355 с.
2. Бистрицький Є., Пролєєв С., Білий О. та ін. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ: Дух і Літера, 2015. 464 с.
3. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 304 с.
4. Дахин А. В. Общественное развитие и вызовы коллективной памяти: перспектива философской концептуализации memory studies. Вестник НУ им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 8. С. 42-44.
5. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ: Ніка-центр, 2004. 184 с.
6. Любарєць А. В. Радянська спадщина у політиці пам'яті в Україні 2005-2015 рр.: дис. канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2017. 257 с.
7. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память. 1999. С. 17–50.
8. Пашина Н. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства. Луганськ: Ноулідж, 2013. 416 с.
9. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Москва: Новое издательство, 2007. 348 с.
10. Хаттон П. История как искусство памяти. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2003. 423 с.
11. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт. Чернівці: Книги-XXI, 2011. 248 с.
12. Le Goff J. History and Memory. New York: Columbia University Press, 1992. 265 с.
13. Olick J. Social Memory Studies: From «Collective Memory» to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. Annual Review of Sociology. 1998. № 24. С. 105-140.

Розділ 8

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 37.018.43-029:316

Анастасія КИРИЧЕНКО
(м. Київ)

Дистанційне навчання: соціологічне опитування учнів

Розглядається дистанційне навчання як одна з форм здобуття загальної середньої освіти, а також як альтернативна форма здобуття освіти під час локдауну у зв'язку із епідемією COVID-19. Проаналізовано законодавчу базу, етапи становлення дистанційного навчання в Україні та перспективи застосування елементів дистанційної форми здобуття освіти для подальшого розвитку української шкільної системи. Встановлено, як відбувався освітній процес під час карантину в українських школярів, з якими проблемами та викликами вони стикнулися під навчання онлайн та які переваги вбачають у дистанційній освіті.

Ключові слова: дистанційне навчання, дистанційна освіта, навчальний процес, заклади освіти, пандемія, карантин, школа майбутнього.

Науковий керівник: *Неділько О. С.*, викладач історії гімназії II-III ступенів № 283 м. Києва.

Постановка проблеми. Невпинний науково-технічний прогрес людства спричинив появу такого феномену як дистанційне навчання, що означає отримання освіти за допомогою застосування ІТ-технологій.

Одним із перших нормативно-правових актів, що посприяв становленню та розвитку дистанційного навчання в Україні можна вважати Програму розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки, яку було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 року № 1494. Це було зумовлено процесом переходу суспільства до постіндустріального етапу розвитку, стрімким розвитком інформаційно-комунікативних технологій, а також потребою у модернізації української системи освіти відповідно до світового прогресу. Відколи з 12 березня Кабінет Міністрів України вперше запровадив карантин у зв'язку з епідемією COVID-19, єдиною альтернативою очній формі навчання, що забезпечила б взаємодію всіх учасників освітнього процесу та виконання навчального плану, стала дистанційна форма навчання.

Соціологічне дослідження. Не зважаючи на труднощі, пов'язані з впровадженням дистанційного навчання на період локдауну, новий формат школи став корисним досвідом для учнів і продемонстрував свої переваги. Крім того, що дистанційна форма гарантувала дітям безпечне продовження навчання, вона створила умови для розвитку в учнів навичок використання різноманітних ресурсів під час опановування нового матеріалу, впровадила нові формати виконання навчальних робіт (домашніх завдань, тестувань, контролів і т. д.) та

взаємодії викладачів з учнями. Дистанційне навчання значно більшою мірою застосовувало для освітнього процесу різноманітні ресурси та сучасні технічні можливості, що завжди позитивно сприймається представниками підростаючого покоління.

Ми зацікавилися думкою учнів про дистанційне навчання і провели анонімне соціологічне онлайн-опитування, з метою з'ясувати, які переваги та недоліки вбачають діти у цій формі навчання.

За анкетуванням учнів одержано такі результати: 49% учнів відповіли, що під час дистанційного навчання їм довелося самостійно опановувати новий матеріал за підручниками, 45% вивчали нові теми за рахунок уроків, які транслювалися на телебаченні «Всеукраїнською школою онлайн», 39,6% - повідомляють, що їхні вчителі регулярно проводили уроки онлайн; 55% учнів відповіли, що на дистанційному навчанні їм задавали більше домашніх завдань, ніж зазвичай, 31,5% - стільки ж, як під навчання в школі, 9,4% - менше, ніж зазвичай; 58,4% учнів відповіли, що під час навчання онлайн їм постійно потрібно було виконувати тести, самостійні та контрольні роботи, 36,2% повідомили, що таких робіт було небагато, 2% учнів – що їм не потрібно було виконувати подібних завдань; у 55,7% учнів за час дистанційного навчання оцінки стали кращими, у 31,5% - не змінилися, у 10,7% - погіршилися; 55,7% учнів відповіли, що їм було досить легко навчатися онлайн, 38,3% - важко.

Анкетування показало й ставлення учнів до дистанційного навчання. 70,5% учнів вважають навчання вдома комфортним, 62,4% заявили про збільшення часу на відпочинок, хобі, підготовку до екзаменів та ін., 57,7% вказали як перевагу набагато вільніший розклад занять, 54,4% були задоволені тим, що їм не потрібно витратити час на дорогу до/зі школи, 40,9% сподобалося, що під час навчання онлайн більшість завдань можна виконувати на комп'ютері, ноутбучі і т. д., і лише 3,5% не вбачають жодних переваг у дистанційному навчанні.

Серед недоліків дистанційного навчання 59,8% учнів відмітили, що без пояснень і допомоги вчителів навчатися складніше, 52,3% суттєвим недоліком вважають брак живого спілкування, 34,9% відчували дискомфорт через те, що техніка часто підводить у найвідповідальніший момент, 24,8% вважають, що шкільна програма не пристосована до такої форми навчання, на думку 16,1%, і вчителям, і учням не вистачає навичок роботи з технікою, 3,5% не вбачають у дистанційному навчанні жодних недоліків.

Висновки. Вважаємо, що за результатами дослідження можна зробити висновок: переважній більшості учнів було достатньо комфортно навчатися вдома. Якщо говорити про недоліки, то для учнів найбільшими проблемами виявилися складність у навчанні без пояснень та допомоги вчителів та брак живого спілкування.

Оскільки багато хто з учасників освітнього процесу відкрив для себе переваги дистанційного навчання, у майбутньому певні елементи навчання онлайн можуть відіграти важливу роль у модернізації та удосконаленні очної форми здобуття освіти.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

- Акименко Владислава Сергіївна,**
студентка 4 курсу історичного факультету НПУ імені М.П.Драгоманова.....183
- Бортнік Ярина Василівна,**
студентка 3 курсу історичного факультету НПУ імені М.П.Драгоманова.....99
- Бондар Тетяна Миколаївна,**
вчитель історії Богуславського академічного ліцею №1 Київської області.....66
- Бондар Сергій Володимирович,**
аспірант кафедри цивілізаційної історії та археології країн
Центрально-Східної Європи історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова.....21
- Бідун Юрій Володимирович,**
аспірант кафедри історії України історичного факультету
НПУ імені М.П.Драгоманова.71
- Білецька Світлана Володимирівна,**
вчитель історії Березанського НВК Київської області.....44
- Бровко Людмила Віталіївна,**
студентка 4 курсу історичного факультету НПУ імені М.П.Драгоманова.....59
- Бузунов Ілля Іванович,**
студент 4 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....37
- Візер Світлана Олександрівна,**
доцентка кафедри історії України історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....37
- Вільхова Анастасія Олегівна,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова.....196
- Височанська Яна Юріївна,**
студентка 4 курсу історичного факультету НПУ імені М.П.Драгоманова.....94
- Гаврись Віта В'ячеславівна,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова.....75
- Герасименко Владислав Олександрович,**
випускник магістратури історичного факультету НПУ
імені М. П. Драгоманова.191
- Ганенко Артем Артемович,**
випускник магістратури історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова.119

Грабінський Володимир Олексійович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	140
Даниленко Віктор Михайлович, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.....	54
Даниленко Святослав Вікторович, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	107
Данчева Вікторія Сергіївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	180
Діденко Софія Олександрівна, студентка 3 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	199
Дейнеко Нікіта Володимирович, учень 10 класу Ліцею міжнародних відносин № 51 м. Києва.....	185
Желєзко Алла Миколаївна, доцентка кафедри міжнародних та регіональних студій історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	94
Залогіна Аліса Сергіївна, студентка 3 курсу Одеської державної академії будівництва та архітектури.....	79
Івасіків Володимир Васильович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	122
Іщенко Анастасія Анатоліївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	188
Іщенко Жанна Миколаївна, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....	143
Кіндерес Катерина Миколаївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	41

Кириченко Анастасія Юріївна, учениця 11 класу гімназії II-III ступенів № 283 м. Києва.....	207
Кліпенштейн Аріна Андріївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.	35
Коваленко Олександр Васильович, студент 3 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	176
Коловоротний Анджей Сергійович, учень 10 класу закладу загальної середньої освіти № 186 м. Києва.....	151
Кондратюк Дмитро Миколайович, аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.....	91
Курзенкова Алла Олександрівна, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....	11
Купців Катерина Олегівна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.	18
Кучер Роман Ігоревич, учень 11 класу ліцею «Лідер» м. Києва.	82
Литвин Володимир Юрійович, студент 1 курсу Національного університету «Києво-Могилянська академія»....	125
Леоненко Марія Ігорівна, студентка 3 курсу Одеської державної академії будівництва та архітектури.....	63
Луцкай Володимир Іванович, доцент кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	59
Магалецький Андрій Михайлович, аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.....	133
Маслянікова Ольга Федорівна, студентка 4 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	152
Мачай Олена Олегівна, аспірантка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова	15
Мелещенко Тетяна Володимирівна,	

декан історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова кандидат історичних наук, доцент.....	8
Наконечний Павло Юрійович, студент 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	167
Одинока Катерина Юрївна, учениця 11б класу Березанського НВК Київської області.....	44
Олейнікова Марія Русланівна, студентка 3 курсу Одеської державної академії будівництва та архітектури.....	129
Павлюс Василина Василівна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.	28
Петриченко Микола Миколайович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	155
Пилипів Ігор Любомирович, студент 1 курсу магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	202
Подобєд Олена Андріївна, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.....	137
Попченко Іван Сергійович, заступник директора закладу загальної середньої освіти № 230 м. Києва.....	155
Потильчак Олександр Валентинович, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.	191
Сафонов Кирило Анатолійович, студент 1 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	143
Слюсарь Денис Євгенович, учень 10 класу Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....	31
Телегуз Ірина Олександрівна, доцентка кафедри історії України історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	167

Фараносова Марія Володимирівна, Учениця 11 класу закладу загальної середньої освіти №245 м. Києва.....	171
Фастовець Юлія Валентинівна, випускниця магістратури історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	104
Шимко Віта Віталіївна, аспірантка кафедри історії та археології Центрально-Східної Європи історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова.....	50
Шишлевська Ілона Юріївна, студентка 4 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	114
Шішеня Богдана Володимирівна, учениця 9 класу Богуславського академічного ліцею №1 Київської області.....	66
Шевченко Олег Тарасович, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	35, 183, 188
Якушко Анна Миколаївна, аспірантка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.	110
Яретик Микола Миколайович, студент 3 курсу історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....	87

**АЛФАВІТНИЙ
ПОКАЖЧИК НАУКОВИХ КЕРІВНИКІВ І КОНСУЛЬТАНТІВ**

- Бабенко Роман Вікторович,**
доцент кафедри всесвітньої історії НПУ імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент.15
- Білобровець Ольга Матвіївна,**
доцентка Житомирського державного університету імені Івана Франка,
доктор історичних наук, доцент.91, 133
- Борисенко Володимир Йосипович,**
завідувач кафедри історії України історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....71
- Візер Світлана Олександрівна,**
доцентка кафедри історії України історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....28, 41
- Даниленко Віктор Михайлович,**
завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст.
Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України.122, 140
- Дзюбленко Ірина Михайлівна,**
доцентка кафедри міжнародних та регіональних студій
історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук.75
- Дмитрук Володимир Іванович,**
старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України,
кандидат історичних наук.....185
- Журба Михайло Анатолійович,**
завідувач кафедрою цивілізаційної історії та археології
Центрально-Східної Європи історичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор21, 50
- Загребельна Ніна Іванівна,**
доцентка кафедри методики навчання суспільних дисциплін та гендерної
освіти історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.....87
- Кухарська Олена Миколаївна,**
викладач історії Українського гуманітарного ліцею КНУ імені Т. Шевченка.....31
- Латиш Юрій Володимирович,**
доцент кафедри історії світового українства Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук.....171
- Макушина Ганна Ігорівна,**
доцентка кафедри українознавства Одеської державної академії

будівництва та архітектури, кандидат історичних наук, доцент.	129
Мелещенко Тетяна Володимирівна, декан історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	99, 162, 176
Неділько Олена Сергіївна, викладачка історії Гімназії II-III ступенів № 283 м. Києва.....	207
Осмоловська Олена Юріївна, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	18
Подобєд Олена Андріївна, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.....	199
Потильчак Олександр Валентинович, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.	110, 119, 155
Проневич Тетяна Миколаївна, вчителька історії закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 186 м. Києва.....	151
Руденко Наталія Василівна, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.	180, 202
Стоян Тетяна Андріївна, завідувачка кафедри міжнародних та регіональних студій НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.	159
Цубенко Валерія Леонідівна, завідувачка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури, доктор історичних наук, професор.	63, 79
Черевко Оксана Степанівна, доцентка кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	82, 111, 125, 196
Шарпаний Віктор Григорович, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....	104

Наукове видання

Драгоманівські історичні студії

Збірник наукових праць молодих істориків
Випуск 6 (10)

Відповідальний редактор і упорядник:
О.В. Потильчак

Технічне редагування і комп'ютерний набір:
Ю. Ю. Миколенко

Статті подаються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.